

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

XII

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 12 (285) December, 1971, Vol. XXIV

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF Great Britain
Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1971 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	10 дол.	6 дол.	3,50 дол.	1 дол.
Австрія	200 шіл.	110 шіл.	60 шіл.	20 шіл.
Аргентина	20 н. пез.	10 н. пез.	5 н. пез.	2 н. пез.
Бельгія	420 б. фр.	220 б. фр.	120 б. фр.	40 б. фр.
В. Британія	3 ф. 75 п.	2 ф.	1 ф.	35 п.
Канада	12 дол.	6 дол.	3 дол.	1 д. 20 ц.
США	12 дол.	6 дол.	3 дол.	1 д. 20 ц.
Німеччина	34 н.м.	18 н.м.	9 н.м.	3 н.м.
Франція	52 фр.	27 фр.	14 фр.	5 фр.
Швеція	50 кор.	26 кор.	14 кор.	5 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12 (285)

ГРУДЕНЬ, 1971

Річник XXIV

Зміст XII-ої книжки

Б. В.: МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ (коментар)	1315
Кирило Левченко: ПОНЕВОЛЕНІ НАЦІЇ І МОСКОВІЯ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ (продовження, 3)	1321
Д-р Богдан Ф. Корчмарик: ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СХОДУ І МЕСІЯНИСТИЧНІ АСПІРАЦІЇ МОСКВИ — »ТРЕТЬОГО РИМУ« (закінчення, 3)	1332
Д-р Олександр Соколишин: АКАДЕМІК МИКОЛА ВАСИЛЕНКО (1866-1935) — ТВОРЕЦЬ МОДЕРНОЇ НАУКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА (закінчення, 2)	1344

Поетія і проза

Володимир Янів: З ЦИКЛУ: МРІЯ І СЛОВО (Туга чужини, Пливе хвилини..., Щодня рахую..., Твій жах..., В волоссі сні...) — 1350. * А. Киянка: ГОДИНИ ЗАДУМИ (1. Задума малого мрійника, 2. На обніжку, 3. Барвінкові далі) — 1378. * Андрій Легіт: НЕДОБАЧЕНІ КВІТИ... — 1379, ХОЧУ, БІЛЯ РОСІ, ВІН ПОЕТ, ГРАД, ЛЮБОВ, ДО СЕБЕ, ЧОРНІ ДНІ — 1397. * Ярослав Курдидик: КУБАНСЬКЕ СЕЛЮ, ГОРА — 1380.	
Д. Г. Цяпка: ГОРИТЬ ЛІС! (Спомини кол. вояка УПА, продов., 2)	1353
Марта Камінська: ЛЕСЯ УКРАЇНКА У ВИЖНИЦІ НА БУКОВИНІ (Спогади)	1368
Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (щоденник нового поселенця, 26)	1381

*

Софія Наумович: ПРОСЛАВА БАТЬКІВЩИНИ — ВІДЗНАЧЕНА НАГОРОДОЮ ГОНКУРІВ	1400
М. Млаковий: ГАЛИЦЬКЕ СЕЛЯНСТВО У ТВОРАХ В. СТЕФАНИКА	1405
Олена Гікава-Сацюк: ЗНАЧНИЙ ВКЛАД В УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	1410
— ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«	1413
— ЗМІСТ ЖУРНАЛУ »ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« ЗА 1971 РІК	1417
— БІБЛІОГРАФІЯ — внутрішня обкладинка.	

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 35 пен. або 1,20 дол.
Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо роз-
раховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

~~~~~

**«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ.
СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!**

**СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.**

~~~~~

МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ

Ще кілька років тому мало хто передбачав, що Німецька Федеративна Республіка — дуже тісно зв'язана із Заходом — стане країною, яка найактивніше буде реалізувати московські напрямні «мирної ко-егзистенції».

За часів влади німецької християнської демократії, точніше, коли її очолював безперечно великий державний муж Конрад Аденауер, Німецьку Федеративну Республіку можна було уважати за своєрідний західний «форпост» проти комунізму. В той час компартія у НФР була заборонена, а за її нелегальну діяльність грозили судові кари. Перед німецькою публічною опінією дуже гостро стояло мариво тих страхіть, що про них розказували поворотці із заслання — колишні воєнно-полонені.

Безкомпромісовим було й ставлення боннського уряду до т. зв. Німецької Демократичної Республіки (НДР), яка для німців була тільки «советською зоною», а не ще одною німецькою державою.

Тепер часи психологічної, моральної і політичної самооборони вільної частини Німеччини вже проминули. Коли до влади прийшла соціал-демократична партія (СПД), а уряд очолив Віллі Брандт — «східня політика» Бонну змінилася на 180 ступенів.

Треба зазначити, що Москва постійно намагалася нахилити Німецьку Федеративну Республіку (НФР) до зміни її східньої політики. Чинила це не тільки постійною гураганною пропагандивною кампанією проти боннського уряду, а також усілякими обіцянками дати «полегші» в контактах західніх німців із тими, що живуть у т. зв. советській зоні.

Однак, не зважаючи на всі намагання Кремля, Бонн тримався політики, визначеної Аденауером.

У вересні 1969 р. прийшла велика зміна в політичному житті Німецької Федеративної Республіки. У парламентарних виборах німецькі християнські демократи (ЦДУ) хоч і дістали більшість, але тільки релятивну: 42,7%, а ліберали 5,8%. Неонацисти дістали 4,3% голосів. Другою з черги по величині партією, що здобула найбільше голосів — була СПД (соціялісти). Віллі Брандт вдався до зрозумілого трюку: створив із лібералами коаліцію і дістав парламентарну більшість: 254 мандатів проти 232-ох ЦДУ. Так шлях до теперішньої нової німецької «східньої політики» був відкритий.

В своїй декларації, складеній перед бундестагом 28 жовтня 1969 року, Брандт заявив: «Наша держава має кооперувати і співдіяти із Заходом, але вона мусить теж порозумітися із Сходом».

Очевидно, що те «порозуміння» дуже однобічне, бо не Бонн із Віллі Брандтом визначає його умови, а Москва.

Головніші з тих умов такі:

Бонн визнає східні кордони з НДР та західні кордони Польщі; визнає НДР (советську зону Німеччини) за «незалежну державу», уневажнює мюнхенський договір (про Судети), резигнує з продукції нуклеарної зброї, а також із західного Берліну, як частини НФР.

Такі умови підтвердили й представники східного блоку на своїй конференції у Будапешті 1969 року (країни т. зв. Варшавського пакту).

Не зважаючи на неприхильну публічну опінію, що не мала довір'я до контактів з НДР чи взагалі із східним блоком, Віллі Брандт почав послідовно здійснювати свою політику «замирення» з комуністичними країнами. Підписав умову про припинення у НФР продукції нуклеарної зброї й почав дипломатичне залицяння до НДР, Польщі й ССРР.

В березні 1970 р. сталося те, чого досі ніхто з політиків ЦДУ й на думці не мав: Віллі Брандт зустрівся із шефом уряду НДР Віллі Штофом. Ця зустріч не дала нічого практичного, але політично була великим досягненням східно-німецьких комуністів. Факт, що канцлер НФР говорить із їхнім прем'єром став для них свого роду визнанням.

Після тієї зустрічі прийшла ще друга, в Кассель, але й вона не принесла Боннові жодних конкретних наслідків, навпаки — завдала морального удару самій «дипломатії» західної Німеччини.

Більші успіхи принесли Брандтові залицяння до «Людової Польщі». Варшавський уряд, мавши постійні економічні клопоти, поклав значні надії на контакти і господарську співпрацю з НФР. Сучасна Польща особливо заінтересована господарськими кредитами, які має надію дістати, бож відомо, що НФР належить сьогодні до найбагатших країн в Європі.

Цікавий один аспект «соціалістичної співпраці» Польщі із східною Німеччиною. Як відомо, НДР досить сильно індустріалізована. Вона купує майже за безцінь сирівці в Польщі, а потім продає полякам готові продукти по високих цінах. Тільки факт, що обидві комуністичні країни є примусовими партнерами в рамках т. зв. КОМЕКОН-у, примушує Польщу торгувати з НДР. Все ж навіть «Людова Польща» дуже радо хотіла б позбутися такої «співпраці» й розпочати торговельні взаємини з «капіталістичними акулами».

Занепокоений польсько-німецькими розмовами, Ульбріхт вислав свого міністра закордонних справ до Варшави. Він закликав польських керівників до «комуністичної солідарності», домагався, щоб поляки не укладали жодних договорів із Бонном. Очевидно, польські комуністи не переймалися «комуністичною солідарністю» і не виявляли охоти здійснювати Ульбріхтове бажання. Ульбріхт звертався у тій справі й до Москви, до самого Брежнєва, але також без бажаних наслідків.

Три місяці після укладення німецько-радянського договору, в листопаді 1970 р., Бонн і Варшава підписали договір про господарську та іншу співпрацю.

Німецько-польське наближення і договір були справжнім афронтом для уряду східно-німецької зони, а зокрема для вірного Москві Ульбріхта. Але про політику своїх сателітів завжди рішала, і далі вирішує, тільки Москва з погляду своїх імперіалістичних інтересів. Так і розв'язка питання двох Німеччин, як предмет міжнародних торгів, залежить від неї, а не від Бонну чи Панкова. Москві ані трохи не залежить на об'єднанні обидвох частин Німеччини, навпаки — її поділ для неї дуже вигідний і корисний. З допомогою Панкова вона має можливість завжди «демпінгувати» західню Німеччину і скріплювати свої позиції політикою все міцнішої прокомуністичної інфільтрації та політичного послаблення НФР.

Зворотним пунктом німецької повоєнної політики у відношенні до Москви є безперечно договір між Бонном і Москвою із 12 серпня 1970 року. Головні точки цього договору такі: обидва партнери погоджуються «зберігати мир» і нормалізувати відносини в Європі, резигнують з уживання сили в розв'язуванні конфліктів. Німеччина визнає «статус кво», себто — теперішні свої східні кордони, як і факт пересування кордонів Польщі по Одру і Нісу.

Як бачимо, це ті самі вимоги, що їх Москва постійно висувала Німецькій Федеративній Республіці, але раніше німці завжди їх відкидали. Брандт, погодившись прийняти ті «пропозиції» Москви, насправді нічого не досягнув для західньої Німеччини, бо те, що СРСР заявив, що він також «резигнує із вживання сили в розв'язуванні конфліктів» не має жодного практичного значення. Про розв'язку Берлінського питання у договорі нема ні одного слова. Тим часом Берлін — одна з перших болячок західньої Німеччини і Брандтові дуже залежало на тому, щоб її усунути, бо це означало б велике піднесення його авторитету в публічній німецькій opinio.

Раніші постійні вимоги Бонну відносно Берліну (говоримо про західній Берлін, бо Берлін східний став бездискусійною і ексклюзивною домоною впливів Москви!) були такі: західній Берлін повинен економічно, фінансово і юридично належати до НФР; громадяни НФР мають право вільно доїздити до західнього Берліну; між східним і західнім Берліном повинен бути відкритий вільний шлях.

Як знаємо, про Берлін досі децидували правно чотири великодержави, згідно з договором в Потсдамі. Коли ж тепер амбасадори тих великодержав почали обговорювати вимоги Бонну, а Брандт для «полегшення розмов» зрезигнував із першої принципової точки приналежности західнього Берліну до НФР, — ситуація змінилася і Москва навіть виявила задоволення з такого «компромісу». Насправді, це не компроміс, а велика дипломатична московська перемога, бо з моментом підписання договору про західній Берлін, крім трьох західніх держав,

про його долю вирішує і Москва. Так Москва «втиснулася» врешті до справ, які раніше належали до НФР. Бажання Москви створити в західньому Берліні консулат Бонн здійснив, але вона звернулася з тою справою не до Бонну, а до решти великодержав. Таким способом підкреслила, що Бонн не може мати жодних суверенних прав у західньому Берліні.

Політична капітуляція НФР, яку Брандт намагається інтерпретувати як «успіхи» його політики, викликала зрозуміле велике занепокоєння у вільному світі, а в СССР і комуністичному бльоці — задоволення і похвали на адресу Брандта. Захід поважно затривожений питанням, якими шляхами піде далі західня Німеччина. Очевидно, ще нема небезпеки, що уряд Брандта вже тепер пересуває НФР на «східні рейки». Для викликання тривоги у вільному світі повністю вистачають всі ті «незначні» чи «маловажні» на перший погляд «концесії» Брандта, що їх він дає московській імперії. Йому, правдоподібно, дуже імпонує «велика політика» з Москвою, бо він без вагань прийняв запрошення Брежнєва і відбув з ним довші розмови на Криму, в обстановці «літніх ферій», що стало нібито виявом великої «приятності» Москви до НФР і її теперішнього шефа Віллі Брандта. Насправді, ця московська «приятність» подиктована тільки інтересами московської імперії, є одним із засобів, які допомагають їй здійснювати свою загарбницьку політику. Там, у Криму, Брандт остаточно поділив політично Німеччину як державу і як народ, бо в спільному комунікаті сказано, що НФР «визнає рівність прав для НДР» і буде прямувати до повної нормалізації взаємин між обидвома державами. Практично, це ніщо інше, як офіційне визнання НДР та згода на те, що уряд совєтської зони Німеччини є також репрезентантом німецького народу. Отже, коли раніше — за часів Аденауєра — про таку можливість не було й мови, то тепер вона стала реальною дійсністю!

Нова «східня політика» НФР викликала серед союзників західньої Німеччини зрозуміле занепокоєння, бо — не зважаючи на всі деклямації про «вічний мир» — державні мужі Заходу свідомі постійної небезпеки з боку московського імперіялізму, хоч про той імперіялізм вони майже не говорять, або згадують його дуже нерado. Немає сумніву, що в тих політиків, які часто поступають згідно з французькою приказкою «апре муа делож» (після мене — хай і повинь!), існує бажання зберегти «вічну згоду» з москалями. Але річ у тому, що така «вічність» тої згоди неможлива і відбувається постійна (і відвічна!) боротьба на політичній арені за рівновагу сил у світі. Саме таку рівновагу сил західня Німеччина починає підважувати, наближуючись уже не декларативно, а фактично (а це ще гірше) до московської імперії і її сателітів. Навіть без аналізу подій минулого десятиріччя можна зрозуміти, що теперішнє зближення Бонн—Москва великою мірою нищить уже й так захитаний французько-німецький союз. Тепер Париж також

хоче »забезпечити« себе своєю власною політикою з Москвою і вислідом тих намагань є недавня візита Брежнєва у Франції.

Для України, як нації поневоленої, що є у постійній боротьбі з московським імперіялізмом за здобуття своєї державної незалежності, всі ті зміни на міжнародній шахівниці та нові констеляції сил у світі не можуть бути байдужі. Навпаки, слідкуючи за розвитком міжнародних подій та політичними напрямками Москви на світовій арені, мусимо з особливою напругою постійно закріплювати наші незмінні принципи, що їх можна висловити коротко так: конечність ставки на власні сили українського народу. Сьогодні політика західньої Німеччини підготовляє нове Рапалльо, не зважаючи на те, що тепер інші часи й обставини ніж 50 років тому.

Ясне однак одне: як у минулому, так і в майбутньому ледве чи Берлін змінить свою традиційну промосковську політику і скерує її на реальні шляхи співпраці з поневоленими Москвою народами. Це пригадка як для України (найбільшої з поневолених націй у московській імперії), так і для всіх інших підкорених Москвою народів, що мусимо далі постійно мобілізувати власні політичні, духові, а врешті й збройні сили для остаточної реалізації наших самостійницьких і державницьких прагнень, зовсім незалежно від зміниливих міжнародних констеляцій і торгів з Москвою.

Треба постійно пам'ятати: ніколи імперії не існували вічно, вони досягали вершків могутності і падали під ударами не так зовнішніх, як внутрішніх революційних національно-визвольних сил.

Наші національні, революційно-визвольні протимосковські сили мусимо розбудовувати такою мірою, щоб не прогавити чергової нагоди розвалити московську імперію і відновити на її руїнах національні суверенні держави. А така нагода безперечно прийде, вона буде не випадковим вислідом міжнародного »збігу обставин«, а перш за все нагодою, яку ми та інші поневолені народи створимо самі постійною організованою боротьбою з Москвою на різних фронтах.

Б. В.

Кирило ЛЕВЧЕНКО

ПОНЕВОЛЕНІ НАЦІЇ І МОСКОВІЯ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

(3)

Іван III-ій у Великому Новгороді

В 1471-1475 роки Великий Новгород трохи віджив. Із новгородських волостей, загарбаних Московією, люди втікали до Великого Новгороду, тому його населення збільшувалося переважно тими новгородцями, які вже відчули на собі варварську руку московських окупантів, як правдивих монголо-татарів.

Життя стало більш-менш нормальне. Все ж у Новгороді було багато москалів, більшість яких жила за чужий рахунок. Багато з них «офіційно» втручалися у внутрішні справи міста, слідкували за кожним рухом новгородської патріотичної еліти та інформували про все Івана III-го.

В листопаді 1475 р. Іван III-ій прилюдно оголосив, що їде з поштом (2 тисячі вояків) відвідати свої «отчини». Насправді головною метою його «відвідин» був Великий Новгород.

Іван III-ій, разом із своїм штабом, зупинився недалеко Новгороду. Йому назустріч вийшли бояри, староста міста і митрополит. Принесли й багаті дарунки, але він не задоволься ними і почав шантажувати новгородських боярів. Обвинувачував їх, що вони переслідують і зневажають москалів, які живуть у Новгороді.

Як з-під землі з'явилися і перші «покривджені» з доносом на новгородську верхівку.

23-го листопада Іван III-ій приїхав до Городища, біля самого Новгороду. Тут до нього з'явилося більше «покривджених», що насправді були московськими агентами або підсланими ними людьми.

25-го листопада новгородський митрополит і кількох визначних керівників Городища склали візиту Іванові III-му. Під час цієї візити до залі ввійшла більша група «чолобитників» і «покривджених» із двох вулиць Новгороду просити «правдивого княжого суду» над «кривдниками». Іван III-ій дав своїм воеводам наказ негайно привести обвинувачених на «правдивий» княжий суд. До обвинувачених попав і головний великоновгородський посадник. Їх негайно заарештували. Архiepіскоп (митрополит) Феоділ всієї Великоновгородщини й Псковщини зобов'язався усіх арештованих взяти на поруки, але Іван III-ій відповів так:

«... Ти піймався тут і в тому, що радив Новгородові відійти від мене і віддатись королеві...»

29-го вересня митрополит Феофіл і посадники пішли спільно просити Івана, щоб звільнив усіх бояр і головного посадника з ув'язнення. І знову почули ехидну відповідь митрополитові:

«...Відомо тобі, богомольче, нашому і всьому Великому Новгородові — нашій отчині, скільки лиха і кривд від тих боярів було раніш, а тепер усі нещастя в нашій отчині знову від них. Як же мені їх помилувати?!..»

Всіх ув'язнених закували в кайдани і відправили до Москви. Була це пімста за те, що вони відродили в Новгороді та його волостях самостійницький антимосковський рух. Одначе, «юридично» їх оскаржили за «зневагу» і «скривдження» незаможних людей. Як бачимо, і в цьому випадку Іван III-ій був добрим учителем для сучасних московських большевиків.

Такі «правдиві» суди Іван III-ій чинив далі над все новими й новими обвинуваченими. Коли серед них попадались «незаможні люди», точніше — злодії й ледарі, їх виправдували, а московські бояри і воеводи говорили, що великий князь опікується бідними, тому судить тільки багатих, а не їх.

Всі «покривджені» убогі одержували різні нагороди, а всі заможніші, хоч і були покривджені москвинами, зазнавали переслідування.

Майно обвинувачених новгородців переходило у власність князя, а він давав «дарунки-допомогу» бідним, точніше тим, що підтримували партію промосквинів. Як бачимо, не московські большевики видумали «розкуркулювання», а їхні прапредки. Адже так само відбувалися різні «процеси» над українцями в недавньому минулому і так само відбуваються тепер.

26-го січня 1476 р. Іван III-ій виїхав з Новгорода, навантаживши сотні підвод різним майном та дорогоцінними речами, включно з церковними. Забрав він все те від «розкуркулених» новгородських патріотів. Крім цього, одержав і багато «дарунків» від міста Новгорода та боярів, як відкуплення. Обдарували його і москвини, що жили і розбагатіли в Новгороді, дякуючи за опіку своєю «отцю».

Прощаючись із митрополитом та новгородською елітою, Іван III-ій ласкаво усміхався, але не помилював нікого з тих, кого велів арештувати і судити. Його «суди» в Новгороді були найбільшим порушенням великоновгородської конституції, бо він не мав права судити новгородського громадянина, навіть злодія, не будши сам громадянином Новгорода. Такі «суди» в той час уважались цілковито незаконними, а для новгородців ще й особливо образливими. Іванів «суд» виглядав так, якби римського патриція судив плебей. Нічого дивного, що серед новгородців зростало велике обурення. До того ж поширювались чутки, що Іван III-ій буде викликати новгородців у Москву на «суд». Новго-

родці хвилювалися, а москвини боялися ходити одинцем у місті. («Полное Собр. Русских летоп.», т. XXVII, АН СССР, Москва-Ленінград, стор. 280).

Як незабаром виявилось, московські провокації і шантажі прибрали на силі. Коли Іван III-ій вернувся до Москви, з Новгороду зараз же прибули «посли» від бідніших шарів населення із скаргою на «кривдників». Усіх оскаржених негайно викликано до Москви, більшість із них були організаторами або прихильниками боротьби з Московією. Попало між них і кілька великоновгородських старост.

Всі «оскаржувачі» були підкуплені й підготовані агентами Івана III-го. Вони присягали Іванові III-му, що їх оскарження «правдиві». Подібні присяги, згідно з новгородською конституцією, уважалися за зраду своєї батьківщини. В Москві оскаржених новгородців судили, а «покривджених» оскаржувачів винагороджували і давали їм від Івана III-го навіть особисті «дарунки».

Суд у Москві був ще більшою образою для цілої Новгородщини. «Обвинувачених» засуджено й посаджено до в'язниць. Обурення новгородців зростало. Новгород вислав до Москви послів із домаганням, щоб Іван випустив із в'язниць новгородських воевод і бояр. Але всі заходи новгородців виявились безуспішними, Іван III-ій далі їх шантажував або збував різними обіцянками, а ув'язнених не відпускав.

Навесні 1476 р. до Івана III-го знову прибуло велике новгородське посольство з домаганням, щоб він випустив на волю арештованих, засуджених і вивезених новгородців.

Іван III-ій послів прийняв, але нікого з арештованих не випустив на волю. Послам казав чекати в Москві, бо не хотів, щоб вони верталися до Новгороду. Час ішов.

27-го лютого 1477 р. в Москву прибуло й друге посольство від Новгороду з листом, у якому було написано «государями», замість «господами». Іван відразу поставив їм запитання: «Якого хочете государства? ...» Новгородських послів затримав у Москві, а до Новгороду післав своїх. Вони на Вічу в Новгороді поставили питання: «... Великий князь наказав запитати вас, якого государства ще хоче Великий Новгород? ...»

Віче одногослосно відповіло: «... Ми не хочемо жодного государства!»

Більшість дослідників уважає, що слово «государями», замість «господами», в листі новгородських послів вписав той, хто виконував функції писаря, отже було провокативне. Сам «писар» був на послугах Москви, як її таємний агент.

Характеристичне те, що московські послы на Вічу в Новгороді вживали двох термінів: «государство» і «государя», в залежності від того, що краще підходило в даному реченні для затуманення присутніх.

Новгородці чекали на повернення з Москви своїх послів і не давали відповіді московським послам. Щойно кілька місяців пізніше відповіли так:

«...Б'ємо чолом господам — своїм великим князям, а государями їх не зведемо. Суд вашим намісникам тільки в Городищі, а в Новгороді княжого суду не буде... Ярославого двору не дамо... Б'ємо чолом, щоб по-старині, по Христовому цілуванню...»

На новгородському вічу була така напружена атмосфера, що привели всіх оскаржувачів, які їздили в Москву на суд, і чотирьох із них вбили, вигукуючи: «...Хто присягнув у Москві, той зобов'язався допомагати не Великому Новгороду, а великому князеві...»

Москалі та їх прихильники, знані новгородцям, перелякались і втекли до Москви, але залишились московські агенти. Втікачам із Новгороду Іван III-ій дав великі нагороди і повернув їм усі втрати.

Іван III-ій із своїми дорадниками пляново чинив провокації, щоб довести новгородців до активного протимосковського виступу, які йому були потрібні, як причина до нового нападу на Великий Новгород.

У жовтні 1477 р. він оточив Новгород своїм військом із трьох боків. Пустошив знову ті самі новгородські волості, що вже зазнали страшного знищення шість років раніше. Людей, які не встигли втекти у глибокі ліси або до Новгороду, на його наказ убивали. Хто втік у ліси й болота, той загинув від холоду і голоду.

Із своїм штабом, боярами і воеводами Іван III-ій зупинився на правому березі р. Ільмень, захопивши навколо Новгороду всі будинки, яких новгородці не встигли спалити. Новгородці вислали своїх людей до нього з проханням помилувати їх і звільнити тих, яких він забрав до Москви. Послів Іван не прийняв, а через своїх бояр дав таку відповідь:

«...Ви самі сказали, що ми чинимо вам кривду, отже — ви зробили нас брехунами... Ми прислали до вас послів, щоб ви припинили ненависть і злобу до нас... Ви стали для нас чужі... Ми, покладаючись на Господа Бога і Пречисту Діву, пішли на вас війною за ваше невірвання... Коли ж Великий Новгород хоче бити чолом великому князеві, то він знає, як йому бити чолом...»

В тій відповіді повна характеристика Івана, яку ми подали раніше. Московське військо ступнево брало Великий Новгород у кільце. Всі навколишні мешканці втікали до міста і воно швидко стало переповненим.

Новгородці ще раз вислали до Івана III-го своїх послів, але він знову їх не прийняв. Таких посольств новгородці вислали кільканадцять, а відповідь завжди була така сама: «...Ви самі знаєте, як бити чолом князеві...»

Врешті новгородці на своєму Великому вічу ухвалили:

«...Суд, яким є, таким має бути в Новгороді; не вивозити з новгородських земель і з Новгороду людей; не служити у війську в низових землях, щоб князь не керував боярськими землями...»

Тепер новгородці вислали до Івана посольство, що складалося з «черні». Він, частинно, відкрив перед ним пляни, знаючи, що місто переповнене людьми і в ньому забракне харчів. Сказав так:

«... Знайте, наше государство таке: вічеві і вічевому дзвоніві більше в Новгороді не бути... Посадника в місті теж не буде. Господарством керувати так, як ми звелимо; всі землі, які є за вами, віддати нам, щоб були наші. Суд буде в Новгороді такий (свідомо промовчав, хто буде судити, як це часто замовчував великий хан Китаю Хубілай у третій чверті 13-го століття, — К. Л.), як і в кожній нашій землі, щоб не було виселення...»

Останнім твердженням, підступним і фальшивим, Іван III-й перевищив навіть Чінгіз-хана, бо знав, що новгородці найбільше ненавидять виселення, отже хотів їх заспокоїти. Новгородські послы погодився підписати навіть і таку умову, яка несла їм повну неволю — неповну і непевну. Давши свою згоду, вони вірили навіть і в те, що Іван буде присягати й цілувати хрест, як і всі новгородці. Але Іван заявив, що ні він, ні його наслідник, ні його бояри присягати не будуть. Новгородські послы не підписали умови, а Іван затримав їх у себе аж до кінця грудня.

А тим часом у Новгороді панував голод, смерть щоденно забирала десятки людей. Іван знав про це. Знав і про те, що Новгород — неприступна фортеця і силою її не візьме. Тому застосував голодову облогу, своїм військам дав наказ нікого не впускати, ані не випускати з міста. Фактично застосував повну голодову блокаду Новгороду, в якому були десятки тисяч жінок і дітей.

Задержавши в себе новгородських послів, Іван III-й далі зволікав з остаточною відповіддю, він то «обіцяв», то залякував новгородців. Таким типово московським способом він діяв більш убивчо, ніж відкритим боєм.

Нарешті, 29-го грудня 1477 р., він викликав новгородських послів і рішуче їм заявив: Великий Новгород має дати йому всі волості, села й хутори...

Новгородське віче відкинуло його вимоги і він продовжував війну людських нервів і страждань.

5-го січня 1478 року він висунув новгородцям такі вимоги:

Відступити йому «... половину всіх волостей владичих і монастирських, а новоторзькі землі всі, без виключення, чий вони не були б... Не чинити жодної пімсти над боярами і людьми, які працюють для князя. негайно звільнити Ярославове дворище...»

Три дні пізніше додав ще таку вимогу: «... Повідомляти великого князя про всіх людей, які будуть намовляти до повстання...»

Отже, донощитство на своїх батьків, братів, друзів і рідних видумали не московські большевики, а їхні предки ще з часів Івана III-го.

Час ішов, минула й перша половина січня, Іван мовчав, знаючи добре, що в Новгороді люди масово гинуть із голоду. Нарешті, вислав до

Новгороду свого рідного брата Юрія, який виступив на Вічу, заявивши, що присягу на вірність великому князеві має скласти все населення. Закінчив такими словами: »...Моя отчина, всі люди новгородські цілують хрест по тій же грамоті та виявляють нам належне; а ми вас, нашу отчину, і в майбутньому хочемо шанувати по вашому виправленню перед нами...«

Оцей додаток до умови говорить сам за себе і розкриває Іванів таємний плян — право на терор у майбутньому. Щойно після 20-го січня Іван III-ій зняв облогу Новгороду й дозволив відкрити ворота. Але відкриття воріт мало допомогло людям, що вмирили з голоду, бо голод панував уже й по селах та хуторах Новгородщини. Іван III-ій наказав своєму війську нищити в новгородських волостях усе, чого не зможе забрати з собою, а зокрема харчі. Так у цілій центральній Новгородщині штучно створено голод, як засіб підкорення собі непокірних. Отже й штучний голод в Україні за московських більшовиків уже в наші часи є давнім випробуванням московським засобом і має свою багатотисячолітню історію.

29-го січня Іван III-ій прибув до Новгороду. Біля нього було кілька сотень воєнків, що мали спеціальне завдання. Вони не брали участі в боях, увесь час перебували ніби в тіні й щойно тепер почали свою »роботу«.

Залишившись у Новгороді, вони 1-го лютого почали арештувати найавторитетніших і найсвідоміших новгородців, головню заможних і боярів. Першою жертвою впала Марія Борецька, а за нею арештували масово всіх »неблагонадійних«. Арештованих, разом із родинами, негайно відправляли до Московії, а їхні маєтки брали на облік і записували як »власність« Івана III-го, що розподіляв їх (ті маєтки) між своїми боярами та різними урядовцями, які прибули разом з ним.

Ярославів двір і Вічеву площу, з усіма будинками, зайняли москалі та Іванове військо.

17-го лютого 1478 року Іван III-ій залишив пограбований доценту Великий Новгород. За ним везли Вічевий дзвін Великого Новгороду — символ новгородців, їх волі та людської гідности; символ духової сили новгородців та цілого Великоновгородського князівства. За дзвоном волі везли незліченну кількість різних скарбів: золото, вироби із золота, найцінніші образи з Візантії і Риму. Була між тими скарбами й величезна кількість виробів найкращих новгородських майстрів-ремісників, різних господарських речей тощо. А скільки майна пограбували й забрали московські бояри та Іванове військо, того ніхто не знає. Так нещасливо закінчилась для Новгороду друга війна з Московією.

Все ж і ця війна не зломала духово волелюбних новгородців, не зважаючи й на те, що велика частина їх національної еліти була знищена або вивезена до Московії. («Полное Собр. Русских летоп.», т. XXVII. АН СССР, Москва-Ленінград, 1962, стор. 281-282).

Почавши з лютого 1478 року, Великий Новгород і Великоновгородське князівство перестали існувати як самостійні, вони стали «сателітами» Московії. Живим залишився тільки дух волі.

Усім життям у Новгороді почали керувати московські намісники з допомогою своїх новгородських вислужників і промосковської партії. Натомість національна новгородська еліта, яка ще збереглася від знищення, почала таємні заходи, щоб відновити Віче, вигнати москвинів і увійти у федеративний зв'язок із Литовським королівством.

Як виявилось пізніше, до цієї таємної організації новгородських патріотів продісталися агенти Івана III-го, що інформували його про її діяльність. Іван III-ій готувався до нового наступу на Великоновгородське князівство й чекав відповідної нагоди.

На весні 1480 р. Новгород відновив Віче, вигнав з міста москвинів і їхніх полпентачів, а деяких навіть арештував і посадив до в'язниці. Новгородці почали організувати своє військо і укріплювати свою столицю.

Так Новгород знову став вільним, самостійним. Прихильники Москви, навіть з-поміж біднішого населення, також зрозуміли загарбницьку московську політику та мету підкупства і шантажів Івана III-го.

Тим часом восени 1480 року Іван III-ій таємно пересував свої військові з'єднання з наміром несподівано оточити Новгород. Наприкінці грудня того ж року Новгород знову був оточений московськими військами. Прибула й московська артилерія. Хоч Новгород ще не був готовий до війни, проте вирішив не здаватися і боротися за свою волю.

Московська артилерія почала масовий обстріл Новгороду, місто горіло. І в той найтяжчий момент, мов з-під землі, серед новгородців знову появились московські агенти і їх вислужники — зрадники Новгороду. Вони робили всі заходи, щоб викликати паніку і вели агітацію, щоб відчинити браму. Чинили також саботажі, нищили внутрішні укріплення і вмовляли людей, що коли відчинять браму, то покарані будуть тільки одиниці, а не відчинять — загинуть усі.

Нарешті, після шістьох днів облоги, новгородці відчинили браму. Так зрадники за тридцять срібняків продали своє місто і свій народ.

Іван III-ій відмовився прийняти новгородських послів, а новгородцям казав передати таке:

«... Я ваш государ, даю спокій усім невинним в цьому лихові, нічого не бійтесь...» (Костомаров М.: «Севернорускіе народоправства XI-XVI стол.», 1863, том I-ий, стор. 234).

В Новгороді почали негайно «господарювати» Іванові війська спеціального призначення і московські бояри. Мавши списки, вони почали масові арештування. На Ярославому дворіщі урядували московські опричники, тодішні чекісти.

Перших заарештованих п'ятдесят визначних новгородців жакливо тортурували, вимагали від них, щоб призналися до «вини» й видали

інших співучасників протимосковської змови, не лише своїх знайомих, а й своїх батьків, чоловіків, жінок, синів і дочок.

19-го січня 1481 р. заарештували новгородського митрополита Феофіла і, без церковного суду та згоди Царгородського патріярха, відправили в Чудський монастир, де він і помер. Коли перших п'ятдесят катованих вивели на прилюдну страту, вони — не втративши ще свідомости — кричали, що під час тортур говорили неправду на невинних людей.

Тоді знову заарештовано понад сто родин, які — як і перші під тортуррами — виявили «злочинців», між ними навіть і стареньких бабусь.

Так на протязі десятих днів у Новгороді прилюдно страчено понад двісті людей, а члени їхніх родин сиділи у переповнених в'язницях. Масові арешти продовжувалися не лише в Новгороді, а також і по волостях.

В днях 20-22 січня 1481 р. всіх арештованих, понад 7 тисяч, відправлено до Москви. Їм заборонено брати з собою на дорогу навіть одяг і харчі, тому половина арештованих загинула від голоду й холоду. Але й тих жертв було мало для московських варварів. Вони заарештували чергових 1000 новгородських родин: купців, боярів, ремісників, торговців і звичайних трудівників. Всіх їх вивезли й поселили в Костромі, Нижньому Новгороді, Переяславі, Ростові, Муромі, Володимирі та Юр'єві.

Майно замордованих, арештованих і виселених знову стало власністю Івана III-го і його прибічників. Всі торговельні підприємства, ремісничі майстерні та інше добро він роздавав своїм боярам і різним «служилим людям».

В лютому 1481 р. до Новгороду почали масово прибувати різні московські поселенці, головню бояри. Деякі з них мали з собою і своїх кріпаків-рабів. Поселялись у Новгороді та в його околицях. Всі керівні місця, від адміністративних аж до звичайних ремісничих майстерень, опинились у руках москвинів або їхніх вислужників. Відбувалось також масове «розкуркулювання» населення Новгороду і його волостей, забирали все — землю, працю і волю.

Великий Новгород і його волості швидко втрачали свій самобутній характер. Всюди було чути чужу мову, яка ставала панівною.

До весни 1481 р. з Новгороду, Городища та його найближчих околиць вивезено щонайменше 8-9 тисяч родин, стільки ж, приблизно, втекло світ-заочі, а ще більше загинуло в лісах і болотах.

Більшість дослідників уважає, що в самому Великому Новгороді та в Городищі в 1471 році було щонайменше 80-100 тисяч населення, бо Великий Новгород ще в 12-му столітті порівнювали з Києвом, а Київ порівнювали з найбільшими містами Європи.

Процедура, як новгородці признавалися до «вини» і виявляли «співучасників змови» під час тортур, а також спосіб «розкуркулювання»

новгородців та заселювання «голої» землі москвинами або їхніми вистужниками — дуже нагадують нам подібні події в Україні в 1929–1937 роках.

Новгородці сподівалися, що подібне горе більше не повториться, тому ті, що залишилися в Новгороді — почали влаштовувати в місті своїх добрих людей, які прибували з новгородських волостей.

В 1484 році до Новгороду прибув на дев'ять тижнів Іван III-ій із своєю спеціальною охороною. З ним приїхало також багато московських боярів.

В перші дні його перебування в Новгороді заарештовано, як «злодіїв», останніх новгородських боярів, не зважаючи на те, що деякі з них належали до його прихильників і мали посади. Разом із родинами та обслугою, їх вивезли на московські терени, якнайдалі від Новгородщини.

Іван III-ій у Новгороді займався головню різними господарськими справами, влаштовував тих, що прибули до Новгороду з різних земель, разом із своїми кріпаками.

Так у Новгороді постійно зменшувалась кількість новгородців-слов'ян. Багато їх втекло також на Захід.

За десять років (від 1478-го до 1488-го року) вирости й підлітки, які на власні очі бачили й самі переживали всю трагедію новгородців у 1478 році. Підростаюче покоління новгородців походило головню з нижчих шарів населення, як і ті, що прибували з волостей. Москвинів воно ненавиділо й жило, переважно, відокремлено від них. Почав відживати дух колись вільного новгородця, який тривожив Івана III-го і взагалі всіх москвинів.

В 1488 році викрито змову на життя московського намісника в Новгороді. Почались знову арештування і страшні тортури «змовників». Всі призналися до «вини» і «змови». Багато їх страчено публічно, а понад 7 тисяч вивезено на терени Московщини.

До Великого Новгороду масово прибували чужі люди — ремісники, дрібні торгівці й робітники. До того ж, після подій у 1488 році, багато новгородців утекло на захід — до Литви, Латвії та Естонії. В Новгороді та його волостях залишилось, приблизно, тільки 40–50 відсотків новгородців-слов'ян.

Ось як Іван III-ій відкрив Московії перші «ворота» до берегів Балтики, чим особливо прислужився всім москвинам. Відомий історик В. Вернадський пише про знищення і підкорення Великоновгородського князівства так:

«... Знищення Великоновгородського велетня сучасники розглядали, як найбільшу подію того часу. Ні одна подія в руській (московській, — К. Л.) історії не викликала таких глибоких політичних міркувань... Велика будова Новгородської вічевої республіки завалилася під ударами московських сокир...» А далі: «... Московські літописи не жаліли новгородців... сміялися з чужого горя. Страшна лайка під адре-

сою упертих, непокірних новгородців стає характеристичною рисою московських літописів кінця 15-го століття. А Псковський літописець із боєм викрикував про події в 1478 році: «... Иное би писав, и не имею что писати от многая жалоби». «Треба вважати, — пише Вернадський, — що боротьба новгородців не була бунтом, а боротьбою за свої встановлені засади й права... за свої вольності...»

Історик Костомарів пише:

«... Незначні залишки селян цього народу (новгородців, — К. Л.) змішалися з прибулими москвинами. І не дивно, що Великий Новгород швидко погодився із своєю долею й не згадував своєї бувальщини — своїх добрих часів. Ті ж, що були розселені в чужих землях, не мали коренів для згадок бувальщини й поступово «распустились» — денаціоналізувались в оточенні москвинів. Нові мешканці нічого спільного не мали з минулим Новгородом. Від славної минувшини Великого Новгороду залишились тільки землі; стару душу не можна вкласти в чуже їй нове тіло...». («Полное собр. Русских летопис.», 1963. Том XXVIII, стор. 319).

Так Великий Новгород, як вільне князівство слов'ян на північному заході Східної Європи, перестав існувати. Велетень загинув у тяжких муках. Ми свідомо зупинились довше на новгородських подіях, щоб показати, якими методами і засобами Московія із самих своїх початків завойовувала і винищувала інші народи, переважно висококультурні й волелюбні.

Після Івана Калити та Івана III-го, наступні московські самодержці тільки удосконалювали їхні методи винищування непокірних націй. Навіть сучасні московські більшовики не можуть багато додати до тих традиційних московських метод народо- і людинобвиства, хіба засоби найновішої техніки — електрику, хімію, медицину й т. д.

Знищення черемисів

Черемиське князівство було заселене переважно черемисами фіно-урано-алтайської раси. В порівнянні з іншими фіно-алтайськими племенами, черемиси були на досить високому рівні свого культурного розвитку, мали навіть цілу систему свого національно-княжого управління.

Столицею Черемиського князівства був Городець-Радило над р. Волгою. За свою незалежність і волю черемиси часто воювали з Великим Новгородом, а також із Хлиновим-В'яткою. Продовж століть були самостійними і вільними, часом платили данину Великому Новгородові.

Вже в 14-му стол. московські князі почали нападати на Черемиське князівство, але без більших успіхів. Московських самодержців найбільше обурювало те, що черемиси підлягали безпосередньо Орді, платили данину їй, а не їм. Довший час між Хлиновим і Черемисами були добросусідські відносини, що також турбувало Москву, зокрема Івана

III-го. Черемиське князівство певною мірою перешкоджало Москві завоювати Хлинів, що був на північ від нього.

В 1468 році, після довгих нарад із своїми дорадниками, Іван III-й вирушив проти черемисів. Воеводам і боярам дав наказ нищити на своєму шляху все, чого не можуть взяти з собою, включно з людьми.

С. Соловйов, дослідивши справу нищення черемисів, пише:

«... В 1468 р. (війська Івана III-го, — К. Л.) увійшли до Черемис і спалили всю землю, людей перебили..., їхнє майно забрали..., інших людей полонили».

Так жорстоко розправились московські війська з черемисами: землю «спалили», людей повбивали. Залишилися живими тільки ті, що втекли в гущу лісів. Черемиський нарід, що був уже організованою національною одиницею, москалі тепер представляють як... «дике плем'я», — так сказав московський інтелігент Г. Клімов 1935 року в Макіївці. У 15-му столітті черемиси не були дикунами, а в 1935 році вони вже «дикуни», бо так вигідно московським варварам. (Соловйов С. М.: «История России...», т. III, стор. 365; «Полное собр. Русских летопис.», 1963, том XXVIII, стор. 287).

Знищення Хлинова

Населення Хлинова-В'ятки, як кажуть літописи — вихідці з Велико-новгородського князівства. Була це особливо волелюбна частина новгородців, з якою і самий Новгород мав часто клопоти. І ось ті вільнодумці, щось на зразок наших козаків із Запоріжжя, в 1174 році залишили свою батьківщину і виїхали на схід шукати «вольної-вольниці». Їхали суходолом і ріками. По дорозі в безпечних місцях побудували четверо міст, залишивши в них частину свого населення для охорони. Решта поїхала далі шукати кращого й безпечнішого місця. Після чотирирічної мандрівки, знайшли над р. В'яткою скелі, що були добрими природними оборонними фортецями. Побудували тут місто і назвали його Хлинів на пошану диких птахів, що перші привітали їх криком: «... Хли!.. Хли!..»

Місто розбудовувалось і стало фортецею. Збільшувалось і його населення як завдяки природному пристові, так і постійним волелюбним вихідцям.

Наприкінці 12-го стол. на далекому північному сході вже існувало Хлинівське князівство. Система управління тут була вічева. Державним життям князівства керував головний посадник, якого часто звали князем, а також волосні старшини.

Вже в 13-му стол. Московія кілька разів воювала з Хлиновим, але безуспішно. Навіть татарські «ярлики» не допомогли Москві посадити в Хлинові свого князя і перетворити Хлинівське князівство на свого «сателіта». Хлинівці так ненавиділи москвинів, що воліли підпорядковуватись безпосередньо татарам. Татарська недоля була значно легшою, ніж «ласка» й «опіка» Москви.

В 1456 році московський князь Василь II-ий вирушив походом на хлинів, але навіть не дійшов до нього, бо ще в дорозі його військо розбили хлинівці.

В 1468 році Хлинів уклав навіть умову із татарським ханом Ібрагімом про військову взаємодопомогу.

Щоб завоювати Хлинів, Іван III-ій застосував свої випробувані методи: підкупство, шпигунство, шантаж і клясову боротьбу. Все ж успіхів не мав, хоч у свою «релігійно-культурну» акцію залучив і московського митрополита, який разом з Іваном III-ім писав послання-клятву, що «Хлинів буде щасливий і вільний навіки», якщо визнає зверхність московського великого князя. Та Хлинів не піддавався на мова Москви, навіть часті московські напади на волості Хлинова не скорили войовничих і волелюбних хлинців.

В 1489 році Іван III-ій післав свою армію (64 тисячі війська), яка оточила Хлинів. Нормальну облогу і бомбардування Хлинів героїчно витримував. В місті не було ні зради, ні провокацій. Але, коли Хлинів почали обстрілювати запальними стрільнями, він не витримав і 31-го серпня 1489 року відчинив ворота ворогові — вперше у своїй історії.

Разом із московським військом до Хлинова прибули й перші поселенці москвини, а з ними й татари з родинами. Іван III-ій призначив у Хлинові свого намісника з багатьма помічниками.

Розправа з Хлиновом була дуже жорстока: його провідних людей оголошено «зрадниками», свідомішу частину населення — «бандитами», а решту населення «помилувано». «Зрадників» і «бандитів» — знищили, «кращих людей» — відправили до Москви, а «послушних» — на терени Московщини. До Хлинова прислали москалів і вояків. Всі нові поселенці немосквини були зобов'язані присягати на вічну вірність московському князеві. Всі маєтки колишніх мешканців Хлинова передано москвинам. Так закінчило своє існування Хлинівське князівство, що було вільним, незалежним понад 300 років.

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
» В И З В О Л Ь Н И Й Ш Л Я Х «

Д-р Богдан Ф. КОРЧМАРИК

ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СХОДУ І МЕСІЯНІСТИЧНІ АСПІРАЦІЇ МОСКВИ — «ТРЕТЬОГО РИМУ»

(Закінчення, 3)

Теорія про «Третій Рим» і встановлення московського патріархату

*«Пошкрябай росіянина
і віднайдеши татарина»
Наполеон*

Аналізуючи історичні процеси розвитку й упадку поодиноких імперій світового значення, можемо ствердити, що як в результаті політичного упадку старого Риму перенесено столицю Римської імперії до Царгороду — «другого Риму», так і в результаті політичного упадку Візантії Москва оголосила себе «III-ім і останнім Римом», якому мала поступитись не лише Візантія, а й Рим «цезарів». Приглянувшись ближче розвиткові історичних подій на землях європейського Сходу після остаточного упадку великопростірної Київської держави, можна ствердити, що політичні основи «III-го і останнього Риму» сягають до часів другої половини XIII-го сторіччя і тісно пов'язані з монголо-татарською навалою.

Перехід монголо-татарської навали через східну та середню Європу і — зокрема — її розташування над горішньою Волгою привели до того, що всі землі колишньої Київської імперії опинилися під політичною зверхністю Золотоординських ханів, які з того часу не перестають втручатися безпосередньо й посередньо у внутрішнє життя народів європейського Сходу. Одночасно з тим політичні прямуювання ростово-суздальських та галицько-волинських князів, які раніше орієнтувалися на Київ, стали розвиватися у двох напрямках. Очевидно, це були наслідки факту, що політична залежність від Золотоординських великих ханів інакше представлялася на північно-східних землях європейського Сходу, які раніше були своєрідними колоніями великої Київської імперії, а інакше на центральних та західних землях, себто на відвічних землях дійсної Київської Русі-України, які вже в першій половині XIII-го стол. опинилися в межах новоутвореної Галицько-волинської держави. Залежність ростово-суздальських земель, як найближчих сусідів із Золотою ордою, була безпосередньою і характеризувалася постійним втручанням ханських представників у життєві інтереси Ростово-суздальського князівства. Залежність галицько-волинських земель була посередньою, або номінальною, і обмежувалася «ярликами», якими

великі хани (після поїздки короля Данила (1211-1264) до Сараю у 1245 році) підтверджували володіння поодиноких князів у межах Галицько-волинської держави.

Повна політична залежність ростово-суздальських земель примушувала їхніх князів до рабської відданості та тісної співпраці з великими ханами, натомість посередня чи номінальна політична залежність галицько-волинських земель від Золотої орди уможлиблювала галицько-волинським князям не лише розбудовувати Галицько-волинську державу, яка фактично була послідовним продовженням життєвих процесів дійсної Київської Русі-України, а й шукати союзників на християнському Заході проти Золотої орди¹, що робила спроби втручатися у політичне життя майже всієї тодішньої Європи. Як довідуємося з достовірних джерел, папа Іннокентій IV (1243-1254) «видав буллу до християн Польщі, Чехії, Моравії, Сербії й Померанії, зважаючи їх до хрестоносного походу на татар»². Треба зазначити, що якби не пасивне ставлення західних християнських володарів до закликів папи і всіх заходів галицько-волинського короля Данила, щоб зорганізувати хрестоносний похід проти татар, то й доля і обличчя європейського Сходу були б зовсім інакші.

Тим часом, в результаті діаметрально протилежних прямувань, посилюється боротьба за розширення політичних впливів галицько-волинських та ростово-суздальських князів на землях колишньої великопростірної Київської імперії. Московські князі добилися того, що історично-традиційну Київську митрополію перенесено до Володимира над Клязьмою, а на галицько-волинських землях постає окрема митрополія. Утворення окремої митрополії в межах Галицько-волинської держави, до якої увійшли епархії «галицька, володимирська, перемиська, турівська, луцька і холмська»³, дуже занепокоїло ростово-суздальських князів і вони домагалися її ліквідації. Мавши за собою повну підтримку хана, вони такою мірою вплинули на Царгородського патріарха, що вже після смерті Ніфонта 1305 р. в «Царгороді не погодилися на поставлення окремого митрополита на нововідкриту Галицько-волинську митрополію, але ігумена Петра, кандидата князя Галицького Юрія I (1301-1308), поставили митрополитом «Київським і всієї Русі»⁴. Таким тенденційним потягненням Царгородський патріархат загострив церковно-політичні стосунки між Галичем та Володимиром над Клязьмою, тим більше, що Київські митрополити, перейшовши жити на північно-східні землі європейського Сходу, зберегли тільки старий титул митро-

¹) Нагаєвський І.: «Історія Римських Вселенських Архиєреїв». Видання Українського Католицького Університету. Праці Греко-Католицької Богословської Академії, т. XXII-XXIII. Мюнхен, 1964, стор. 312.

²) Грушевський М.: «Історія України-Руси». Нью-Йорк, 1954, т. III, стор. 72.

³) Лужницький Гр.: «Українська Церква між Сходом і Заходом». Філадельфія, 1954, стор. 178.

⁴) Власовський І.: «Нарис Історії Української Православної Церкви». Нью-Йорк, 1955, т. I, стор. 104.

полита »Київського і всієї Русі«, а насправді були підпорядковані тенденційним політичним прямиванням ростово-суздальських князів.

Із зростанням сили Московського князівства і з моментом перенесення Київської митрополії до Московії, ця боротьба продовжується не лише між Галичем і Москвою, а також і між Москвою та литовськими великими князями, які — поширивши своє панування на північні й центральні землі Київської Русі — вже в першій половині XIV-го стол. добиваються утворення окремої митрополії для земель Литовсько-Руської держави. Напр., в актах Царгородського патріархату з 1317-1329 рр. бачимо вже й підписи першого литовсько-руського митрополита Теофілія⁵. Одначе, коли ростово-суздальські князі дивились заздрим оком на утворення окремої митрополії для земель Галицько-волинської держави, то тим більше не могли погодитися на окрему митрополію в межах новозформованої Литовсько-Руської держави. Зокрема Іван Калита (1328-1340), який »такъ расположилъ къ себѣ монголовъ, что они предоставили ему самостоятельно завѣдывать дѣлами своего княжества и даже отдалъ въ его распоряженіе свой же венный отрядъ«⁶. Мавши намір розширити свої політичні впливи та зосередити життєві інтереси європейського Сходу у своїй новій столиці, Іван Калита не лише »побудилъ владимирскаго митрополита Петра переѣхать въ Москву«⁷, а й добивається, з допомогою своїх татарських зверхників, скасування новоутвореної митрополії в межах Литовсько-Руської держави. Хоч в каталозі царгородських єпархій зазначено, що Литовсько-Руську митрополію скасовано через малу кількість вірних і через близькість до Русі⁸, проте дійсною причиною її скасування були далекосяжні плани суперницько-загарбницької політики московських князів, які робили всі можливі заходи, щоб піднести політичне значення своєї столиці і перетворити Москву на безконкурентний центр цілого європейського Сходу. Яку роль у цій затяжній церковно-політичній боротьбі між галицько-волинськими, ростово-суздальськими, литовсько-руськими та московськими князями відігравав Царгородський патріархат, мабуть чи не найкраще характеризує факт, що на початку другої половини XIV стол. царгородський патріарх Філотей, всупереч будь-якому церковному порядку, висвятив і кандидата литовсько-руських земель Романа, і кандидата Московського князівства Олексія на митрополитів »Київських і всієї Русі« з тією самою юрисдикцією⁹. Очевидно, такі нерозважні потягнення царгородського патріарха ще більше загострили церковно-політичну боротьбу на тих землях, які раніше входили до складу великої Київської держави. На початку другої половини XIV стол. до цієї боротьби

⁵ Грушевський М., там же, т. III, стор. 274.

⁶ Милковичъ В.: »Восточная Европа. В »Исторіи Человечества« Г. Гельмольта. СПб, 1903, т. V, стор. 506.

⁷ Там же, т. V, стор. 506.

⁸ Грушевський М., там же, т. III, стор. 274.

⁹ Лужницький Гр., там же, стор. 149.

— крім Галича, литовсько-руських князів та Москви — включається і Київ.

Добившись відновлення своєї історично-традиційної Митрополії, яку очолив висвячений болгарським патріархом у Тернові митрополит «Київський і всієї Руси» Теодорит¹⁰, Київ стає головною перешкодою в церковно-політичних прямованнях московських самодержців. А коли в 1353 р. помер так зв. «Митрополит Київський і всієї Руси» Теогност, якого поховали в Москві, як і його попередника Петра, то резидуючий у Києві справжній митрополит «Київський і всієї Руси», Теодорит, знову став єдиним духовним провідником для всіх земель європейського Сходу. Щоправда, такий стан тривав дуже коротко, бо в 1354 р. царгородський патріарх Філотей — як ми вже згадували — висвятив на Київську митрополію аж двох митрополитів, все ж митрополит Роман засів у Києві¹¹. Цей факт заслуговує на увагу не лише тому, що вказує на поновне відродження Києва — «Матері руських городів», який (після остаточного упадку великої Київської держави) на деякий час втратив був своє безконкурентне культурно-релігійне значення, а головно тому, що з'ясовує, яку незвичайно велику роль відігравали Київські митрополити з титулами «Київський і всієї Руси» в тих далекосяжних церковно-політичних прямованнях московських князів, що намагалися висувати свою столицю, Москву, на місце Києва.

Як розцінювали литовсько-руські та московські князі роль Київських митрополитів в тій затяжній боротьбі за поширення панування на європейському Сході, можна бачити хоч би з того, що великий князь Ольгерд прибулого до Києва митрополита Олексія «наказав полонити з усім його оточенням, відібрати в нього ризи церковні та всадити його до в'язниці»¹². А коли так званому митрополитові «Київському і всієї Руси», Олексієві, вдалося втекти до Москви, то боротьба між литовсько-руськими князями і Москвою ще більше загострилася. Правда, наприкінці другої половини XIV стол. до цієї затяжної боротьби долучається ще раз Галич, який добився знову відновлення Галицько-волинської митрополії¹³, але після смерті Галицького митрополита Антонія (1391) суперницька церковно-політична боротьба провадиться вже майже виключно між відновленою Київською митрополією і Москвою, яка привела не тільки до остаточного поділу історично-традиційної Київської митрополії на Київську і Московську, а й до самовільного встановлення Московської митрополії¹⁴ в 1448 році на чолі з рязанським єпископом Іоною.

¹⁰) Лужницький Гр., там же, стор. 149.

¹¹) Грушевський М., там же, т. V, стор. 390.

¹²) Власовський І., там же, т. V, стор. 109.

¹³) Грушевський М., там же, т. V, стор. 392.

¹⁴) Устюжский Летописный Свод. Ред. К. Н. Сербиной. Москва-Ленинград, 1950, стор. 81.

Великі хани, завдяки рабській відданості й тісній співпраці ростово-суздальських, а згодом московських князів, не лише вдержували значну більшість східноєвропейських земель під своєю зверхністю, а й вірили, «що вони післані Богом завоювати й покорити увесь світ»¹⁵. Згодом, коли московські князі вирішили позбутися монголо-татарської зверхності, вони далі розвивали тенденції своїх безпосередніх політичних зверхників, але вже самі, на власну руку.

Тому, що віра монголо-татарських великих ханів у їхнє «післанництво» не мала жодного політичного й історично-традиційного підґрунтя і викликала опір цілої християнської спільноти, московські князі почали пов'язувати свої аспірації з традиціями колишніх володарів могутньої Римської імперії, щоб відіграти роль їхніх безпосередніх наслідників. Візантія, а ще більше Київ (за посередництвом якого була поширена християнська віра по всіх землях Східної Європи, отже і на землях Московщини) — були головною перешкодою для московських церковно-політичних «месіянстичних» прямувань, тому московські князі, всупереч історичним фактам, почали пов'язувати і прийняття Христової віри не з названими визначними осередками християнства, а безпосередньо з апостолами.

Така тенденційна політика московських князів досить виразна вже в першій половині XV стол., зокрема після остаточного завершення Флорентійської унії. Мавши намір висунути Москву на перше місце християнського Сходу, московські князі не тільки поборюють унійні заходи Царгороду, а й відкривають, без порозуміння з Царгородським патріархом, свою власну Митрополію, яка — не мавши нічого спільного ні з Києвом, ні з Царгородом — стає повністю на послуги політичним інтересам Московської деспотичної держави. Одночасно зростає тенденція московських князів стати спадкоємцями влади не лише другого, а й першого Риму, що особливо виявилася під час вінчання Івана III (1462-1505) з племінницею візантійського імператора з династії Палеологів. Московський князь, прийнявши двоголового орла за герб деспотичної Московської держави¹⁶, вже тоді домагався від Риму для себе титулу «російського імператора». Крім цього, користаючи з напружених взаємин між польсько-латинським духовенством і духовними представниками відновленої Київської митрополії, які — після Флорентійської унії — почали хитатися між Римом і Царгородом, Іван III-ій проголосив «себя... защитникомъ православнаго населенія Польши»¹⁷ і таким чином підготовляв ґрунт для запланованої церковно-політичної експансії Москви на землі Литовсько-Руської держави. Коли ще в 80-их рр. XV стол. такі претенсії московських князів виглядали досить наївними й не мали ще жодного реальнішого ґрунту, то після усунення

¹⁵ Лужницький Гр., там же, стор. 108.

¹⁶ Мірчук І.: «Історично-ідеологічні основи теорії III-го Риму». Мюнхен, 1954, стор. 17.

¹⁷ Милкович В., там же, т. V, стор. 520.

монголо-татарської зверхности, ставши майже безконкурентними володарями на цілому європейському Сході, московські князі починають поступово реалізувати свої далекойдучі церковно-політичні плани.

Тому, що політичне значення відродженого Києва на початку другої половини XV стол. зросло такою мірою, що київський князь Семен Омелькович (1455-1471) вважався за єдиного кандидата на престіл великого князя Литовсько-Руської держави¹⁸, отже Київ був далі найголовнішою перешкодою в реалізації московських далекойдучих церковно-політичних планів, московські князі роблять все можливе, щоб його знищити. Проголосивши себе «захисниками» православ'я, московські князі спочатку уникали безпосередньої розправи з Києвом та київськими землями, натомість використовували свого союзника — кримського хана. І так «весною 1482 р. великий князь Іван, запевняючи Менглі-гірея, що не пустить від себе Нурдевлета, zarazом допевнявся, аби Менглі-гірей напав на землі Казимира, »на Подольськую землю или на кievські мѣста«. Сповняючи бажання московського князя Івана III-го, Менглі-гірей наприкінці літа того ж року вирушив походом на Київ. Хоч вістка про наступ татарів прийшла за кілька днів і київський воевода приготувався до оборони, все ж Київ не міг встоятися проти величезної сили татарського війська. 1-го вересня 1482 р. татари підпалили Київ, здобули його укріплення, взяли у неволю багато людей, пограбували церкви, спустошили околиці Києва і з величезною добыччю вернулися у свої сторони. З пограбованих речей Менглі-гірей післав московському князеві, як трофей, золоту чашу й дискос з Київської Софійської катедри. Хоч Казимир (1447-1492), почувши про цю страшну руїну Києва, змобілізував ціле велике Литовсько-Руське князівство, щоб задемонструвати свої воєнні сили на південному кордоні проти Криму, проте на цьому й закінчилося. Натомість московський князь Іван III-ій, «дякуючи Менглі-гірееві за київський погром» через свої численні посольства, «пильно просив його не миритися з королем», а «вести далі свої напади»¹⁹. Добившись за посередництвом своїх нових татарських союзників чергового знищення Києва, єдиного найнебезпечнішого культурно-релігійного й духового конкурента Москви, московські князі наприкінці другої половини XV стол. почали вже безпосереднє завоювання земель Литовсько-Руської держави.

В результаті «самовільних» походів московських воеводів, велика частина земель Литовсько-Руської держави опинилася під безпосередньою зверхністю московських князів. Одночасно московський князь Іван III-ій на початку 1493 р. вислав своїх послів до литовського князя Олександра (1492-1506) і назвав себе «государем всієї Руси». Коли литовці відповіли, що Іван III-ій відступив від «старини», то московські

¹⁸) Грушевський М., там же, т. IV, стор. 247.

¹⁹) Грушевський М., там же, т. IV, стор. 327.

посли заявили, що великий князь московський «новини никоторое не вставиль: чѣмъ его Богъ подаровалъ, отъ дѣдъ и отъ прадѣдъ и отъ начала правой эсь уроженой государъ всея Руси». Під тиском Москви литовці не тільки визнали за Москвою ті землі, які раніше були у сфері політичних впливів Литовсько-Руської держави (Новгород, Псков, Твер і Рязанське князівство), а також і тенденційний титул московського князя, як «государя всієї Руси»²⁰.

Безперечно, це були неабиякі досягнення Московії. Одначе московські князі не задовольнилися ні перемир'ям у 1494 році, ні проголошенням себе «захисниками» православ'я, ні безправно присвоєнням титулом «государів всієї Руси», а далі загострювали свою політичну агресію супроти земель Литовсько-Руської держави. На початку XVI стол. величезна «територія з 319 містами й 70 волостями, в тім ціла давня Чернігівщина», знову впала жертвою їхньої загарбницької політики. Нові переговори, в яких брали участь представники Польщі, угорський король та репрезентант Папської столиці, хоч і привели до тимчасового перемир'я між Москвою і Литовсько-Руською державою, проте вже зовсім явно розкрили дальше прямування і мету московської політики. Іван III-ій, відповідаючи папі на його посередництво, писав: «Надіємось, папі добре відомо, що... Руська земля від наших предків, здавна наша отчизна», натомість литовському великому князеві Олександрові він радив «віддати» Москві й решту руських земель, себто тих земель, які раніше входили до складу великої Київської імперії, бо інакше «між Москвою і Литвою не буде певної згоди»²¹.

Тому, що Візантія, впавши жертвою турецької мілітарної агресії, поступово сходила з історичної сцени як партнер у спорі між Сходом і Заходом, а Москва, здобуваючи позицію за позицією, намагалася виповнити порожнє місце і мала великі успіхи, московські книжники висувають теорію про «месіаністичне післанництво» Москви, як нової «головної опори» цілого християнського Сходу. Так виникла теорія, що Москва — «Третій Рим», яка (теорія) згодом стає не тільки офіційною доктриною московського великодержавництва, а й головним знаряддям у чергових церковно-політичних діях московських самодержців.

Ставши національно-державною церквою московського народу, московська церква відсепарувалась навіть від Візантії, а щоб обминати Візантію — московські книжники почали виводити свою християнську віру безпосередньо від апостолів. Знавши про те, що і київська, і новгородська версії про апостола Андрія не були пов'язані з Візантією, Москва «в інтересах вивищення московської церкви над візантійською... включає легенду про апостола Андрія у свій власний духовий набуток» і таким чином, всупереч історичним фактам, висуває теорію про

²⁰) Грушевський М., там же, т. IV, стор. 277.

²¹) Грушевський М., там же, т. IV, стор. 277.

походження московського християнства безпосередньо від апостола Андрія. «Москві треба було довести, що правдиве апостольське християнство — православ'я — зберігається в Москві, а не деінде, і це завдання й виконано з допомогою привласнення московською церквою легенди як у київській, так і новгородській редакціях про благословення тієї церкви ще апостолом Андрієм — братом апостола Петра. Таким чином Москва «збивала» аргументи про першість римської церкви та творила ілюзію рівнорядності з нею московської церкви»²².

Висунувши теорію про прийняття своєї християнської віри безпосередньо від апостола Андрія, московські самодержці, з допомогою московських книжників, виводять також і свою династію від «імператора Августа», себто від стародавнього Риму — «Риму цезарів». Таким способом завершують «історичний підмурівок теорії про III-ій Рим». І так «не тільки II Рим — Візантія, а й I Рим — Рим папів, в очах московських книжників XVI віку повинні були поступитися III Римові — Москві»²³. Що більше, цією своєрідною ілюзією свого «месіаністичного» післанництва московські самодержці забезпечували собі панування на завойованих землях, а одночасно промощували шлях до дальшої експансії на землі цілого східноєвропейського простору.

Як насправді виглядало «месіаністичне» післанництво московських самодержців під час поширювання їхнього панування на Сході Європи, вистачить подати приклад завоювання Новгороду — одного з найстарших і найважливіших не лише торговельних, а й культурно-релігійних осередків колишньої Київської імперії. Завойовуючи Новгород у 1477 р., московський князь Іван III-ій «не лише безпощадно його знищив, а й розграбував все його багатство». Як описують сучасники, «під час цієї страшної розправи з Новгородом, триста возів наповнено золотом, сріблом, ювелірними виробами та іншими дорогоцінностями і перевезено до Москви. Крім того, вивезено велику кількість населення, а на його місце переселено до Новгороду москалів»²⁴.

Із записок сера Джерома Горсея, який побував на Московщині в 1572 р., знаємо, що ще страшнішу розправу з Новгородом повторено на початку другої половини XVI стол., точніше — в січні та лютому 1570 року за панування Івана Грозного (1533-1584). Іван IV-ий:

«Ввелъ въ городъ 30 тысячъ татаръ и десять тысячъ стрѣльцовъ своей стражи. Они безъ зазрѣнія насилывали женщинъ и дѣвушекъ; обдирали, грабили, расхищали все, что находили цѣннаго; дорогіе

²²) Гришко В.: «Історично-правне підґрунтя теорії III Риму». Мюнхен, 1953, стор. 53.

²³) Оглоблин О.: «Московська Теорія III Риму в XVI-XVII стол.». Мюнхен, 1951, стор. 36.

²⁴) Olearius A.: "History of Muscovy, Tartary, Persia". Written originally by Adam Olearius... rendered into English by John Darries of Kidwelly. London, 1669, Lib. 2., p. 36.

камни, серебрянную посуду, деньги; умествляли старыхъ и молодыхъ; сжигали весь ихъ домашній скарбъ, товары, кладовыя съ воскомъ, льономъ, кожами, солью, виномъ, полотнами; растопленный воскъ и сало текли ручьями по улицамъ, вмѣстѣ съ кровью 700 тысячъ мужчинъ, женщинъ, дѣтей, убитыхъ и умерщвленныхъ; рѣки наполнились кровью живыхъ существъ, людей и скота, мертвыя тѣла которыхъ, бросаемя въ Волховъ, останавливали теченіе этой рѣки. Ни у какого историка не упоминается о подобной ужасной рѣзни. Послѣ этого погрома городъ былъ оставленъ разореннымъ и пустымъ; Іоаннъ возвратился съ войскомъ и съ ливонскими плѣнными въ Москву. На дорогѣ приказалъ онъ своимъ разнымъ начальникамъ и офицерамъ тащить силою изъ городовъ и деревень, на разстояніи пятидесяти миль кругомъ, народъ всякаго званія: дворянъ, монаховъ, поселянъ старыхъ и малыхъ, купцовъ съ ихъ семьями, имуществомъ и скотомъ, и гнать силою на поселеніе въ обширный и разоренный Новгородъ, подвергая ихъ новому роду смерти, потому что многіе изъ нихъ умирали отъ моровой язвы, возникшей отъ зараженного и вреднаго воздуха. Но тщетно старались населить Новгородъ, хотя и высылали туда на жителство множество людей различнаго возраста изъ отдаленныхъ городовъ и мѣстъ»²⁵.

Та, безперечно, найкраще характеризує «месіянстичне післанництво» московських самодержців як одиноких «захисників» правдивого православія, складений самим Іваном Грозним «синодикъ», въ которомъ онъ записувавъ імена своїхъ жертвъ для поминаванія ихъ душъ. При некоторыхъ іменахъ слѣдуєть страшное примѣчаніе: «вмѣстѣ съ его женой, дѣтьми и челядью», «съ его сыновьями» или «съ его дочерьми», или... слѣдуюче: «двадцать человекъ изъ Каменскаго», или — «87 изъ Матвѣшева», или — «помяни Господь, души рабовъ твоихъ числомъ 1,505 изъ Новгорода» и такъ далѣ. Этотъ списокъ одинъ даєть сумму въ 3,470 жертвъ»²⁶, які впали з рукъ цього славного «нащадка» колишніх римських імператорів, а насправді Чингіз-хана.

Не зважаючи на те, що нововитворена теорія Москви, як «III-го Риму», не мала жодних історичних підстав і спиралася тільки на свавільно присвоєних легендах, московські самодержці прийняли її за урядову доктрину московської деспотичної держави і послуговувалися нею проти аргументів своїх противників: «Что вы намъ указываете на грековъ», — відповідав Іван Грозний папському легатові Посевіну на всі його намови піти за прикладом Візантії і прийняти Флорентійську унію... — «Греки для насъ не Евангеліє, мы вѣримъ не въ грековъ, а въ Христа: мы получили христіанскую вѣру при началѣ христіанской

²⁵) «Записки о Московіи XVI вѣка сэра Джерома Горсея». Переводъ съ англ. Н. А. Вѣлосерской. С-Петербургъ, 1909, стор. 25-26.

²⁶) Милковичъ В., там же, т. V, стор. 516.

церкви, когда Андрей, братъ апостола Петра, пришелъ в эти страны, чтобы пройти въ Римъ. Такимъ образомъ, мы на Москвѣ приняли христіанскую вѣру въ тоже самое время, какъ вы въ Италіи, и съ тѣхъ поръ и доселѣ мы соблюдали ее ненарушимою»²⁷.

Одначе, щоб ця фантастична церковно-політична теорія Москви, як «ІІІ-го Риму», могла набрати правної сили і стати офіційною концепцією московського великодержавництва, було необхідно за всяку ціну добитися її підтвердження з боку вирішальних із правового погляду чинників, якими — на думку московських теоретиків та московських самозванців-царів — були папська столиця або східні патріярхи.

Вже під час перебування антиохійського патріярха в Москві в серпні 1586 р. московський цар Федір Іванович (1584-1598) висунув питання про встановлення патріярхату в Москві та просив від нього підтримки. Антиохійський патріярх Йоаким вияснив, що без рішення собору усіх патріярхів не можна заснувати патріярхату. Тоді москалі рішили підкупити його різними дарунками і просили негайно скликати собор для полагодження цієї «незвичайно важливої справи». Коли два роки пізніше, в липні 1588 р., до Москви приїхав за матеріальною допомогою царгородський патріярх Єремія і не привіз патріяршої грамоти на заснування московської патріярхії, його — разом із прислугою — замкнули в домашньому арешті та позбавили будь-якого безпосереднього контакту із зовнішнім світом. Вкінці, коли патріярх Єремія і дав свою згоду на встановлення московського патріярхату і підписав «Уложену грамоту», то тільки під примусом, а не добровільно. Навіть московські дослідники майже однозгідно стверджують, що «саме согласіє на учрежденіе патріархіи было вырвано у грековъ... чуть не насильно»²⁸. Таким чином, проти волі царгородського патріярха і проти будь-якого правопорядку, «вперше... доктрина ІІІ-го Риму, як офіційна ідеологія московської держави й церкви, висловлена була наприкінці XVI стол. в акті утворення Московського патріярхату. Це справді був великої політичної ваги момент в історії московської церкви і держави», бо до «Уложеної грамоти 1589 р., яка підтверджувала цей акт, внесено також і концепцію «ІІІ-го Риму»²⁹, з таким змістом, який повністю відповідав месіаністичним прямуюванням Москви та її самодержців.

Одержавши підтвердження своєї універсальної церковно-політичної теорії, яка ставила Москву на безконкурентне місце серед цілого христіанського світу, московські самодержці роблять всі можливі заходи, щоб добитися і загального визнання новоствореного московського патріярхату. Усвідомивши собі, що насильством і терором цього не

²⁷) Милуковъ П.: «Очерки по исторіи Русской Культуры». СПб, 1905. Изданіе 4-е, т. II, стор. 24.

²⁸) Гришко В., там же, стор. 59.

²⁹) Оглоблин О., там же, стор. 36.

осягнуть, що тут необхідна згода всіх східних патріархів — московські самодержці застосовували підкупство. Наприклад, як подає Каптерев, «въ 1592 году, послѣ присылки отъ константинопольскаго патріарха и собора утвердительной грамоты на учрежденіе въ Россіи патріаршества, государемъ», Федоромъ Ивановичемъ, «послана была на востокъ, съ послами Грегоріємъ Ношочкинымъ и подъячимъ Андреемъ Ивановымъ богатая милостыня, приче́мъ въ Ерусалимѣ и его окрестностяхъ по различнымъ монастырямъ и церквамъ велѣно было роздать сообразно составленной розписи 2544 золотыхъ. Самому патріарху Софронію послано было 500 золотыхъ, митра, золотая чаша для святой воды, обрусець низанъ жемчугомъ дробнымъ и четыри сорока соболей»³⁰. Таким чином московські самодержці, добившись підтвердження своєї фантастичної церковно-політичної доктрини та офіційного визнання новоствореного московського патріархату, виходять на сцену світової політики не лише як «нащадки» колишніх римських цезарів, а також як єдині «представники» та «захисники» правдивого апостольського християнства, щоб відіграти нібито месіаністичну роллю.

³⁰) Каптеревъ Н.: «Сношенія Эрусалимскихъ Патріарховъ съ русскимъ правительствомъ съ половины XVI до конца XVIII столѣтій». Православный Палестинскій Сборникъ. СПб, 1895, т. XV, стор. 14.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брайчевський М. Ю.: «Коли і як виник Київ». АН УРСР, Київ, 1963.
2. Бернштейн С. В.: «Очерк сравнительной грамматики славянскихъ языков». АН СССР, Москва, 1963.
3. Біднов В.: «Школа й освіта на Україні». У збірнику «Українська Культура». Регенсбург, 1947.
4. Болховитиновъ Е.: «Описание Киевопечерской Лавры». Київ, 1847.
5. Вернадскій І.: «Звенья Русской Культуры». Берлін, 1938.
6. Власовскій І.: «Нарис Історії Української Православної Церкви». Нью-Йорк, 1950.
7. Голубинскій С.: «Історія Русской Церкви». Москва, 1904.
8. Грушевський М.: «Історія України-Руси». Нью-Йорк, 1955.
9. Гришко В.: «Історично-правне підґрунтя теорії III Риму». Мюнхен, 1953.
10. Grunwald de Constantine: «Saints of Russia». New York, 1960.
11. Дмитриченко В. С.: «Нариси з історії суспільно-політичної та філософської думки народів СРСР доби феодалізму». КОЛДУ, Київ, 1961.
12. «Записки о Московіи XVI вѣка сэра Джерома Горсея». Переводъ съ англ. Н. А. Вѣлосерской. С-Петербургъ, 1909.
13. Іконниковъ В.: «Опытъ изслѣдованія о культурномъ значеніи Византіи въ Русской Історіи». Київ, 1869.
14. Казанскій П.: «Історія Православнаго Русскаго монашества». Київ, 1870.
15. Каптеревъ Н.: «Сношенія Эрусалимскихъ Патріарховъ съ русскимъ правительствомъ съ половины XVI до конца XVIII столѣтій». Православный Палестинскій Сборникъ. СПб, 1895.
16. «Кієво-Печерская Лавра». — «Кієвская Старина», Київ, 1886, т. XV.
17. «Кієвопечерскій Патерикъ по древнемъ рукописамъ». Переводъ Марія Викторова. Київ, 1870.
18. Лужницький Гр.: «Українська Церква між Сходом і Заходом». Філадельфія, 1954.

19. Милковичъ В.: «Восточная Европа». В «Исторіи Человѣчества Г. Гельмольта», СПб, 1903. Издание Второе, т. V.
20. Марченко М. І.: «Історія української культури». Київ, 1961.
21. Мірчук І.: «Історично-ідеологічні основи Теорії III Риму». Мюнхен, 1954.
22. Нагаєвський І.: «Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні». Записки ЧСВВ, Рим, 1954.
23. Нагаєвський І.: «Стародавня Україна в світлі історичних пам'ятників». Бібліотека Логосу, т. XXV, Йорктон, 1961.
24. Нагаєвський І.: «Історія Римських Вселенських Архидієцїв». Видання Українського Католицького Університету. Праці Греко-Католицької Богословської Академії, т. XXII-XXIII. Мюнхен, 1964.
25. Назарко І.: «Святий Володимир Великий». Записки ЧСВВ, Рим, 1954.
26. Огієнко І.: «Українська Церква». Прага, 1942.
27. Оглоблин О.: «Московська Теорія III Риму в XVI-XVIII стол.» Мюнхен, 1951.
28. Olearius A.: "History of Muscovy, Tartary, Persia". Written originally by Adam Olearius... rendered into English by John Darries of Kidwelly. London, 1669.
29. Oljančyn D.: "Aus dem Kultur — und Geistleben der Ukraine". "KYRIOS". Berlin, 1937.
30. «Полное Собрание Русских Летописей» (П.С.Р.Л.).
31. Повстенко О.: «Катедра св. Софії у Києві». УВАН. Нью-Йорк, 1954.
32. Руданський М. Я.: «Кам'яна Могила». АН УРСР, Київ, 1961.
33. Полонська-Василенко Н.: «Київ за часів Володимира та Ярослава». Прага, 1944.
34. Рыбаков Б. А.: «Древняя Русь. Сказания-Былины-Летописи». АН СССР, Москва, 1963.
35. Рыбаков В. А.: «Запись о смерти Ярослава Мудрого». СА, Москва, 1959.
36. Січинський В.: «Історія українського мистецтва». Нью-Йорк, 1956.
37. Sichynsky V.: "Ukraine in Foreign Comments and Descriptions from VI to XX Century". New York, 1953.
38. Соловьевъ С.: «Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ». Москва, 1862-1879.
39. Третьяков П. Н.: «Археологические памятники восточнославянских племен в связи с проблемой этногениза». АН СССР, Москва-Ленинград, 1939, т. I.
40. Третьяков П. Н.: «Древнерусский город Клешица. Проблемы Общественной политической истории России и славянских стран». Москва, 1963.
41. Тихомиров М. Н.: «Россия в XVI столетии». АН СССР, Москва, 1962.
42. «Устюжский Летописный Свод». Ред. К. Н. Сербиной, АН СССР. Москва-Ленинград, 1950.
43. «Царський В'язень 1914-1917». Накладом Комітету «Живого пам'ятника». З печатні Ставропігійського Інституту. Львів, 1918.
44. Чижевський Д.: «Історія Української літератури». Нью-Йорк, 1956.
45. Чубатий М.: «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй». Записки НТШ, т. CLXXVIII (178). Нью-Йорк, 1964.
46. Шекера І. М.: «Міжнародні зв'язки Київської Русі». АН УРСР, Київ, 1957.
47. Шовкопляс І. Г.: «Археологічні дослідження на Україні 1917-1957». АН УРСР, Київ, 1957.
48. Щербаківський В.: «Формація Української Нації». Нью-Йорк, 1958.

Д-р Олександр СОКОЛИШИН

АКАДЕМІК МИКОЛА ВАСИЛЕНКО (1866-1935) — ТВОРЕЦЬ МОДЕРНОЇ НАУКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

(Закінчення, 2)

В 1920-22 роках С. М. Іваницький-Василенко досліджував Магдебурзьке право в Україні. Тут треба зазначити, що першим містом в Україні, яке 1374 р. одержало привілей на Магдебурзьке право, був Кам'янець на Поділлі. Магдебурзьке право на Правобережній Україні збереглося до 1791-го, а на Гетьманщині навіть до 1831-го року.

В ті роки І. Ю. Черкаський писав про «копні» (громадські) суди в Україні та Литві. Г. Л. Попов досліджував «Руську Правду», Луцький трибунал та судівництво на Правобережній Україні. Лев Окіншевич розпочав свої досліді над історією центрального Управління на Лівобережній Україні 17-18 віків. Як професор Українського Вільного Університету, вже на еміграції, він видав «Лекції з історії українського права» (Мюнхен, 1947 р.), монументально-унікальну монографію «Значне Військове Товариство в Україні-Гетьманщині 17-18 стол.» («Записки НТШ, том 157, Мюнхен, 1948 р.) та бібліографію права литовського князівства (англійською мовою)¹⁶. В усіх тих працях він згадує свого учителя, акад. Миколу Василенка, та деякі його наукові розвідки.

Загальною праця Комісії для вивчення західньо-руського і українського права не обмежувалася лише науково-дослідною діяльністю її членів. Вона відбувала часто свої наукові засідання, на яких обговорювалися праці й питання з історії українського права. В 1921 р. таких засідань відбулось 34, в 1922 р. — 26, в 1923 р. — 20, в 1924 р. — 29, до 1-го червня 1925 р. — 16, до 1-го червня 1926 р. — 38. Доповідачами були майже всі члени комісії. До найцінніших належали доповіді проф. Лева Окіншевича про «Науку історії українського права» в 1925 р. і про «Генеральну старишу на Лівобережній Україні 17-18 віків», що була частиною його монументальної праці п. з. «Центральні установи Гетьманської України 17-18-го століття», яка появилася в двох томах Випусків Комісії (ч. 6 і 8, в 1929-30 роках). В журналі українознавства «Україна» (книга 4-та, за 1924 рік) він помістив свою розвідку «Рада Старшинська на Гетьманщині — історично-юридичний нарис»¹⁷.

¹⁶) Okinshevich, Leo: "The Law of the Grand Duchy of Lithuania: Background and Bibliography". New York. Research Program on the U.S.S.R., 1953. Mimeographed Series, No. 32, p. 53.

¹⁷) Окіншевич, Лев, проф.: «Рада Старшинська на Гетьманщині; історично-юридичний нарис». Київ, Всеукраїнська Академія Наук, Державне Видавництво України, 1924 р. Журнал «Україна», книга 4, стор. 12-26.

Над монографією «Значне Військове Товариство в Україні-Гетьманщині 17-18 стол.» проф. Л. Окіншевич почав працювати та збирати для неї матеріали влітку 1920 року, а про вислід своїх досліджень докладав на кількох засіданнях Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права. В 1932-1933 роках вона вже була готова до друку, але появилася щойно на еміграції 1948 року¹⁸.

1925-го року проф. Лев Окіншевич закінчив свій критично-бібліографічний огляд п. з. «Наука історії українського права», що був надрукований у журналі «Україна» (чч. 1-2, 1927 р., Київ).

Вивчання історії західньо-руського і українського права відбувалося великою мірою завдяки акад. Миколі Василенкові, що був головою і душою Комісії.

Микола Василенко народився 2(15) лютого 1866 р. в селі Есмані Глухівського повіту. Ще за царських часів присвятив себе професорській кар'єрі, але як «сепаратист» не міг добитися від московської окупаційної влади катедри в котромусь університеті в Україні, зокрема в Києві. Закінчивши гімназію в Полтаві 1885 року, він вступив до Дорпатського університету, на історичний факультет. Там захоплюється історією України, студіям якої присвячує вже свої студентські роки. Дорпатський університет в той час відрізнявся від інших університетів царської Росії тим, що там панував більш ліберальний дух, однак невдовзі процес русифікації дійшов і до нього та завдав йому великої шкоди.

Потім Микола Василенко переїхав до Києва та відвідував лекції і семінарі таких професорів, як В. Антонович, І. В. Лучицький, В. С. Іконников, М. Ф. Владимирський-Буданов та інші. Далі працював в архівах Києва, Харкова, Чернігова і Полтави, а також брав участь в українській громадській праці. В 1893 році склав з історії магістерський іспит. Був співробітником «Київської Старини» і членом «Старої Громади». У «Старій Громаді» між патріотичною українською інтелігенцією були й такі члени, як Микола Міхновський, В. Шемет, Д. Антонович та інші. Коли «Стара Громада» стала на шлях драгоманізму, вони покинули її.

Бувши учителем середніх шкіл в Києві, М. Василенко збирає матеріали для своєї дисертації на тему «Старшинське землеволодіння Лівобережної України 17-18 стол.». Написав також ряд статей для «Бібліографічного Словаря Брокгауза і Ефрона» про «Магдебурзьке право», «Суди в Україні», «Історію України», про «Малоросійську старшину» тощо. Видавав також матеріали до історії «економіческого, юридического и общественного бита старой Малороссии», перший том яких появилася у 1901-му, другий у 1902-му, а третій у 1909-му році.

¹⁸ Окіншевич, Лев, проф.: «Значне Військове Товариство в Україні-Гетьманщині 17-18 стол.». Мюнхен, Накладом Українського Товариства ім. Шевченка, 1948; Записки НТШ, том 157-ий; Праці Історично-Філологічної Секції, 1948, стор. 230.

В 1907 році збирає матеріали для своєї нової дисертації «Магдебурзьке право на Україні», складає успішно іспит у Новоросійському університеті в Одесі й стає помічником присяжного повіреного.

В 1908 році був ув'язнений у Петербурзі, а після звільнення в липні 1909 р. вернувся до Києва і писав заробіткові статті до ювілейного видання «Велика реформа». В 1911 році склав знову магістерський іспит у Київському університеті й викладав історію України на курсах земських учителів, що їх організувало Полтавське Земство. В 1912 році на конкурсі його обрано директором Публічної бібліотеки, але через цькування чорносотенної московської реакції його кандидатура провалилася. В 1913 році міністерство Народної освіти Росії врешті визнало його титул приват-доцента і він зголосив на весняний семестр свій курс «Історії Козацтва», але безуспішно, бо московські чорносотенці далі пришивали йому «сепаратизм», вказуючи на його позитивну оцінку «Ілюстрованої Історії України» Михайла Грушевського, що була надрукована в «Київській Мислі» (ч. 353, 1912 р.), а яку московська критика визнала за «сепаратистичну».

Микола Василенко відверто захищав українську культуру від нападів московської чорносотенної реакції, напр., проф. Т. Д. Флоринського, який намагався довести у валуївській дусі, що нема ні української культури, ні української мови. Був членом Товариства Українських Поступовців (ТУП), головою історичної секції Українського Наукового Товариства в Києві, членом ряду товариств, як ось Правничого Товариства у Львові та інших. Йому пропонували посади в університетах Петербургу й Москви, але він так любив Україну та її столицю Київ, що без них не міг дихати, як писав О. Ф. Селиковський.

Аж 1918 р. він став професором Київського університету й одержав новостворену катедру історії українського права.

Із відновленням Української держави, М. Василенко повністю включається у її життя. Бере участь у формуванні Генерального суду України, за Гетьманату організує Українську Академію Наук (як міністер Народної освіти України), кладе основу для її законопроекту. Його діяльність у Комісії для вивчення західньо-руського і українського права дуже широка. Він був не тільки її головою, а й редактором Збірників Соціально-економічного Відділу Української Академії Наук у Києві. Став основоположником історії українського права, вкладав в українську науку все своє знання і свою душу. Друкував свої праці у збірниках Комісії, писав передмови до її видань, а також поміщував свої матеріали в «Українському Археологічному Збірнику», як ось його «Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права 17-18 стол.» і т. д.

В журналі українознавства «Україна» друкував багато своїх статей, оглядів і приміток. У каталозі видань Української Академії Наук (1918-1930), перевиданому Д. Штогрином в Чикаго (1966 р.), на стор.

148-150 подані всі випуски праць Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права, а в іншому місці — ряд регіональних та ювілейних збірників, у яких друкував свої праці акад. М. Василенко. Багато його цінних праць загинуло під час московсько-большевицького наступу на Українську Академію Наук, коли в 1924 році його арештували і засудили на 10-літнє ув'язнення, але «амнестували».

На наказ Москви почалася нагінка на акад. М. Василенка. На засіданнях Комісії для вивчення історії західно-руського і українського права, перевертень Іваницький-Василенко марксистськими цитатами доводив шкідливість його наукової діяльності. Подібні напади на нього появились і в журналі «Україна». Інші члени Комісії теж виступали проти нього, що його найбільше боліло. Все ж, знаючи підсовєтську дійсність, він прощав своїм товаришам-науковцям за всі напади на нього, подиктовані компартією. В 1930 році його відсунули від Української Академії Наук, як «ворога»; він залишився тільки номінально, бо червона Москва вже запровадила в УАН свої нові русифікаційні порядки. Помер 3-го жовтня 1935 р. в Києві. Як на глум, УАН взяла на себе обов'язок організації його похорону, але похоронний похід навіть не проходив біля будинку Академії, а про його смерть не згадали ні місцева преса, ні «Вісті Академії Наук». Таким чином Москва хотіла затерти пам'ять про нього та його велику піонерську працю в ділянці історії українського права.

Сьогодні новітня московська історіографія вже примушена згадувати і М. Василенка. В «Бібліографії історії історичної науки в ССРСР» (дожовтневий період), що її видала Академія Наук ССРСР у 1965 р.¹⁹, подано 14 праць акад. М. Василенка, в тому дві про нього, головню його життєпис, поміщений в «Новім Брокгаузі й Ефроні» (том 9-ий, стор. 619-620). Проте найкраще подана бібліографія його наукових праць в «Огляді української історіографії» Д. Дорошенка, що видана в Празі у 1923-му році й перевидана в англійському перекладі УВАН у США в 1957 році з цінним додатком-розвідкою проф. Олександра Оглоблина, співробітника «Записок Історично-Філологічного Відділу» УАН в Києві в 20-их роках²⁰. Тут подано англomовному читачеві біля 30 джерельних праць акад. Миколи Василенка з відповідною фаховою оцінкою.

Проф. М. Василенко в своїх працях порушував кардинальні питання історії України та історії українського права («Руська Правда», «Литовський статут», «Козачий Кодекс з 18-го століття», «Конституція гетьмана Пилипа Орлика з 1710 р.» та інші праці), збирав матеріяли до

¹⁹) «История исторической науки в СССР — дооктябрьский период: Библиография. Москва, Издательство «Наука», 1965. Академія Наук ССРСР, Інститут Історії, Государственная Публичная Историческая Библиотека РСФСР; стор. 702.

²⁰) Doroshenko, Dmytro: "A survey of Ukrainian Historiography; Ukrainian Historiography 1917-1956", by Olexander Ohloblyn. New York. The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1957.

термінології українського права, писав історію українського права тощо. Друкував свої праці також у виданнях НТШ в Галичині. Так 1925 року в ювілейнім збірнику НТШ у Львові була надрукована його праця «Пам'ятники української правничої літератури 18-го століття», що потім появилася окремою відбиткою²¹. Це був один з доказів тодішньої співпраці обидвох наших наукових установ — УАН в Києві та НТШ у Львові.

Матеріали Комісії для вивчення звичаєвого права України мали особливу вагу в підсоветській Україні, їх навіть залучено до советського земельного кодексу.

Академік Оникій Малиновський виготовив цінний «Огляд архівних матеріалів з історії західньо-руського та українського права, що перебувають в Древлехранилищі Московського Центрального Архіву» (по 1-го лютого 1926 р.), надрукований у 6-му Збірнику Праць Комісії 1926 року. Для розшуку необхідних матеріалів до історії українського права, члени Комісії відбували часті поїздки по різних архівах СРСР або й за кордон, про що доповідали на засіданнях Комісії.

Треба згадати й цінне видання УАН «Російсько-український словник правничої мови» за редакцією акад. А. Ю. Кримського, що появилася в Києві 1926 року, має 67 тисяч слів. У передмові до цього словника з'ясовано, в яких важких умовах доводилося працювати нашим науковцям, до того ж у холоді й голоді. Велика жертвовність наших науковців вказує, якими жертвами промощувано шлях українській науці та який величезний вклад вона дала у світову скарбницю культури, про що Москва навіть не згадує. Наочним доказом величезної праці Всеукраїнської Академії Наук у Києві в 1920-1930-их роках є «Систематичний каталог видань Всеукраїнської Академії Наук в Києві за 1918-1929 роки», виданий у Києві 1931 р. і перевиданий із доповненням за 1930-ті роки мґ-ром Д. Штогрином у Чикаго 1966 року. Видання Соціально-Економічного Відділу УАН є на стор. 141-154.

Об'єктивну оцінку УАН в ті часи подали у своїх працях проф. Наталія Полонська-Василенко, проф. О. Оглоблин, проф. Б. Крупницький та інші.

Проф. Наталія Полонська-Василенко висловлюється так: «Піднесення науки в 1920-их роках було правдивим науковим ренесансом України, тоді советська влада ще звертала всю увагу на зовнішню роботу та на економічні труднощі, з якими боровся советський адміністративний апарат. Українські науковці в той час мали ще певну свободу, яка довго не тривала. Крім згаданого політичного процесу організації «Центра Дій» з 1923-1924 років, ще до приїзду в Україну Михайла Грушевського, основною фігурою обвинувачення був акад. Микола

²¹) Василенко, Микола, академік: «Пам'ятники української правничої літератури 17-го століття». Львів, Наукове Товариство ім. Шевченка, 1926. Ювілейний Збірник НТШ у п'ятидесятиліття існування (1873-1923). Відбитка, 26 стор.

Василенко, якому закидувано зв'язок з українською еміграцією у Парижі, яка мала б, мовляв, за основну ціль «поновлення буржуазно-капіталістичного ладу».

Далі відомий політичний процес СВУ-СУМ, що відбувся в Харкові від 9-го березня до 19-го квітня 1930 р., з акад. Сергієм Єфремовим на чолі. Тоді між 50-ма українськими науковцями засуджено на 8 років ув'язнення акад. М. Є. Слабченка, відомого історика України, автора історично-правної монографії та розвідок про «Правову організацію Запорізької Січі», «Феудалізм на Україні» та інших. Був притягнений до процесу історик права Валентин Д. Отамановський, гарячий український патріот, який працював над історією Магдебурзького права в Україні. Влітку 1930 року почалась відома «чистка», жертвою якої впало біля 150 українських працівників культури та науки.

Невдовзі почалась нагінка і на проф. М. Грушевського, яка прибрала ще більших розмірів із приїздом в Україну П. Постипева, що з доручення Сталіна мав за завдання знищити всі українські культурні та наукові установи — «осередки українського націоналізму», як їх називали московські більшовики. На протязі 1931-1933 років Москва знищила всі гуманітарні установи Всеукраїнської Академії Наук в Києві, в тому й Історично-Філологічний та Соціально-Економічний Відділи, з їхніми комісіями.

Про величезні втрати для української науки і культури пише проф. О. Оглоблин²². В 1962 році в Чикаго видано збірник на пошану знищених українських учених²³. Все ж, ще треба написати десятки томів різними мовами, щоб бодай частинно з'ясувати величезні українські втрати за московсько-більшевицької окупації України.

Остаточна ліквідація Української Академії Наук у Києві прийшла з ухвалою ЦВК УРСР з 1-го квітня 1934 р., коли її повністю підпорядковано партійній московській контролі. Тоді в Академію партійні кола післали політруків, які не мали нічого спільного з наукою, та цілий ряд русифікаторів української науки.

У звіті ВУАН за 1934 р., що виданий у Києві 1935 р., офіційно стверджується цілковитий розгром Української Академії Наук за т. зв. «націоналістичний ухил». Все ж червоній Москві не вдалося знищити великих досягнень навіть і підпалом Бібліотеки Української Академії Наук в 1964 році.

²²) Оглоблин, Олександр, проф.: «Про деякі загублені праці й видання Всеукраїнської Академії Наук в Києві». Нью-Йорк, Українська Вільна Академія Наук у США, 1953. Науковий Збірник ч. 2, стор. 196-198.

²³) Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. Накладом Осередка Праці Наукового Товариства ім. Шевченка в Чикаго. Редактор Марія Овчаренко. Париж—Чикаго, НТШ, 1962, стор. 356. Як Записки НТШ, том 173-й праць Історично-Філологічної Секції. Зокрема розвідка Н. Полонської-Василенко: «Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків».

Традиція української правдивої науки продовжується далі у вільному світі²⁴, ряди українських науковців поповнюються новими молодими кадрами, виходять нові наукові видання та передруковуються старі цінні джерельні матеріали української науки. Назавжди збережеться в українському народові й пам'ять про тих українських науковців, що впали жертвою московських варварів, як щирі українські патріоти, будучи на службі української науки.

²⁴) Соколишин, Олександр, д-р: «Огляд розвитку історії українського права в Україні (ВУАН) в 1920-1930-их роках». Машинопис приготований для ІІ-го «Українського Правничого Вісника», перероблений на доповідь НТШ, що була прочитана в Нью-Йорку 21-го листопада 1964 р. (10 стор. і 2 стор. бібліографії).

Володимир ЯНІВ

З ЦИКЛУ: МРІЯ І СЛОВО

XXVIII (*Туга чужини*)

Рожеві пелюстки надії
Карміном стигнуть знов бажань,
Хрущами вилітають мрії
За обрії нових світань
В вишневий, рідний сад надії.

І з головою між зорями,
З чолом у діядемі зізд,
Будуєм працею й піснями
У рідний сад вишневий міст
У небесах поміж зорями!

І незабудьками левади
Розквітнуть у пустині міст,
Як в творчості й в трудах розрада,
І дні й хвилини сповнить зміст,
В пустині міст квітні левади.

XXIX

Пливе хвилини нестримна хвиля,
І кожен день — до смерти крок,
І кожен рік — до смерти миля,
Зове в дорогу нас гудок
З кораблика на бистрих хвилях...

Пісок спливає у клепсидрі
І мчать годинника стрілки...
А все ж, століття в смерті видру,
Розмечуть мрії могилки
З піском, спливаючим в клепсидрі.

Як день — рядок, то рік вже книга,
І в днях будує вічність з книг.
В зимі скресає в мріях крига,
І день без мрій — нужденний гріх,
Як із рядків життєва книга.

15. VII. 1971 р.

XXX

Щодня рахую кроки й милі, —
Живі рядки вчорашніх глав,
І в шерехах слова доспілі,
В лаштунку строф, терцин, октав —
В моїй дорозі кроки й милі.

І шерехи нові в уяві
Незнаних днів і літ у млі
Жадоба навісна поставить
На незаписанім ще тлі
Для мрій, засіяних в уяві.

І мрії, в зашморгу рахунку,
Спливають цифрами на кін, —
Щоденний іспит мій в дарунку
Несе і щастя, і проклін
Для мрій у зашморгу рахунку.

2. VIII. 1971 р.

XXXII

Твій жах з моїм несупокоем
Обнялися в тісній дружбі,
Щоб спільно ми у ясність вдвое

Ввійшли в тривожливій добі,
Як жах обнявся з несупокоем.

Щоб ми зірвали спілі грона
Важких доріг і спільних днів
І у шляхетному полоні
Мій сон в Тобі повік яснів,
Щоб спільно рвати спілі грона.

Щоб бути вдвох собою в світі —
В серпанку павутиння мрій,
І все повніше-повніше жити,
І чути теплий погляд Твій
У зимному, — в чужому світі.

24. VII. 1971 р.

XXXIII

В волоссі сніг, в очах шипшини
І сніг спливає у бузок,
В левкої білі та жасмини,
І тче проміння павучок —
Троянд гірлянди та шипшини.

В волоссі сніг, у серці липи,
Що бджоли зманюють на мед,
Щоб мов бджола нектар я випив
Світанків, присмерків та мет,
Коли під снігом пахнуть липи.

Зима в волоссі, в мислях літо
Сповняє тугою шукань,
Щоб на стерні зійшло знов жито —
Нові жнива нових бажань,
Як взимку в мислях спека й літо.

29. VII. 1971 р.

Д. Г. ЦЯПКА

ГОРИТЬ ЛІС!

(Спомини кол. вояка УПА)

(2)

КУРІНЬ РЕНА

Табір розташований у селі. Він не виглядає на військовий, бо в ньому багато жінок і дітей, як місцевих, так і приїжджих. Тут повно втікачів з цілої соборної України, а між ними багато молоді.

Вози, коні, корови, цивільні та військові люди — все вимішане. Відчувається нервовість, непевність, навіть паніку. Все виразніше чути фронтову канонаду... Наближались нові «визволителі», що несли на щитках жаклиний терор і тяжку неволю. Люди втікали світ-заочі...

Нас прийняли радо, випитували, як видістались із ворожого кітла. Щойно тепер вияснилось, що вчора на лівому крилі наступала група колишніх вояків дивізії Галичина. Вони були прорвались аж до ворожого табору. До них, як і до нас, дійшов протилежний наказ, замість відступати — наступати. За своє героїство всі заплатили своїм життям. А було їх 22-ох!

З моєї чоти впало двох повстанців, нерозлучних друзів — один з Перемишля, а другий — з Добромильщини.

Наша чота зголосилась до командира Бурлаки, а він відіслав нас до командира Рена.

Командир Рен — високий на зріст, добре збудований, пристійний. Ми знали, що він дуже добрий організатор-командир, користується великою пошаною і любов'ю серед повстанців. Він і нас прийняв справді по-батьківськи, радів, що вийшли цілі з вчорашньої халепи.

Командир Рен відзначався справедливістю, великою турботою про кожного вояка. З повстанцями говорив не тільки про боротьбу й політичні справи, а про їхні особисті й родинні турботи, вислухував кожного і старався допомогти.

На другий день, під час збірки, він сказав до нас коротке слово.

»Прикмети доброго повстанця — це послух і виконування наказів своїх командирів, чого й буду вимагати від вас усіх.

Зовнішній вигляд кожного повстанця має бути пристійний. Дисципліна — зразкова.

Населенню мусимо допомагати в усьому, до людей треба ставитись по-людськи, за будь-які надужиття чекає сувора кара.

Взаємовідносини між повстанцями мають бути дружні, мусимо одні одним допомагати як у щоденному житті, так і в бою. Під час маршів і постоїв зберігати відповідну обережність. Накази передавати точно й виразно, з уст до уст».

Далі курінний бунчужний прочитав денний наказ і подав псевда командирів сотень, чотових і ройових.

Мене призначено до першої сотні, першої чоти і першого роя. Командиром першої сотні був Бульба, а моїм чотовим залишився командир Крилач. Ройовим став кулеметник Левко, а я зайняв його місце.

Дні погідні, теплі, люди працюють на полі, збирають збіжжя. Допомагають їм і повстанці, вільні від зайнять, це ж бо хліб не тільки для селян, а й для нас — вояків УПА.

Одного дня, по полудні, стежа повідомила, що до села наближається відділ німців. Командир Рен вислав дві сотні на оборонні становища, але до бою не дійшло — німці завернули з півдороги.

Прийшов другий наказ — готуватись до відходу. Люди збігались із поля, щоб попрощатись з повстанцями. Дехто й плаче.

Я взяв кулемет, німецький шолом на голову — і готовий в дорогу. Сотні уставляються в чотирикутник. Командир Рен переглядає сотні: морщить чоло або всміхається...

Бунчужний відчитав відозву Української Головної Визвольної Ради, а командир Рен промовив до нас лиш кілька, але дуже важливих слів:

«Зближається грізний час, мусимо відійти в глибину Карпат, щоб там підготуватися до боротьби з новими окупантами. А коли фронт перекотиться, будемо здійснювати накази головного командира Тараса Чупринки і провідника ОУН Степана Бандери!»

Він ще раз переглянув сотні, вернувся в середину чотирикутника і привітав нас грімким «Слава Україні!» — «Героям Слава!» — відповіли повстанці, аж відгомін відбився в далеких горах.

Чотових викликано по накази і кличку, а коли вони вернулися — курінний Рен махнув рукою і перша сотня командира Бульби рушила в дорогу. Завдання першої сотні — переднє й бічні забезпечення куреня.

Моя чота, як ліве забезпечення, мусіла йти яругами. Дорога тяжка, я відчував тягар кулемета, ремінь в'їдався у рамя, але ройовий часто виручав мене. Кулемет мав бути завжди біля ройового, щоб в потребі негайно скерувати вогонь у відповідне місце.

В мене на душі весело, пригадалось, як я колись читав про «Холодний Яр», про Хмару й Чорноту. І ось тепер я також Чорнота, правда, не отаман, все ж — український повстанець. А коли втомлювався, дивився на командира Рена і відразу прибувало сил. Він завжди був з нами — то спереду, то ззаду. Дуже часто давав свого коня котромусь із втомлених повстанців і сам ішов пішки.

Ми бачили, як втікають німці, які кілька років тому, на наказ свого «фюрера», йшли завойовувати світ. А тепер утікають, як злодії з чужої землі. Це нас підбадьорює, повстанці кажуть, що прийде час, коли з

української землі будуть утікати всі вороги-займанці, бо Україна — для українців.

Німці обминають нас, уникають боїв з нами, все ж час від часу доводиться нашим сотням проганяти їх з українських сіл.

Однієї ночі ми перейшли річку Солянку, обминули село Вовковию і зупинилися на довший відпочинок у селі Терка. Під село прибули на возах утікачі зі сходу — самі грузини. Коли командир Рен пояснив їм, хто ми, за що і проти кого боремося, відразу виявили бажання іти з нами. Але командир Рен їх не прийняв, бо вони були із своїми жінками та дітьми. Коли ж курінь залишав Терку, до командира Рена зголосилися всі грузини і заявили, що їхня дорога — з нами, а не з німцями. Про своїх жінок навіть не згадували, хоч вони їхали за нами на возах. Тоді командир Рен знову відіслав грузинів до своїх жінок.

За два дні грузини наздогнали нас уже самі, без жінок. Ми сміялись, жартуючи, що вони проміняли жінок за «партизанську люльку», а вони — також сміючись — відповідали: «Нащо нам жінок, як нема де з ними жити!»

До нас долучали все нові валки людей, одні з наміром залишитись в УПА, а інші мали за завдання перейти фронт і вернутися на свої терени, згідно з наказом Проводу ОУН.

У Городку, де ми зупинились на відпочинок, я несподівано зустрів багато «знайомих», яких навіть не знав. Річ у тому, що бувши в Німеччині, в Мангаймі, я подружив там з молодими хлопцями і дівчатами з Городка і часто писав їм листи додому. Один з тих хлопців потім приїхав додому на відпустку, залишився і одружився. Зустрівши мене між повстанцями, він дуже зрадив. Незабаром почали сходитись люди, запрошували мене до себе й дякували за писання листів від їхніх синів і дочок.

Це були прості, але щирі селяни, жили з праці своїх рук, добре пам'ятали «ясновельможних» польських окупантів, ненавиділи німців, що забрали їхніх синів і дочок на каторжну працю в Німеччині, знали також, що їх чекає з приходом московських большевиків. Нас прийняли як своїх синів, раділи, що бачать рідну українську армію. Побачивши нашу силу, сподівалися, що московські большевики вже не прийдуть і буде самостійна Україна.

»В нас сьогодні велике свято!« — казали селяни. Кидали працю на полі, вергались до села і запрошували до себе повстанців. Наші кухарі роздавали обід селянам, бо всі повстанці були в гостях.

Здавалось, що повстанці й мешканці села перетворились на один величезний курінь. Командир Рен ходив усміхнений і заохочував повстанців співати, немов хотів дати нам розвагу, як нагороду за тяжкі минулі й майбутні дні. »Співайте, — казав він, — бо завтра може прийдеться не одному й заплакати«.

До пізньої ночі співи й гамір не втихали. Дівчата допомагали нашим кухарам у кухні або співали разом із повстанцями. Далеко-далеко неслись пісні радості, яка зогріла наші серця на багато-багато днів.

Другого дня, по полудні, наші стійкові завважили якихось озброєних людей, що підкрадалися до села.

Алярм! Всі зайняли свої становища. Чекаємо, не знаємо, кого Бог або чорт несе — своїх чи ворогів. Наш рій зайняв становище між кущами. Тримаю кулемета готового до стрілу, амуніційні біля мене. Ройовий дивиться у далековид, щоб вказати мені ціль для кулемета.

Минають хвилини за хвилинами... Нарешті, чуємо свисток, що означає наказ опустити становища й вертатися в село. Виявилось, прийшла нова група повстанців, яка мала долучитись до нас.

Командир Рен, здається, ждав на неї, бо відразу прийшов наказ готуватись у дальшу дорогу.

На другий день, по полудні, відходимо. Наша чота дістала наказ іти першою. Прощаємось із людьми і йдемо до Сяну. Наше завдання: перейти Сян, зайняти на другому березі становища і охороняти переправу куреня.

Перейшовши Сян і перевіривши терен, займаємо становища і дивимось в напрямі села, де залишили таких щирих українських людей. А від села збивається курява під ногами наших сотень. Від проміння сонця виблискує зброя...

Курінь переправився без перешкод. Потім ми переходили Сян ще кілька разів, за кожним разом менший і вужчий. Нарешті прийшли до села Ступосяни і зупинилися на довший відпочинок.

Ступосяни — дуже гарне гірське село, з малою церквою, кооперативною і читальнею, але вбоге, як і всі довколишні села. Проте люди тут щирі й повністю віддані нашій справі.

Зближалася осінь, люди працювали на полі й палили вогні, здавалося, що чути згарища з фронту, що був уже біля Турки. Дні ще соняшні, але відчувалось гостре гірське повітря. Однієї ночі, будучи на стійці, я бачив як на сході почало рожевіти — все ясніше і ясніше. Це була заграва з прифронтової смуги. Фронтowa канонада ставала все грізнішею, зближалась до нас.

Несподівано дістали наказ маршерувати далі. В селі залишили важко хворих і під проводом зв'язкових спинаємось на високу гору. Ідемо побіч вузькоторівки, якою звозять дерево. Минаємо малий яроч і зупиняємось у кущах на нічліг.

БУКОВА БЕРДА

Букова Берда — назва гори, на якій розташувався наш табір. Вона в масиві Карпат, висока 1335 метрів. З цієї гори видно аж до угорського кордону, де сивіють гори, чисті, як граніт. На другому боці гори, на схід від неї, видно далекі рівнини Бойківщини, пасовища яких тягнуться майже до нашого табору.

Тут, на тій горі, ми відтяти від світу, забуті Богом і людьми. Почалось наше нове життя, повне трудів і невгод, виповнене вишколом і підготовкою до боротьби з московськими окупантами.

Ночі дуже холодні, сильний дощукільний вітер продував наскрізь. Ми будували колиби. В сухі дні ще сяк-так, але у сльотливі дощ не затримувався на чатинні й рано ми виходили з колиб, як із купелі.

Кожна сотня мала визначений свій терен. Нашій сотні припала східня частина гори, недалеко шатра командира Рена, жандармерії і площі, на якій відбувалася збірка.

Таборове життя тверде, вояцьке, без перепустки не вільно віддалюватись від табору. Польова жандармерія слідкує за порядком.

Кожного дня о год. 6-ій — «рання зоря»: всі вставали й бігли митись. Далі: руханка, убирання, молитва, а по молитві сотня за сотнею йшла по снідання до кухні.

О год. 7-ій — ранній звіт і вимарш на другу площу, де відбувались військові вправи під проводом інструкторів: марші, розвивання колон, змійок і т. д.

О год. 12-ій — обід, що тривав до год. 2-ої по полудні. Під час обіду відбувались карні рапорти.

По обіді знову вимарш на площу вправ. Друг Лісовик викладав топографію і зброезнавство. Були й виклади історії України. А далі, аж до вечора, військові вправи.

Так день за днем, тільки час від часу військові вправи переривав тривожний свисток, коли над нами появлялися ворожі літаки. Тоді ми кидались у гущавник і ховались від ворожого ока. Переважно, це були німецькі літаки, але траплялись і большевицькі розвідувальники.

О год. 7-ій — відмарш до кошарів: вечерея, вечірній звіт, відчитання наказу і молитва »Боже, Великий, Єдиний«.

О год. 21-ій — »вечірня зоря«. Табір завмирав, тільки охоронна сотня виконувала свою службу.

За деякий час відбулась реорганізація куреня.

Першою стала сотня командира Веселого. Він пройшов військовий вишкіл у дивізії Галичина і ціла його сотня складалася майже з самих колишніх дивізійників.

Друга сотня — наша, на чолі з командиром Бульбою. В ній повстанці головнo з Перемищини, Сяніччини і Ярославщини.

Третя сотня — командира Бурлаки, складалась із тих повстанців, що долучились до нас уже тут, на Буковій Берді.

Четверта сотня — командира Осипа, складалась переважно з повстанців »Юного вишколу«.

П'ята сотня — командира Громенка, вона перебувала по селах і захищала людей від нападів большевицьких партизанів.

Були ще відділи, як сотні, командирів Чорного, Бродича і Байди, що також перебували переважно по селах.

В таборі працювали кравецькі, шевські й рушникарські артїлі під проводом командира Крісового. Був і польовий шпиталь, але важко хворих відставляли до сіл. Була в нас і група жінок, головнo таких, що мусїли ховатися від нових »визволителів«.

Харчі довозили нам із дальших сіл, але з наближенням фронту доставка припинилась. Спочатку бракувало хліба, а потім вже зовсім не стало. Житній хліб ситніший, вівсяні ошипки, що служили тепер за хліб, швидко бутніли й псувалися. Єдиним харчуванням було м'ясо, без картоплі чи будь-якої ярини.

Люди почали хворіти на шлунки, кинувся і скорбут на зуби. Почалось нарікання, мовляв, інші сотні в селах квартирують, а ми мусимо терпіти голод і холод. Почув про них командир Рен, зібрав курінь і заявив:

»Що ж, брати, анархією у вас пахне. Невигод злякалися? Хіба сподівалися, що в УПА жінку вам дадуть, у перину покладуть? Або медом будуть вас кормити? А може думаєте, що я краще харчуюся ніж ви, ховаю хліб для себе? Так запитайте, що і я сьогодні їв, чи не те саме, що й ви?

Анархія вас не накормить. Ваше повстанське життя щойно почалось, перед нами важкий шлях боротьби! Що ж буде, як большевики заблюють усі села і взагалі харчів не дістанемо? Може відречетесь своєї ідеї, може продасте свого командира, щоб рятувати своє життя?

Ні, брати, знаю, що цього не вчините! Все ж, якщо між вами є і такі, яких тягне в теплу перину — їм шлях вільний!

Між вами, що другий, самі славні імена: Мазепи, Наливайки, Богдани, Чорноти, Підкови, Сірки... А де ж ділись Дині, Верби, Гарбузи, Липи, які йшли з села в УПА, щоб своїм чином заслужити собі на почесне ім'я?

Сотенні подбають, щоб привернути вам псевда, відповідно до ваших заслуг...»

Ми слухали командира, спустивши очі вниз. Нам було до болю соромно і не один з нас присягав у душі, що навіть у найтяжчих умовах життя вже ніколи не буде нарікати.

Після збірки, командир сотні викликав до себе ройових, а потім ройові викликали стрільців. Я пішов Чорнотою, а вернувся — Динею.

Через брак вітамінів у мене розболіли зуби, вирвав одного, але не того, що болів, бо нічого не допомгло, навпаки — запухла ціла щока.

Тим часом до нашого табору прибувало все більше людей, ми відчували брак зброї і командир вислав людей у терен, щоб розвідали, де можна її здобути.

Розвідка вернулась і зголосила, що в Літовищах є багато зброї, яку німці хочуть знищити.

Комендантом гарнізону в Літовищах був оберлейтенант. Ми вислали до нього наших людей із пропозицією продати нам зброю, призначену на знищення. Після дводенного торгу він погодився замінити зброю за кілька штук худоби. Німцям бракувало м'яса, по селах були відділи УПА, які не пускали їх реквірувати худобу, а коли німцям пощастило в якомусь селі забрати кілька штук худоби — повстанці відбивали її і віддавали селянам.

Командир Рен не вірив німцям, тому запропонував, щоб доставили зброю до одного села, звідти заберуть собі худобу, а ми — зброю.

Німці погодились. Командир Рен вислав дві чоти, одну — командира Осипа, а другу — командира Бульби, в якій був і я.

Раненько, як тільки зійшло сонце, ми зайняли на краю села приховані позиції і чекали німців. Командир Криlach і ад'ютант командира Рена, Євген, пішли до солтиса, на подвір'ї якого вже стояло кілька штук прив'язаних гірських бугаїв.

Десь о год. 10-й наші зорці повідомили, що ідуть німці. Справді, по обидвох боках дороги, що вела до села, ішли німці. Не видно ні возів, ні зброї, яку мали доставити. »Буде гаряче«, — кажемо одні одним і готуємось до бою.

Німці зупинились біля села, мабуть, завважили прив'язану худобу на подвір'ї солтиса. Бачимо, що займають становища, обернувшись до нас спиною. За якийсь час на дорозі появилось дві гарматки, що їх тягнули коні.

Спрямовуємо свій зір на хату солтиса. В ній наші командири, чекаємо наказів.

Німці, порадившись, залишили свою охорону в ровах, а кількох із них, на чолі із старшиною, подались до села. Так прийшли, неспокійно оглядаючись, аж до хати солтиса, на подвір'ї якого їх привітали муканням бугаї. Мабуть, пізнали своїх пастухів.

Вийшов солтис з командиром Криlachем і запросив їх до хати. Німці пішли, за якийсь час вони вийшли з хати і подали знак тим німцям, що залишились під селом. Миттю на подвір'я солтиса в'їхали гарматки. Коней випрягли, а їх залишили. Наші підводи, що мали забрати зброю, подались у напрямі Літовищ.

Ми далі на своїх прихованих позиціях, обсервуємо, що діється на подвір'ї солтиса. Німці нас не бачать.

Надвечір, коли сонце вже хилилось до заходу, над'їхали наші підводи з Літовищ, повні зброї і амуніції.

Німці, готуючись до відходу, запитали наших командирів, чи не боялись підступу, адже вони в їхніх руках. Усміхаючись, командир Криlach дав нам знак і ми — мов на помах чародійної палички — встали із засідки на весь зріст, підійшли й оточили німців. Здивовані німці швидко забрали худобу й відійшли.

Ми також подались до табору, обладовані зброєю і харчами, бо добрі люди не жалували нам нічого.

Вернувшись до табору — вже відпочивали. Зброю розподілено по сотнях.

Тим часом наша розвідка повідомила, що біля Бальниці, десть на чесько-словацькому кордоні, збунтувалась частина чеської армії, кинула зброю і пішла додому. Командир Рен вибрав з кожної сотні по одній чоті й вислав нас під проводом командира Бульби до Бальниці забрати зброю.

Радіємо — нові марші й нові пригоди.

ПОХІД У ТЕРЕН

Сходимо в долину, минаємо села Устріки Горішні, Волосате, Смерек і Криве. Швидким маршем наближаємось до містечка Тісної. В містечку квартирують німці, наша розвідка пішла перевірити, яка в них сила.

Вернулась розвідка і повідомила, що в Тісній квартирує штаб Вермахту під охороною двох сотень вояків.

Командир Бульба вислав до німців свого посланця з вимогою пропустити нас через містечко.

Довго чекали, поки вернувся наш посланець. Він повідомив, що німці пропустять нас, але під умовою, що не сміємо ні зупинятися, ні заходити до хат. Ми погодилися, бо хотіли якнайшвидше дістатися до Бальниці, а на похід бічними дорогами й лісом було треба багато часу.

Першою вийшла з лісу наша стежа, що складалася з одного роя. За нею — повстанці, йшли по обидвох боках дороги, з готовою до стрілу зброєю.

Біля хат групами стояли німці й дивились на нас вираченими очима. За хатами ми бачили їхні скорострільні гнізда.

На одній хаті завважуємо свастику, а на балконі — німецького полковника. Він якось непевно підніс руку до кашкета, салютуючи нашим командирам. Це страх підніс його руку до чола. Німці привикли реスペктувати тільки сильних. Нині вони дрижать перед нашою силою.

В Тісній, крім німців, були ще й інші, що боялись нас — місцеві польські комуністи, які співпрацювали з большевицькими партизанами.

Нарешті, ми дісталися до Бальниці. Село невеличке, але заможне. Прийняли нас тут нерадо й дивно...

Раненько ми вже на чесько-словацькім кордоні й не вірили своїм очам: повно зброї, тільки замки витягнені з рушниць і треба їх шукати. »Максими«, як з магазину, на тачанках, польові кухні, ручні кулемети, рушници, повно скринь з набоями...

Зброю вантажимо на наші підводи. Частину амуніції закопали, бо не могли забрати.

Вернулись до Бальниці й тут натрапили на опір людей: не хочуть дати нам навіть харчів, мовляв, самі не маємо. Почались сварки й нарікання, бо голодні повстанці шукали за харчами, а люди йшли до командирів на скаргу.

Врешті до командира Бульби зголосився один українець-патріот і розповів, у чому річ. У селі було дві читальні, люди поділились на »русинів« і українців. »Русини«, чи »кацапи«, чекали приходу большевиків.

На другий день ми дістали наказ перенестись на квартири до »кацапів«. Маємо »дипломатичне« завдання: милий усміх до господині, гарне слівце до її доні, поміч господареві у його домашній роботі... І успіх незвичайний: столи утинались від харчів, українська гостинність розв'язалась.

Почались дискусії, люди набирали до нас довір'я і переконувались, що бажаємо їм тільки добра, боремося за їхні життєві інтереси. Щойно

тепер відкривалися їм очі, але запізно, бо незабаром і до них прийшли »визволителі«.

В селі, як виявилось, не тільки повно зброї, а також і військового майна, забраного з чехо-словацького кордону ще перед нашим приходом. Знову було треба вживати різних »дипломатичних« заходів, щоб селяни витягнули із сховків кулемети, автомати, рушниці та повні бочки військових чобіт і уніформ.

Навантаживши зброєю і військовим майном наші підводи, ми подякували за гостину й рушили в дорогу. Правда, деякі селяни жалували, що ми забрали в них »пукавки«, але потім, коли прийшли червоні московські »визволителі«, були вдячні нам, бо за ті »пукавки« могли помандрувати на Сибір.

Вертаємось тією самою дорогою у напрямі Тісної. Люди дивуються, що в нас більше зброї ніж у регулярної армії. На возах зброя, на тачанках »Максими«, що виблискують до сонця.

Тримаємось битих шляхів, бо з таким вантажем підводи не поїдуть польовими дорогами.

В Тісній хтось із поляків доніс німцям, що зближається велика сила бандерівців, які хочуть їх роззброїти. Німці зайняли оборонні становища і заявили, що не пустять нас через містечко.

Оголошено гостре поготівля, займаємо становища. Командир Бульба вислав свого посланця до німців на переговори. Одночасно скликав чотових на нараду: вирішили — наступати на містечко, якщо німці відмовляться пропустити нас добровільно.

За якийсь час вернувся посланець і повідомив, що німці відкидають нашу вимогу, ще й погрожують. Від міської управи одержали прохання не пустити нас, бо ми, мовляв, спалимо містечко.

Тоді командир Бульба вислав до німців ще раз посланця і поставив їм ультиматум: Якщо до 1-ої години не пропустять нас, вдаримо на них. Допомоги хай не чекають, бо всі шляхи до Тісної забльоковані повстанцями. А ми, в потребі, одержимо допомогу за півгодини.

Погрози допомогли, німці погодились на перемарш нашої сотні, але заявили, що наказують у себе бойове поготівля.

Командир Бульба дав наказ рушати в »пащу лева«, правда, сьогодні той »лев« уже без зубів і нам не страшний. В містечку німці зайняли оборонні становища і пильно стежили за нашим рухом. Ми бачили й скривлене обличчя знайомого полковника, тим разом він дивився уже крізь вікно й напевне пригадував собі »кращі часи« ...

Ідемо сміливо, видзвонюємо нашою зброєю, як наші предки кайданами. На тачанках наші »Максими« готові кожної хвилини плюнути в очі ворогові гарячим »бобом«, якщо б він відважився заступити нам дорогу.

Врешті, ми за містечком, переходимо якесь спалене большевицькими партизанами село, бачимо свіжу могилу, в якій поховані жертви

їхнього варварства. Здіймаємо шапки і віддаємо поклін тим, що замість рабського життя вибрали чесну смерть вільних духом синів і дочок української землі.

Прибувши до села Смерек, ми зупинились на відпочинок. Відчуваємо втому, бо мусимо часто розвантажувати і навантажувати зброю. Підводи не наші — селянські, час небезпечний, не хочемо селян відтягати далеко від їхніх сіл, тому відпускаємо їх додому, а на їх місце беремо інших.

Під час маршів я цілком забув про біль зубів, а коли пригадав — намацав, на місці вирваного, новий зуб. Кажуть, це «зуб мудрости», а її тепер треба.

Зближаємось до нашого табору. Тут люди знають нас, усюди щиро вітають, випитують про події, запрошують до себе на квартири, але ми поспішаємо.

Була вже ніч, як наш відділ вернувся до табору на Буковій Берді. Зараз поклалися спати, де хто міг, бо з наших колиб залишилися тільки ребра. Чатиння зісохло й облетіло.

Рано збудив нас гамір. Всі хотіли побачити привезену зброю. Зброя — наше найбільше й найдорожче повстанське майно. Тепер маємо її досить, але під час нашої відсутності до табору прибули нові відділи і проблема з харчуванням ще погіршилася.

Маємо тепер і артилерію. Відбувається вишкіл гармашів, а інші сотні відпочивають.

В таборі без особливих змін, але в природі їх багато. Наша гора стала сіра, трава зісохла, з дерев опало листя, залишилися зеленими тільки малі кущики. Нічний і ранній холод стає дошкульніший.

А над горою — блищить до сонця павутиння. Бабине літо. Небо напрочуд чисте й прозоре, сонце світить навскіс.

Найбільше праці мають тепер гармаші, чота тяжких мінометів і чота тяжких кулеметів «Максимів». Гармаші непередбачали, що незабаром, під час довгих тяжких маршів, їм доведеться відставити гармати до «магазину», як непрактичні. Така сама доля зустріла потім і важкі міномети. Тільки легкі міномети і важкі скоростріли виправдали себе в повстанських маршах і боях.

Одного дня я дістав від ройового дозвіл піти «на черниці». Було нас трьох. Шукаючи черниць, ми опинилися аж біля хати, що стояла під горою. Нас зауважила господиня і запросила на молоко й хліб, а одночасно перестерегла, що недавно в неї була наша жандармерія.

Ми зайшли в хату, не вспіли ще й кусника вівсяного хліба з'їсти, як з'явилися наші польові жандарми:

— Друже Диня! Негайно здати зброю. Такий наказ командира: кожного зловленого в селі треба роззброїти й доставити до табору!

— Друже Чуйко, — відповідаю, — я знаю цей наказ, але зброї не віддам, бо ні я, ні мої друзі не дезертири, маємо дозвіл від ройового.

Командир наказав роззброювати тільки дезертирів, а тому, що дезертирів у нас нема — ви роззброюєте зловлених у селі «новачків».

Жандарми зміркували, з ким мають діло і залишили нам зброю, але наказали негайно зголоситись до командира.

— Наказ! — відповідаю, і ми пішли до табору.

Тут нас уже чекали. Ройовий зголосив командирові, що дозволив нам вийти з табору і розповів, що жандармерія часто чіпляється до стрільців безпідставно, надуживаючи своєю владою.

Командир сказав, що жандармерія на те і є, але нас звільнив без кари. Я бачив по його очах і усмішці навіть задоволення, що жандармерія не могла нас роззброїти.

По селах збільшувалася активність большевицьких партизанів і парашутистів. Вони забирали в селян все — харчі, худобу, одяг, а тих, що ставили опір — убивали. Наші відділи, що перебували в селах не могли опанувати цілого терену, бо большевицькі партизани, діставши від них «прочухана», творили більші з'єднання і займали кілька сіл разом.

Тоді командир Рен вислав у терен кілька наших сотень, між ними і сотню командира Бульби.

Нам призначено село Дверник. Тут заквартирувала одна наша чота, а друга — в селі Хміль, зараз через гору. На самій горі — наш зорець.

Люди прийняли нас дуже радо й щиро. Хоч самі бідні, пропонували нам усе, що їм ще залишилось. Ця щедрість зворушувала до глибини душі.

Час минав приємно і спокійно, аж одного дня наші зорці повідомили, що на краю лісу видно якийсь рух. Наша чота дістала наказ вийти на засідку, а за одною stodолою залишено рій для обстрілу поля під лісом. Вислано також гінця до сусідніх сіл, де стояли наші відділи, щоб у потребі забезпечити собі допомогу.

Чекаємо непрошених гостей. За кілька хвилин побачили трьох большевиків, що зближались до села, а за ними — група на конях. Командир Криlach казав пустити їх аж до перших хат, сподіваючись, що за стежею прийде більший большевицький відділ. Тим часом виявилось, що большевики вислали до села тільки малу групу «постачальників». У перших хатах вони забрали картоплю та інші харчі й пустились у глибину села. Ми привітали їх вогнем, вив'язалась коротка перестрілка. Большевики почали відступати. Я мав добру ціль — трьох большевиків. Кілька серій з мого кулемета поклали їх на землю. Большевики на конях кинулись утікати до лісу, а за ними й піші.

За кілька хвилин вони цезли з наших очей, натомість з краю лісу послали нам серію мінометних стрілен.

Так перша спроба большевиків дістатися до села закінчилася невдачею. Потім вони ще пробували дістатися до інших сіл, але з таким самим успіхом.

Врешті большевики опустили наші околиці й перенеслися на терен Словаччини.

Фронт зближався, ми дістали наказ вертатися до табору. Прощаємось із селянами й відходимо.

В таборі курінь готовий у дорогу. Кожний рій дістав по два кулемети, а кожний стрілець — «залізну порцію», якої не вільно було їсти без дозволу командирів.

В той час, як ми були в селі, сталася така цікава подія. Наша розвідка натрапила на табір мельниківської групи, розташований на сусідній горі. Довідавшись про це, командир Рен вислав до мельниківців наших представників із пропозицією, що коли хочуть — можуть разом із нами перейти на другий бік фронту. Але мельниківські провідники не тільки відкинули нашу пропозицію, а й накинулись на УПА брудною лайкою. Почувши про таку негідну поведінку мельниківців, командир Рен розсердився і вислав чоту на чолі з командиром Бульбою перевірити справу.

Чота підсунулась під мельниківський табір, роззброїла вартових, а провідників накрила разом із жидівочками.

Командир Бульба зібрав усіх мельниківців, переказав їм пропозицію командира Рена і запитав, хто з них хоче йти з нами.

Першим зголосився один із їхніх провідників, а за ним виступило понад десять інших. А ті, що залишились, потім пішли з німцями в Німеччину, щоб очорнювати нас і писати пасквілі типу «Ліс у правдивому світлі».

Мельниківці, які пристали до нас, згодом виявилися чесними й добрими вояками УПА.

День перед відходом з табору відбувся апель. Відчитано відозву УГВР до українського народу і заклик головного командира УПА ген. Т. Чупринки. Прочитано також наказ курінного Рена про звільнення командира Бульби з обов'язків сотенного. Його призначено курінним політвиховником. Командиром нашої сотні, на його місце, став Крісовий.

Відспівавши «Боже, Великий, Єдиний», ми поклалися спати в повному виряді, готові кожної хвилини вирушити в дорогу.

Тим часом стежа повідомила, що в долині видно якісь світла. Командир Рен зарядив гостре поготівля. Лежимо, наслушуємо, чекаємо... Готові кожної хвилини привітати непроханих гостей — німців або большевиків — «чим хата багата», а багата вона в нас на залізо.

Десять опівночі прибіг зорець і повідомив, що до нашого табору хтось підсувається. Дістаємо наказ пустити «ворога» на близьку віддаль, а тоді вдарити на нього з усієї зброї.

Врешті вернулася стежа і повідомила, що в долині дорогою їдуть німці. Хто ж підсувається до нас?

По півночі біля наших окопів, в кущах, ми почули тріск. Хтось з наших не видержав, пустив з автомата коротку серію і... знову мертва тиша.

Коли почало світати, командир вислав стежу перевірити поблизький терен. За кілька хвилин ми почули з недалеких кущів регіт стежі. Виявилось, що нічну тривогу влаштував нам . . . кінь. Люди, побачивши німецьке військо, що наближалось до села, випустили свою худобу, бо боялися, що німці заберуть. І ось один кінь забрів аж під наші окопи, де знайшов собі смерть.

Сміємось тепер усі, а командир каже: »Бачите, у страха великі очі!«

По полудні того ж дня пролунав свисток — наказ до відходу. Миттю ліквідуємо наші колиби й затираємо сліди таборування.

Наша сотня під проводом командира Крісового вирушила перша в напрямі Дзвиняча Горішнього. Залишаємо табір з дивним почуттям, у ньому на протязі двох місяців ми переживали різні хвилини — радісні й сумні. Тут вишколювались і зброїлись наші сотні, тут ми стали правдивими вояками УПА.

Похід наших сотень і таборів розвинувся довгим вужем. Іде справжня велика повстанська армія. Але просуваємось помало, час від часу зупиняємось, чекаємо на наші табори, які відстають на крутих гірських дорогах.

Минаємо села Мельничне та Ільник, оглядаємось, щоб ще раз попрощатись з горою Букова Берда, що далі немов висить нам за спиною.

З табору Букової Берди вийшло 3 тисячі вояків УПА, не враховуючи підпільної сітки ОУН, що мала за завдання після переходу фронту залишитись по селах і розгортати свою діяльність.

Що далі від Букової Берди — терен рівніший, села багатіші, лісів менше і маршувати легше.

Все більше німецьких військ, головню вермахту, що втікають у Карпати з надією, що гори захистять їх від большевиків. Це вже не ті самі німці, що кілька років тому ішли на Схід завоювати для себе »життєвий простір«. Тепер ідуть юрбою, дивляться на нас благальним зором, мовляв, не перешкоджайте нам вернутися живими до свого »гаймату«.

На нас споглядають, як на казкових людей, з великим подивом. Мабуть, не можуть зрозуміти, чому в той час, як вони — люди »вибраної раси« — втікають, ми йдемо в напрямі фронту. Не розуміють, що ні вони, ні московські большевики, а тільки ми законні господарі української землі. А в нас нема часу пояснювати їм, хто ми і за що боремось, бо маршуємо в напрямі фронту таким самим швидким темпом, як вони втікають.

По селах люди зустрічають нас із великою радістю, витягають сховані від німців і мадярів харчі та гостять нас усім, чим можуть.

З села до села нас провадять зв'язкові, таким способом оминаємо польські села, в яких ховаються большевицькі партизани, що можуть перешкоджати нам просуватися швидким маршем.

В тих околицях появились і групки псевдопартизанів, що грабують населення. В українських селах вони говорять по-польськи, а в поль-

ських — по-українськи. Люди дезорієнтовані й залякані. Вітаючи нас, плачуть з радості.

Були випадки, що й до нас стріляли із глухих закутків. Переважно, це були польські «молодики» і московські агенти, що ховались у польських селах. Але траплялося, що стріляли й свої, українці, бо тероризовані бандами вони вже не знали, хто свій, а хто чужий.

Між селами Завадкою і Козьовою ми зустріли більші скупчення мадярських військ. Не було села, в якому вони не повісили когось. Їх треба було «вчити розуму» тільки кулею. Але нас мадяри не чіпали, боялися, як і німці. До сутичок приходило тільки з СС-ами.

Наші сотні переважно в німецьких та мадярських уніформах. Тільки сотня провідника Осипа в цивільному одязі.

Однієї ночі, після довшого маршу, втомлені й промоклі до нитки, ми підійшли під одне село, де нас затримала мадярська застава. Старшина застави заявив, що нас не пустить до села, бо в ньому повно війська із штабом мадярської армії. Мокрі, промерзлі й голодні, ми були дуже злі й тільки чекали «зачіпки».

Командир Рен сказав старшині мадярської застави коротко: Негайно перекажіть своєму генералові, що йде Українська Повстанська Армія. Якщо за десять хвилин не дістанемо дозволу увійти до села, проженемо вас до сто чортів!

Мадярська застава мала польовий телефон і негайно повідомила про наш ультиматум свій штаб. За п'ять хвилин ми отримали відповідь, що мадяри звільняють для нас горішній кінець села та сусідні присілки.

Ідемо селом, в якому розташований і мадярський табір. Наші повстанці «заглядають» тут, то там і поки курінь перейшов — табір був майже порожній.

На другий день від мадярського генерала приїхав до командира Рена полковник із скаргою, що ми забрали мадярське військове майно.

Командир Рен «обурився», заявив, що в нас злодіїв нема. Зарядив збірку куреня, а одночасно вислав по сотнях зв'язкового з дорученням, щоб повстанці прийшли на збірку тільки в німецьких і цивільних уніформах.

Хто не мав іншої уніформи, той позичав у господарів цивільний одяг. На збірку дехто приніс якусь стару мадярську шинелю або поломану рушницю. Все це мадярське «майно» скидали на купу. Командир Рен тільки підсміхався під вусом, а мадярський полковник із своєю охороною скаженів. Врешті мадяри від'їхали, навіть не попрощавшись із нами.

Почалась сльота. Дощ лив, як з відра. Дороги розмокли, вози грузли в болотах. Ночі темні й холодні, а ми маршували далі в напрямі фронту.

Втомлені походами, мокрі й заболочені, виглядаємо як примари, тільки бадзорість у нас — така сама.

На дорогах все більше німецьких військ, вони поспішають у Німеччину, скорочують свій фронт, а ми йдемо вперед, щоб поширити наш фронт боротьби на всю Україну.

До нас постійно прибувають групки самоорганізованих озброєних людей, що дотепер сиділи в лісах, відтіяті від світу. Деколи маємо з ними й «клопіт», мусимо переконувати їх, що ми не большевики, а українські повстанці.

В одному селі нас повідомили, що в недалекому лісі таборують «большевицькі парашутисти». Часом заходять до села за харчами, але нікому не чинять жодної кривди. А одного разу навіть прогнали з села німців і мадярів, що прийшли забирати худобу.

Командир Рен вислав чоту командира Крилача із курінним політвиховником Бульбою до табору «большевицьких парашутистів». Підсуваємось обережно під їхні становища, гукаємо, щоб не стріляли — ми відділ УПА, хочемо говорити з їхнім командиром.

У відповідь чуємо: «З большевиками говоримо тільки зброєю!»

Багато труду вклали провідник Бульба і командир Крилач, щоб переговорами переконати їх, хто ми. Але даром, бо не пролялася братня кров. Як виявилось, це були колишні вояки дивізії Галичина. Вийшовши з брідського кітла, вони не пішли з німцями й залишилися в лісах, але не могли нав'язати контакту з підпіллям ОУН, бо з наближенням фронту поглибилась конспірація, а частина членів ОУН пішла на інші терени. Так вони й залишилися без зв'язку, аж до нашого приходу. Прийшли з нами в село, а потім подались у свої околиці.

Ідемо далі, терен майже безлісний. Тому, що фронт уже близько — просуваємось переважно вночі. Так дісталися аж до маленького містечка Козьова, в якому застали останні німецько-мадярські відділи, що заміновували мости. За горою — фронт, чи радше — большевики, бо німців вже нема. Панує тиша. Дивний фронт...

(Далі буде)

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК для ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ з НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН чи ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Марта КАМІНСЬКА

ЛЕСЯ УКРАЇНКА У ВИЖНИЦІ НА БУКОВИНІ

(Спогади)

I

Мої незабутні дорогі батьки передали мені, як цінний і рідкісний скарб, свої переживання та розмови з Лесею Українкою і її товаришем Климентієм Квіткою. Це під час своєї подорожі по Буковині вони приїхали в липні 1901 р. і до далекого, гірського містечка Вижниці, де мій батько, священик Ісидор Бобикевич, був парохом більше як десять років.

Я хочу правдиво описати всі важливіші обставини батьківського дому в ті давні часи, в якому велись прецікаві розмови з тими визначними гістьми з рідної України. Розмови, що яскраво виявляли їхні погляди на народні справи.

Щиро бажаю вив'язатись якнайкраще з цього досить важкого завдання — описати як слід цю рідкісну зустріч великої поетеси з моїми батьками. Тут кожне слівце має свою вартість і значення, як цінні перлини, нанизані й записані. Передаю їх читачам і всією душею бажаю, щоб ті давні події знайшли в них відповідне зрозуміння.

Згадана зустріч виявила яскраво сліди 700-річної розлуки галицьких українців від братів українців-наддніпрянців. Вона була причиною різних поглядів, почувань і ментальности, що витворились як наслідок різних окупаційних умов життя українського народу.

Тому необхідно насамперед з'ясувати не лише обставини батьківського дому, а й всього оточення і специфічних відносин, які в ньому панували. Всі важливіші ускладнення, що були тісно зв'язані з приїздом тих гостей із далекого Києва в таку загумінкову Вижницю. Цього прозаїчного опису тут аж ніяк не оминати, він необхідний для кращого розуміння тієї зустрічі моїх батьків із такими небуденними гістьми у гірським, далекім містечку.

Вижниця була тоді занедбана, як і усі далекі, закутні, повітові осередки в Галичині й Буковині, що належали до Австро-Угорської імперії. Гордилась Вижниця двома початковими 4-класовими школами, одною з українською і другою з німецькою викладовими мовами. Мабуть, була й одна вища школа — реміснича чи «виділова». Були тут і обов'язкові державні установи кожного повітового містечка в Австрії, а саме: повітовий суд, староство, громадський та податковий уряди. У гірській Вижниці існували ще відділи поліційні та жандармерії, що дбали про порядок, безпеку і спокій в повітах цілої Австрії.

Всі ті державні установи мали своїх урядовців і службовців: німців, українців, поляків і жидів. Урядовою мовою була німецька, нарівні з українською. На всіх документах, актах, печатках тощо — тільки німецька мова.

В центрі Вижниці були крамниці й крамнички, що постачали потрібні товари як для міських мешканців, так і для населення цілого великого повіту. Вся ця поплатна торгівля була повністю в руках жидів. Вони мали свої склади і крамниці у найдаальших гірських, навіть мало доступних селах.

В їхніх руках були й численні корчми, як у Вижниці так і по селах. До рідкісних випадків належала велика гостиниця «Буковина» з добре-славним рестораном і пиварнею, власником якої був українець із досить цікавим прізвищем — Опанас Москва.

Мій батько казав, що «Буковина» була великою, мурованою будівлею з одним поверхом. Мала славу чистої гостиниці з багатьма соняшними покоюми для подорожніх і літників. Це на поверсі. У до-лішній частині були добрий ресторан (харчівня) та залі, переділені розсувними дверима. Під час балю, концерту чи великих зібрань усі ті залі перетворювались на одну велику залю для забав і танців.

Одна заля була «клубом» містечка. Тут щоденно сходилась т. зв. «сметанка» Вижниці — лікарі, адвокати, судді, професори, учителі, купці та інші. Всі були знайомі та підтримували між собою приятель-ські відносини.

Тут, у тому «клубі», вони почували себе вільними від усіх службових та інших обов'язків. При склянці пива чи вина, або й кави, у димі цигарок розповідали одні одним вістки про різні світові чи повітові події. Критикували й усіх політиків та всі партії в Австрії, обговорю-вали газетні статті тощо. Розмови, що часто тягнулись аж поза північ, мали високий культурний рівень, але велись німецькою мовою. Проте в гостиниці «Буковина» лунала й українська мова, бо в ній збирались люди і з цілого Вижницького повіту.

«Клуб» у гостиниці «Буковина» був самотнім духовим осередком містечка. Заходив туди й мій батько, він мав багато приятелів і знайо-мих, тому хотів побачитись із ними й поговорити. Але не часто. Доро-жив своїм вільним часом і знав, як можна його краще використати.

Знаменним у ті давні часи було те, що до того клубу приходили лише «панове» на «політику», розмови і читання часописів. Їхні жінки зали-шались удома. Так велось і в більших містах, а не лише в загумінковій Вижниці. Так було і в Чернівцях, бо жодне містечко не виходило з тих вузьких рамок.

Жінкам «не личило» гайнувати свій час на пустих розмовах між чоловіками. Слухати всяку «масну» бесіду, що не була для жіночих вух. А вдома вони мали стільки роботи, що ніколи не могли її скінчити.

Коли мова про Вижницю в ті часи, то необхідно додати, що вона ще не мала електричного світла, ні в домах, ні на вулицях. Були лише

нафтові «ліхтарні» на стовпах, що слабо освітлювали вулиці — понад 20 кроків довкола себе. Під час великого вітру ліхтарні часто гасли одна по одній і ціле містечко потопало в кромішній пітьмі. Тільки де-не-де з хатніх вікон падало світло на вулицю, що й давало можливість потрапити до своїх помешкань. Села освітлювались свічками з лою або каганцями, а часто і скіпками, намоченими в смолі чи якомусь товщі.

В той час у Вижниці не було й водопроводів. Воду постачали криниці з відрами, що їх тягнули великі колеса. Не було й каналізації, ані кам'яних хідників, т. зв. «тротуарів». Тільки в центрі містечка вимощено камінними плитами ширші хідники, щоб покупці мали кращий доступ до крамниць. У зливи та дощі, вода спливала струмками по всіх вуличках, жолобила ями і вибої.

Вижниця була доказом каригідної недбайливості громадського управління, яке не турбувалось цивілізованими, гігієнічними чи санітарними умовами життя своїх мешканців. Не було й мови про влаштування парків, зелених площ, деревних алей тощо.

Батько, що звідав більше таких повітових закутин-містечок, не раз підкреслював, що всюди така сама некультурна «западня» — як у Галичині, так і на Буковині.

На модернізацію містечок не було в касах грошей, що унаочнювало мачушине ставлення Австрії до тих країв, але тільки до них! Для інших країн різношерстої Австрії, як ось для Чехії, Богемії, Словаччини і т. д. — гроші були на модернізування їхніх міст, прикрашування і влаштовування. І хто знає, чи не за гроші з кас Галичини і Буковини?

Всупереч усім тим великим занедбаням, Вижниця, а особливо її сусідка Виженка — славилися й гордилися своєю чудовою, мальовничою околицею, а головню рідкісним лікувальним «озоновим» повітрям, єдиним на всю горішню Буковину.

Вже з ранньої весни до Виженки приїжджали малокровні й туберкульозні для зміцнення здоров'я саме тим лікувальним повітрям. До них долучувалися хворі на серце, нерви і жовницю, що також шукали порятунку. Багато з них винаймали покої в гостиниці «Буковина» у Вижниці, а також в інших гостиницях, що належали іншим власникам. Бували також лікувальники і в селянських хатах. Вже зранку всі їхали або йшли пішки в ліс до близької Вижинки, щоб надихатись цілющим повітрям і набратись сил до боротьби з недугою.

Тоді ціле містечко гомоніло різними мовами. Звичайні тихі вулички ставали гамірливими й оживленими. Над берегами бистрої гірської річки купальники вигрівались до сонця. Чоловіки окремо від жінок. У Виженці, під лісом, були лежанки та «гамаки» для лікувальників.

Як славнозвісна гостиниця «Буковина», так і її добірний ресторан (харчівня), пиварня і клуб були під постійним оком власника пана Опанаса Москви, українця з діда-прадіда. До нього належали всі про-

заїчні господарські та грошові турботи і справи, які їй виповняли ціле його життя.

Інша річ, коли мова про його енергійну дружину Анну. Вона походила з Чернівців, великого і культурного міста, столиці Буковини, тому хотіла за всяку ціну піднести духовий рівень Вижниці, на зразок столиці. У пані Анни були гроші й сила, була й можливість влаштовувати товариські сходи-наради всіх українських жінок містечка. Вона влаштовувала і «льотерії» на добродійні потреби.

У Вижниці вже було засноване культурно-освітнє т-во «Просвіта», що мало свою домівку з маленькою бібліотечкою. «Просвіта» заохочувала людей читати цікаві, повчальні книжки і купувати їх як подарунки з різних нагод. До домівки «Просвіти» сходились молодь і старші, як до свого клубу, щоб прочитати чи позичити книжку. Але така діяльність була завузька для енергійної пані Москви.

Вона заснувала «Жіночу Громаду» у Вижниці, яка стала філією цього головного жіночого товариства у Чернівцях. До діяльності «Жіночої Громади» належало і влаштовування цікавих наукових відчитів, доповідей про поступ у світі, розповідей про цікаві подорожі по далеких країнах тощо. Пані Москва запрошувала на ці відчити вчених із Чернівців і за це щедро їм платила. В програмі культурної праці українців у Вижниці було й влаштовування концертів із сольовими співами, хорами, грою на фортепіані й скрипці та деклямаціями визначних поетів.

Особливо урочисті були концерти в честь Т. Шевченка, на які з'їздилися до містечка його шанувальники з найдальших гірських сіл повіту. Такі концерти завжди відкривав хтось з українців-професорів Чернівецького університету. В багату програму входили хори гуцулів, що було явним підкресленням чисто-українського характеру цілого Вижницького повіту.

Енергійна, високоідейна діячка пані А. Москва і тим не задовольнялася. Вона клопоталась і про сценічно-театральні виставки, що їх ставила молодь містечка. Були це комедійки, веселі монологи, одіо-актівки, дуети, діалоги тощо, які закінчувались вечірницями, з музикою і танцями.

Особливо влітку, коли Вижниця заповнилась приїжджими лікувальниками, літниками і туристами з усіх сторін Буковини, наша діячка подвоювала свою культурну діяльність, з якої користали всі приїжджі.

Бували теж і сценічні виступи дітей, із відповідними хорами, піснями, танцями і деклямаціями. Глядачі підкреслювали, що до блискучого успіху таких програм спричинювалось те, що діти виступали на сцені в мальовничім гуцульським одязі.

Дівчатка і хлопчики в малих постоліках. Перші в чудових, вишитих сорочках і червоних плахтах. Хлопці в червоних штанцях. Усі танцювали вправно, хлопці майстерно вимахували топірцями і гойкали, як на полонині.

Після такого вогнистого танку, виступали й малі вівчарі в синіх штанцях і мальовничих киптариках. Вони чудово вив'язувались із свого завдання, вигравали на своїх сопілках веселі коломийки. Не вспів закінчити своєї мельодії перший, а вже другий починав іншу. Не дивно, що численні лікувальники, як і гості, були завжди щиро захоплені вдалою українською програмою, зокрема малими, талановитими «артистами».

Ще в свої шкільні роки пані Анна Москва зводила «бої» з австрійськими румунами. Румунські студенти все і всюди говорили, що Буковина — поки Туреччина «продала» її в 1775 році Австрії — належала до їхньої «Молдави». Тоді, мовляв, не було «руснаків» (українців), ані назви «Буковина», а тільки історична «Молдава». З хвилиною її прилучення до Австрії, почали напливати з Галичини «голі жебраки, торбачі-зайди» — руснаки. Вони розмножились, як щурі, зайняли найліпші землі, розпаношилися і живуть дотепер. Власне вони, «торбарі-руснаки», перейменували давню історичну «Молдаву» на свою «Буковину», яка тепер і є у всіх шкільних підручниках, документах і атласах.

Такого наклепу пані Анна Москва ніяк не могла забути і відповідала на нього всюди, як могла. Одночасно бажала, щоб і в інших містечках Буковини українські жінки розвивали свою діяльність у подібному змислі.

II

Мій незабутній батько, Ісидор Бобикевич, як на той час був рідкісно освіченим й очитаним священиком. У 1892 році став парохом Вижниць, приїхавши з Галичини на Буковину. Він швидко вславився своїми красномовством та чудовим тенором на цілий повіт. В церкві його радо слухали всі парохіяни. Теологію батько кінчив у Відні, знав латинську, грецьку, старослов'янську і єврейську мови. Крім цього, вивчив ще французьку, німецьку та італійську, отже знав 8 мов, якими вільно розмовляв.

Батько часто зачитувався у творах грецьких філософів, німецьких і французьких клясиків-енциклопедистів. Їхні високоідейні твори він перекладав на українську мову, щоб збагатити ними рідну культурну скарбницю.

Моя дорога матір була донькою священика Миколи Устияновича (1811-1885 рр.), будителя і просвітителя Галичини, поета й письменника-піонера, що підніс рідну «мужицьку» мову до заслуженого культурного рівня, виявляючи нею всі свої пламенні почуття, красу поезії і неруко-творної природи.

Його світле ім'я записане золотими буквами в книзі культури, поступу і розвою українського народу, побіч таких велетнів, як Маркіян Шашкевич та Іван Вагилевич, з якими він товаришував у Львівській семінарії.

Моя мама, Марія Бобикевич, успадкувала по своєму батькові великий талант писати вірші, не менш чуттєві, плавні й патріотичні ніж його. Писала віршовані лібретта до опереток та опер, а також драму «Гонта».

Батьки моєї мами мали свій дім в центрі Вижниць, дуже гарно влаштований і прикрашений. Але не довго раділи ним, узимку 1895 року згоріла більша частина містечка, будівлі якого були майже дерев'яні. Тоді ж згорів і дім батьків моєї мами, разом із його влаштуванням та дорібком.

Вдалось урятувати тільки деякі цінні образи й рисунки академіка-малюра Корнила Устияновича, а також дорогі книжки, рукописи і ноти. Врятовано й батькові музичні інструменти, з якими мої батьки й перейшли, як «комірники», в чужу хату.

В чужій хаті вони перебували до 1898 року, за той час роблять й ощадні батьки знову відбудувалися, але вже подалі від гамірливого центру Вижниць. Хата була скромніша за ранішу, все ж мала дві кімнати на горішці (поді), з двома окремими різьбленими балькониками, з яких було видно всю чудову гірську околицю і місцевість «Кути», з її голими скелями за рікою, вже на галицькому боці.

Прекрасний мальовничий вид із тих балькоників заохочував лізти вузькими і стрімкими східцями, щоб дістатися на них і побачити його. Крім цього, там були нагромаджені великі цінності.

Скромний домок батьків також не мав належних вигод, як і більшість домів, хат, установ і різних будівель того часу по всіх містечках Галичини і Буковини. Я вже згадувала, не було водопроводів, каналізації, ані електричного освітлення, а про якусь ванну, що сьогодні є обов'язковим додатком у хаті, не було й гадки! Не було в батьківському домі ні дорогого умеблювання, ні перських килимів, ні шовкових накидок чи подушок. Не було й оксамитних драперій біля дверей, ані коронкових заслон на вікна, брокатів на софах, канапах і фотелях. Не було венеційських дзеркал, ані кристалів та закордонної порцеляни, срібних ложок і ножів, ані коштовних позолочених склянок та іншого дорогого посуду, як доказу добробуту, яким часто хваляться ті українці, що тепер живуть у широкому світі.

Замість багатства і пишноти, кімнати моїх батьків були умебльовані цінними родинними портретами, що показували вміння великого майстра й надавали кімнатам вищої, духової атмосфери. Розкішні квіти всіляких барв, що розвивались по вікнах, вабили очі любителів флори.

Серед багатьох квітів були оксамитні глоскінії, високі червонобілі фуксії, чаруючі вогняні гібіскуси й прерізні пахучі мімози. Всі ті квіти творили відтіні веселки, що пишались на вікнах, і свідчили про велике знання людини, яка ними займалася...

Саме в цьому дерев'яному домику моїх батьків у далекій Вижниць гостювали дві визначні письменниці: Леся Українка і Ольга Кобилянська, а також найбільший малюр-академік Галичини і Буковини ХІХ-го стол. Кирило Устиянович. Сьогодні український нарід ними славиться

і гордиться як рідкісними представниками української високої духової культури, яку вони збагатили своїми прекрасними творами високо-якісного мистецтва. Обидві письменниці своїми драмами і поемами, а маляр-академік — своїми цінними образами.

Всі вони мали одну мету — піднести культуру українського народу на рівень інших європейських народів. Своїми творами, у які вкладали високі пориви своїх гарячих сердець та задушевних мрій, вони збагачували українську культуру не тільки в Україні, а й у цілому світі.

III

Ольга Кобилянська була найсердечнішою приятелькою моєї мами та її сестри Ольги Устиянович ще з дівочих часів. Вона знала і мого батька з часу заручин з моєю мамою. Для Ольги Кобилянської моя родина була дуже близькою і рідною, бо знаходила з нею спільні ідеї і думки. Тому часто приїздила до моїх батьків, щоб з ними побачитись і відкрити своє серце, переповнене різними болями.

З моїми батьками вона обмінювалася своїми творчими задумами, своїми літературними успіхами і невдачами, а теж і розчаруваннями. У довгих розмовах, що охоплювали близькі їм теми, чітко виявлялась згідливість думок і поглядів та почувань тієї трійці. Серед обговорення різних громадських питань проминала не раз і північ, але розмовам не було кінця. Обмін думками, переживаннями, згадками не вичерпувався за один вечір, бо за час їхньої розлуки назбиралось усього досить багато.

Під час однієї з таких розмов, письменниця з'ясувала свої цікаві спостереження відносно родинних талантів. Вони (таланти) дуже часто передаються дітям, а то і внукам. У поета-будителя Галичини, священника Миколи Устияновича (мого діда), всі діти, без винятку (7 синів і 3 дочки), були духово дуже розвинуті. А між ними найбільш відзначався багатогранний маляр-академік Корнило, що своєю всебічною геніяльністю набагато перевищив свого батька.

Подібне було і в родині Косачів, що особливо виявилось на матері Лесі Українки — письменниці Олені Косач (літературний псевдонім — Олена Пчілка). Її син Михайло писав цікаві статті та оповідання під псевдонімом «Обачний», але найбільшою талановитістю відзначилася її дочка Лариса, тепер відома як Леся Українка, яка своєю геніяльністю набагато перевищила свою матір Олену Косач.

Темою розмов трійці (батьків і Ольги Кобилянської) була й широка переписка Ольги Кобилянської з Іваном Франком, Лесею Українкою, О. Маковеем, Наталею Кобринською та іншими літератами. Мої батьки цікавились усім, що стосувалося до духової ділянки й уважно слухали кожне слово визначної письменниці.

Тому й не дивно, що за один вечір не можна було вичерпати всіх цікавих тем, завваг і плянів, хоч дуже часто розмови продовжувалися

далеко поза північ. Із жалем усі розходилися спати, бо знали, що не вичерпали всіх тем.

— »Ще треті півні не співали, ніхто ніде не гомонів«, — лунав батьків тенор на прощання (надобраніч) всьому домові. Мама відпровожувала свою любов приятельку до її кімнати на спочинок і гасила нафтові лампи.

Про духову спорідненість моїх батьків і О. Кобилянської свідчать їхні розмови, що завжди мали свій притаманний характер. Подам лиш декілька з них. Оце мій батько до Ольги Кобилянської:

— Олечко, душко, ви просто розплинулися поетичними, ніжними почуттями у своїй прегарній »Царівні«? Натякаєте на ляйтмотив Ніц-шого про надлюдину? Де ж ви знайшли між нашими прозаїками і матеріялістами такі шляхетні думки високого лету?

— Спадкоспівче, Ісидоре, догадайтесь, у чому річ? Адже в цьому моя мета — подати добрий приклад нашій молоді, щоб вона розвинула в собі почуття чесноти, справедливості, а з тим і культурності.

Таким способом я наслідую великих німецьких письменників, які на протязі сторіч виховували в подібному дусі свою молодь, і то з великим успіхом, але для себе, а не для інших народів!

— Олечко, чорнобривко, пишіть і ви так для нашої бідної молоді, яка не має вибору книжок для свого віку, а тим самим не має і можливости збагатити своєї духової культури, поширити обрії думок і світла науки. Хай наша молодь у ваших творах знайде людей із світлими думками, високими стремліннями, що сміливо стають до боротьби з пільмою застарілих засад і назадництва. В цьому буде ваша велика заслуга для рідного народу. У ваших повістях і романах повинні бути постаті молодих людей, повних лицарськості, мудрости й жертвовности в боротьбі за правду. А в дівчат виробити почуття гордості й гідности, щоб вони не вважали одруження, як єдину мету свого життя, як найвищий ідеал. О, ні! Хай порвуть із тією застарілою традицією чекати в покорі жениха, хай ідуть сміливо вперед, здобувають освіту і фах, щоб мати свій хліб у руках. Хай своєю невпинною працею здобувають собі відповідне місце в суспільстві, хай, наприклад, стають учительками, урядовцями на пошті, в суді чи інших урядах і підприємствах.

Дівчата, які мають запевнене незалежне існування — розвиваються і духово. Вони стають самовпевненими, гордими і сміливими одиницями, інакше дивляться і на життя, ніж їх попередниці. Яка чудова тематика для повісті!.. Тоді вони зможуть вибирати собі товаришів життя згідно з голосом свого серця, не братимуть першого ліпшого з краю, щоб тільки під вінець. Не залишаться і старими дівками до сивої коси на ласці родини. Саме із цієї причини у нас так багато нещасливих подруж! — закінчив свої думки і завваги батько.

— Дорогий наш князю, ваші завваги і думки я старанно собі на вус намотала, щоб їх не забути. Але думаю додати ще й наші народні мотиви, щоб вони були нам любіші, — відповіла Ольга Кобилянська.

— Олечко, зірко, дуже розумно робите, що не одружуєтесь! Такі визначні, талановиті жінки як ви не можуть одружуватись. Одруження підтинає крила, радикально нищить творчий запал і полет у жінок.

Письменницька ж творчість вимагає великої відданості, в ній усі задуми, прагнення серця, високі мрії і пориви. Вона не знає спілки з ріднею, чоловіком і дітьми, — запевняв батько літератку.

Близкучим прикладом він назвав славну шведську письменницю Сельму Лягерлеф, яка зрелася всіх особистих амбіцій, не одружувалася, а пожертвувала свою творчість на славу свого народу. Своїми чудовими, мистецькими творами (романами, легендами та оповіданнями) вивищувала ім'я Швеції на одне з перших місць європейської культури. Ось у чому слава її пера і великого духу!..

Тоді моя мама звернулась до О. Кобилянської:

— Олюню дорога, не бери Ізуневі (від імені Ісидор), цьому шведові, за зле, що він учить тебе, як маєш улаштуватися, коли, про що і як писати! Він втручається в не свої справи серця. Ти сама знатимеш, чи виходити заміж, за кого й коли. На мою думку, талановиті, енергійні жінки не втрачають творчого пориву через одруження. Воно не може спинити їх у духовому розвитку та виявленні своїх світлих думок у літературних творах. Чи не так? — запитала мама приятельку.

— Не так, Олечко, зозулько, не так! — Замість Ольги відповідав мій батько. — Хоч яка талановита й ідейна була б жінка, то любов до чоловіка і дітей завжди спинятиме її творчість. Власне ота високопламенна і глибока, в усіх операх і піснях оспівана любов полонить її змисли, а тим самим вбиватиме її духову творчість. До того ж материнство і пов'язані з ним турботи нівечать радикально мистецький запал у жінок. Тому, власне, від віків світом керують чоловіки, бо для них любов не така важлива, як для жінок. Вони менш чутливі і кохливі ніж жінки, хоч і виявляють свої почуття у чудових музикальних і поетичних творах, які своєю вічномолодою красою уприємнюють і прикрашають наше життя.

Малярі — образами, різьбарі — кам'яними статуями, барельєфами, а вчені — своїми творами. Чоловіки завоювали світ від початку його існування, бо в них ширші обрії, не обмежені любовним запалом і горінням.

Чоловіки стають дипломатами, політиками, міністрами і великими мистцями, бо їх мислення речеве, без зайвих сантиментів. Такі неперевершені генії, як Моцарт, Бетговен, Шопен, Байрон, Гюго — висловлювали свої почування в творах. Чи ж можна уявити собі жінок на їхньому місці? Чи могли б подібні архитвори створити жінки?.. — захищав свої погляди батько.

Здавалось, що на цьому тема вичерпається, але моя мама використала нагоду, щоб виявити свій приятельці одну з дуже пекучих справ.

— Олечко, сестрице, мені доводиться перед тобою оскаржувати високоосвіченого й читаного священника Ізуня, пароха Вижниці і всіх

приналежних до неї сіл, який задумав каригідно образити нашу рухливу діячку Анну Москву!..

Лиш подумай, ще ні сіло, ні впало, а він вже незлюбив її прізвища! Задумав прилюдно кликати її — пані Мокво, Мокво або Мекво! Чи уявляєш собі, який буде голосний відгомін не тільки в нашому містечку, а й в цілому повіті? Її ж усі знають і шанують...

На щастя, мені пощастило цей образливий замах задержати в хаті, та бач, Ізунь не кається. Він напевне винесе його з хати між людей і хто знає, що з того вийде? В кожному разі, буде неприємність! — толкувала свою турботу мама.

О. Кобилянська до своєї матері:

— Малечко дорога, твій Карузо — веселий чоловік. Він має великий нахил до смішних висновків. Все це його веселить. А ось прізвище Москва — справді рідкісне...

— Олечко наша, судить самі: чи зміна однієї букви в цьому прецікавому прізвищі могла б зворохобити людей в цілому повіті? Замість Москва, була б Моква, і що тут таке страшне? Sturm in Wasserglasе, а я тоді міг би краще спати!..

І батько ще додав, що ніяк не здогадується, де викопав і звідкіль приніс Опанас прізвище «Москва»?

— Ну, і як можна так називатися? Чи не краще по-народному: Зеленьків, Терпибіда, Тріщидуб, Крутихвіст, Варивода, Вертипорох, Тригубляк, Гузичнюк... Таких і подібних прізвищ повно в гуцульських селах. А ось тобі — «Москва»! І де, в гірській Вижниці, що на зеленій, багатій Буковині? Це не жарти, не вигадка, а справжня дійсність.

Далі батько признався, що від довшого часу не має через це спокою. Немов якийсь тягар ляг йому на душу і він пішов до Опанаса поговорити, чи не змінив би він свого прізвища. Не багато, лиш одну букву, напр., Москван або Москв'ян. Батько був готовий заплатити всі кошти у знайомого нотаря, але Опанас навіть і чути про таке не хотів. Запевняв, що саме це прізвище приносить йому щастя, притягає людей до його харчівні, він може ним перемогти велику конкуренцію інших гостиниць у Вижниці. Його гостиниця і харчівня завжди переповнені гістьми і лікувальниками до пізньої осені, а пиварня — спрагненими туристами, хоч у містечку є ще й інші ресторани.

Невдовзі після цієї розмови пані Анна Москва прийшла до нас, щоб запросити О. Кобилянську і моїх батьків на урочисті сходи «Жіночої Громади», присвячені О. Кобилянській. Програма була багата й культурна. Мій батько ні словом не натякнув про зміну прізвища пані Москві. Мабуть, чекав кращої нагоди.

(Далі буде)

А. КИЯНКА

ГОДИНИ ЗАДУМИ

1. *Задума малого мрійника*

»Мамо, чому по блакиті
Хмарки пливуть і зникають?
Мамо, чому це на світі
Люди живуть і вмирають?

Чи ж вони мусять вмирати?
Чом не живуть, доки хочуть?«
Нишком стурбована мати
Витерла зрошені очі.

Сум у зеленому шумі...
»Звідки гадки такі в тебе?«
Хлопчик зорить у задумі,
Лине за хмаркою в небі.

2. *На обніжку*

Коли життя спинилось на обніжку,
Поля довкола пустою сіріють,
Ще чую я, як легіт мені нишком,
Чаруючи, нашіптує надію...

І лан шумить, і хвиля золотая
Під променем буруниться, блищить...
І знов обніжок квіттям поростає,
Де я спинилась на коротку мить.

3. *Барвінкові далі*

Стелиться барвінок
У розмаю-зіллі
І мережить стежку
В невідому даль.

Серця струн торкнулись
Днів минулих хвилі,
Нишком забриніла
Приспана печаль...

У вінку калина,
Клен, береза в шатах,
Ярих, легковієних,
Мріють чарівні.

Як на них дивлюся,
Україна-мати
Журно з-поза віток
Мариться мені...

Радість, не розцвівши,
В смутку серця гине,
Як останній промінь
У вечірній час.

Туґа-чайка квилить,
Легкокрила лине, —
Далі барвінкові
Сняться раз-у-раз.

Андрій ЛЕГІТ

*
* *

Недобачені квіти,
Недослухані шуми,
Недокохані очі,
Нерозгадані сні,
Недочитані книги,
Недодумані думи,
Недоспівані співи
Золотої весни.

Озирнувся надхненний
На дорозі терпіння,
На дорозі шукання
Променистих дерзань,
Осипаються роки,
Мов листочки останні
На часу вітровії,
І минулого жаль.

Ярослав КУРДИДИК

КУБАНСЬКЕ СЕЛО

З-над Озів'я, де білі піски,
У віддалі — Кубань сіросиня,
Табунами ста коней прудких,
Нам назустріч біжить з мряковиння.

Вистрибає кошлатий байрак,
Пахощами вільними і стріпехи,
Як контраст до кволих чайок,
Похожають повагом лелеки...

Ще здалека не видно села,
А вже верби стріляють угору,
І широкий, розкритий лиман
Нас вітає і рідним говорить...

Кубань, 1942 р.

ГОРА

Хто відійшов?
Я, — гора?
Ні, я стою непорушно мільйон літ,
це хмари відійшли.
Вони,
як боязливі люди —
ідуть, хитаються і розстають
в утопії, мріях —
і сподіваннях-облуді...

Хто відійшов?
Я, — гора?
Я стою вже мільйон літ,
це люди відійшли —
прийшли нові
і сперли світ на силу...
А туга, що була —
і ще буде мільйон літ,
пригадує:
»Я буду завжди з вами —
Я, — не змінилась!..«

Листопад, 1962 р.

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА

(Щоденник нового поселенця)

(26)

23-го червня, 1954 рік. Рано був у друкарні. З газетою справився до обіду, а по полудні почали друкувати обкладинку до мого «Марка Чуба-того». Отже, надіюся, що до кінця цього місяця книжка буде готова.

Увечорі, переглядаючи пошту, прочитав листа про такий випадок: один із наших робітників тяжкою працею в копальні заробив 400 фунтів і всі ці гроші програв «на собаках» за один день. З досади помер від розриву серця!

У зв'язку з цим випадком, панна Гелена, що була у нас, розповіла про двох поляків: чоловіка і жінку. Вони також заробили гроші тяжкою працею і віддали їх англійському «бізнесменові», а той оголосив себе банкрутом. Гроші пропали, чоловік із жінкою повісилися.

24-го червня. Четвер. В новому числі «Української Думки» надрукований лист п. Д. А.: «Українська Думка» — пише він — стала правдиво краще редагована та змістовна, тому читачі моєї місцевості дуже хвалять «У. Д.» і справді захоплені її змістом.

Подібні листи редакція одержувала і раніше, але були й протилежного змісту. Всім догодити не можна. Наша газета має дуже мало добрих дописувачів, тому не все можна підібрати цікавий матеріал. Я маю добрі наміри і стараюся, щоб газета була якнайліпша, проте не завжди мені це вдається.

Цілий день працював у редакції, спочатку «ліпив» газету, а потім підбирав матеріали до наступного числа. Було сьогодні багато розмов, нових плянів і сугестій... Пан Т. сказав мені, що 10-го липня питання «Укр. Думки» буде стояти на Раді СУБ-у. Мають звільнити одного співробітника редакції. Залишиться тільки один, що сам редагуватиме газету. Я думаю, що це неможливе, але для мене ясне одне: я довго тут працювати не буду! Треба шукати іншої праці.

25-го червня. П'ятниця. Дощ... В таку погоду почуваю себе кепсько, відчуваю сильний біль голови і втому... У редакції працював цілий день. Кожний допис треба не тільки редагувати, а й самому передрукувати на машинці. Роботи дуже багато.

Увечорі вивчав англійську мову. Якби я опанував її, тоді дав би собі раду. Буду старатися!

26-го червня, субота. Сьогодні рано був у бібліотеці Британського музею і знайшов книжку Д. Яворницького «Дві поїздки в Запорозьку Січ Яценка-Зеленського, монаха полтавського Крестовоздвиженського

манастиря, в 1750-1751». Тут «завзятий запорожець» — як називали Д. Яворницького — надрукував матеріали, у яких є цікаві описи побуту, церковних обрядів і звичаїв запорожців. Книжка дуже цікава, я прочитав її з великою насолодою.

Вертавшись додому, зайшов до книгарні і купив два томи творів Марка Твена. Він цікавий письменник: веселий гумор і м'який ліризм — характеристичні особливості його творів. В оповіданні «Простаки за кордоном» Марк Твен описав свою подорож до країн Середземномор'я і Чорномор'я, побував він тоді й у Криму.

Марко Твен народився в 1835-му, а помер в 1910-му році. Я люблю цього письменника, читав його твори в перекладах. Спробую тепер читати в оригіналі.

27-го червня. Неділя. Рано, до 2-ої години по полудні, робив коректу, «ліпив» сторінки і взагалі займався газетою. Пізніше працював над своїми «Записками», але коли і де їх надрукую? Невідомо!

Увечорі читав «Історію англійської літератури» і натрапив на уривок із щоденника Байрона, де написано так: «Багатство — сила, а бідність — рабство. Ідеал — вільна, незалежна особистість».

28-го червня. Понеділок. Газети повідомили, що сьогодні до Лондону прийдуть шведський король Густав і королева Люїза. Їх зустріне британська королівська пара. З цієї нагоди буде військова парада.

Рано працював у редакції, готував матеріали до наступного числа газети. Мав кілька цікавих листів, полагодив кореспонденцію.

О год. 1-й по полудні я поїхав до міста. Всюди багато людей. Поблизу Бакенгемського палацу з обох боків вулиці на високих щоглах прапори: шведські й англійські. Люди стояли на всіх хідниках. Біля пам'ятника Вікторії зібралися шведи з прапорцями в руках — чоловіки, жінки і діти. Шведський прапор — на блакитному полі жовтий хрест, здалека він виглядає, як наш блакитно-жовтий.

Біля год. 2-ої до Бакенгемського палацу приїхало дві карети. В першій кареті їхали англійська королева Єлисавета і король Густав, а в другій — королева Люїза і князь Единбурзький. Публіка вітала їх з великим ентузіазмом, вигукуючи привітання по-англійськи і по-шведськи. Я стояв недалеко пам'ятника Вікторії, біля шведів.

З міста вернувся до СУБ-у й далі працював у редакції аж до вечора.

29-го червня. Вівторок. Цілий день був у друкарні. Роботи багато: коректа, ломка... Зробив дві сторінки, готовий матеріал і на інші сторінки. Завтра буде легше.

Увечорі, вдома, застав журнал «Віра і Культура» (ч. 8, 1954 р.) з Канади, у якому надрукована частина моєї статті п. з. «Руйнування православної церкви в Україні». Стаття підписана — О. Степовий, але такий підпис — вже останній, буду підписуватися тільки Олекса Воропай.

30-го червня. Середа. У друкарні справи з газетою пішли добре і о год. 3-й по полудні газета була «на машині».

Сьогодні було затемнення сонця. В друкарні друкарі-поляки дуже хвилювалися, затемнення сонця їх лякало. Я запитав одного:

— Пане, чому ви так хвилюєтесь?

— Як чому, — відповів він, — а як сонце згасне, то що будемо робити?!

1-го липня. Четвер. Вийшло нове число «Української Думки». В ньому надруковане повідомлення про те, що моя книжка «Пригоди Марка Чубатого» вже з'явилася на Божий світ! Виглядає дуже добре. Для мене — це велика радість! Тепер треба чекати, що скажуть читачі.

Цілий день працював у редакції. Дехто приходив до мене і вітав із виходом моєї нової книжки. Щире спасибі, добрим людям!

3-го липня. Субота. До 2-ої години по полудні був у СУБ-і, працював у редакції. Вертавшись додому, зайшов до книгарні й купив «Вибрані твори» Юрія Федьковича. Я люблю цього письменника, він справжній співець Буковини. Ось розкрив книжку і в очі кинулись такі слова: «Я свій народ цілим серцем люблю, і душа моя віщує, що його велика доля жде». Дай, Боже! Великої, щасливої долі для свого народу ми всі сподіваємось, тому й блукаємо на чужині.

Вчора дістав п'ять примірників своєї книжки «Пригоди Марка Чубатого», а сьогодні ввечері в нас були гості. Прийшли наша приятелька панна Гелена і поет Омеляненко, щоб привітати мене з виходом моєї нової книжки. Я був дуже вдячний їм. Випили ми пляшку вина, закусили «чим Бог послав», говорили, жартували... А коли п. Омеляненко ішов додому, я підписав йому на згадку свою книжку «Пригоди Марка Чубатого». Дай, Боже, таких нагод якнайбільше.

4-го липня. Неділя. Працював дома. Спочатку робив коректу, а потім редагував чужі рукописи й передруковував їх на машинці. Така праця забирає у мене весь час і всю увагу. Я майже нічого тепер не пишу. Треба шукати іншої праці, яка давала б мені можливість бодай у вихідні дні працювати над своїми творами.

7-го липня. Середа. Цілий день був у друкарні. Сьогодні газета швидко пішла на машину і о год. 3-ій по полудні я вже був дома.

Увечері ми мали гостей. Прийшов до нас Павло Степанович Гавриш прощатися, бо в наступну неділю він виїжджає з цілою родиною до Канади. З цього приводу він написав вірша, просив надрукувати його в «Українській Думці». Вірш починається так:

»Незабаром всією родиною
ми в заморську рушаємо путь...
Тіштеся, очі, цією країною:
вам ніколи тут більше не бути«.

Передостатня строфа така:

»За глибокими десь океанами,
може, візьме в полон нас печаль,

може, будем тужити за туманами
і минулого буде нам жаль».

— Ну, що ж, щастя Вам, Боже, Павле Степановичу! — сказав я йому на прощання. — Нехай нова заокеанська країна приймає вас, як мати рідна. Бажаю вам щастя! Ми ж з дружиною залишимося в Англії. Віримо, що тут знайдемо своє місце в житті. Дай, Боже!

Шкода мені Павла Степановича, він добра людина, було приємно з ним зустрічатися. Але він тут бідував, не міг влаштуватися на працю. Надіюся, що в Канаді йому буде ліпше.

8-го липня. Четвер. Вийшло нове число «У. Д.», в якому надрукований лист до редакції Петра Коваліва з Женеви. Він пише:

«З великим задоволенням я довідався, що «Пригоди Марка Чубатого» мають незабаром вийти з друку. Дуже прошу Вас прислати мені це оповідання, воно цікаве як талановитий малюнок життя і настрою підсоветських земляків; так само, як цінне воно своїм лагідним гумором...» Сьогодні ж пошлю йому свій авторський примірник.

Цілий день працював у редакції. Знову бачився з Павлом Степановичем Гавришем, ми домовилися, що сьогодні ввечері зустрінемося у мене. Вирішили запросити до компанії поета Омеляненка і влаштувати прощальний літературний вечір.

Так і зробили. Увечері я подзвонив до Омеляненка і запросив його до себе. Він погодився і швидко прийшов. В усіх був веселий, піднесений настрій. Ми не галяли часу і влаштовували вечір поезії. Спочатку читав свої вірші Омеляненко, а потім Павло Степанович. Читав він дуже добре, із «запалом», прочитав нам цілу свою віршовану поему «Петро Дорошенко». Поема справді гарна, варта того, щоб вийти окремою книжкою. Ми всі висловили надію, що там, за океаном, у славній і багатій Канаді, ця поема напевно вийде окремою книгою, може, ще й з ілюстраціями.

Вечір пройшов дуже приємно. Ми ще раз щиро побажали Павлові Степановичу щастя й добробуту в новій країні поселення.

10-го липня. Субота. Рано був у СУБ-і й працював у редакції. О год. 12-ій зайшов до книгарні й застав багато людей. Між ними була одна молода гарна жінка. Мене назвали по прізвищу, а молодиця пильно подивилась на мене і — у сміх! Отак дивиться і сміється. Мені стало ніяково, не знав, що робити. Аж ось підходить її чоловік і каже:

— Вона дуже любить читати ваші оповідання. Як тільки газета прийде, то відразу шукає Воропая.

— Мені дуже приємно, що маю таких пильних читачів, — відповів я.

Розговорилися. Виявилось, що ця молода пара походить з Київщини, молодиця любить читати мого «Марка Чубатого». І ось сьогодні вже купила цю книжку в книгарні.

14-го липня. Середа. Працював у друкарні. Газета «робиться» і завтра буде в СУБ-і, як і повинна бути.

З друкарні приїхав до СУБ-у о год. 4-ій по полудні. Зайшов до книгарні й там мені дали листа від п. С. Мілька. Читаю:

»Дякую за «Марка Чубатого», дуже гарний твір. Особливо цінний тим, що побудований на дійсно правдивих фактах і на бачених або й пережитих нами пригодах. Не менше цікаве й те, що книжка насичена правдивим народним українським гумором. Читається з насолодою».

Щиро дякую авторові листа за добру оцінку моєї праці.

17-го липня. Субота. Працював у редакції, готував матеріяли до наступного числа газети.

О год. 4-ій, коли я вже вернувся додому, одержав телефонічне запрошення від д-ра Коліна приїхати до ПЕН-клубу на літературний вечір, на якому будуть читати вірші Івана Буніна.

Увечорі, о год. 7-ій, ми з дружиною поїхали до ПЕН-клубу. На станції Чарінг крос зустрілися з англійкою — літературним критиком і перекладачем з російської мови. Вона сказала нам, що збирається написати працю про вплив еміграції на російську літературу.

— Чому на російську? — запитав я. — Хіба ж не ліпше — на літературу країн Східньої Європи, щоб включити і українську?

— А скільки екземплярів українців здесь? — запитала вона ломаною російською мовою.

— О, українці на екземпляри не міряються! — відповідаю.

— А на что?

— На души!

Нарешті англійка зрозуміла свою помилку і довго, весело сміялась.

В ПЕН-клубі сьогодні було приємно. Коли закінчився літературний вечір, нам подали вино й тістечка. Ми говорили, жартували, сміялися...

18-го липня. Неділя. Ще вчора друкар привіз мені «шпальти» до коректи і сьогодні я майже цілий день коректував та «ліпив» сторінки газети.

Увечорі читав історію англійської літератури. Дружина також була зайнята цілий день. Взагалі, роботи в нас багато, щоб тільки час та енергія були.

20-го липня. Вівторок. Цілий день був у друкарні.

Увечорі, вдома, застав листа від Петра Весоловського. Він пише:

»... З великим зацікавленням я прочитав Ваш твір «Пригоди Марка Чубатого». Ще не мав нагоди тут, на чужині, читати українських творів, написаних про трагедію в гумористичному тоні, до речі — це правдиві факти. В цьому саме я і вбачаю чи не найбільшу цінність Вашого твору. Наше життя трагічне, наших братів і сестер там вдома, та й тут, на еміграції, проте слізьми і хниканням у сьогоднішню добу народи не визволяються.

Вірте мені, що прочитавши Ваш твір я відпочив, хоч читав про трагедію Марка, яка зображає 99% трагедії всіх українців. Але цей відпочинок був саме тому, що твір написаний у веселому тоні, себто так, як часто в трагедії люди байдужіють, звикають до неї і — на-

кінець — стають більш-менш веселими. Чехи кажуть: »Чоловік і на шибениці звикне«.

Ваш твір мені нагадує чеський твір Гашека »Добрий вояк Швейко« — багато спільного у Гашека й у Вас, Воропая.

Той Швейк, як чех, попав до австро-угорської армії, бож Чехія була в складі Австро-Угорщини, як ось Україна під Советами. Пригоди Швейка у війні 1914-18 рр., хоч часто трагічні — подані гумористично. Книга Гашека мала великий успіх, була перекладена на багато інших мов. У ній критикується також Австро-Угорщину.

Загально, я дуже вдоволений таким твором, як »Пригоди Марка Чубатого« і надіюся читати 2-гу частину, в якій прочитаю про »остарбайтерів«, »Ді-Пі«, а далі й про »панів« на чужині.

Бажаю Вам успіху в майбутньому та гратулюю за сьогодні...«

Щиро дякую за такий цікавий лист.

23-го липня. П'ятниця. Сьогодні дружина працює останній день. Школа закривається і всім учителям сказали: »Ідіть, хто куди хоче!« Нам знову загрожують злидні. Моє становище в редакції »Української Думки« дуже непевне: кожного дня можуть сказати, що моя праця закінчена.

Сьогодні працював цілий день в СУБ-і, в редакції, але весь час думаю, де і як влаштуватися на постійнішу, певнішу роботу. Можливості мої дуже мізерні: мови англійської добре не знаю, корисних зв'язків не маю... Чужина!

Увечорі писав листи до друзів і знайомих.

31-го липня. Субота. »Українська Думка« забирає мені весь час, а хочеться писати щось »своє«. Наприклад, »Повість мого сучасника« — повість автобіографічну. Я почав би її з дитячих років, потім описав би своє неfortunne юнацтво, а далі — як я працював агрономом і опинився на еміграції. Хочеться писати з гумором, щоб було весело читати.

Бачився сьогодні з паном Б. і він сказав мені, що Сверид Ломачка з Канади питався про мене: »Що з ним сталося, з тим Степовим, що його зовсім не чути?«

Щиро дякую за пам'ять, тільки я вже не Степовий, а Воропай, і не знаю, хто такий Сверид Ломачка?

1-го серпня. Неділя. Був дома і пробував писати »Повість мого сучасника«. Початки завжди трудні та все ж якось пишеться.

Увечорі прийшов до мене Іван Сапун-Деснянський. Він розповів, що тепер працює на »кав'ярній« фабриці, там смажать, мелють і пакують каву. Все ж він задоволений: »Відпрацював свої години і вільний козак!«

Так, це правда. Мабуть, каву молоти ліпше, ніж редагувати »Українську Думку«. Може, мені також доведеться іти працювати до фабрики.

5-го серпня. Четвер. Вийшло нове число »Української Думки«, з моїх матеріалів у ньому нема нічого. Надруковане тільки оголошення про мою книжку »Українські народні приповідки«.

Сьогодні цілий день працював у редакції, спочатку «ліпив» газету і допомагав відправляти читачам, а потім переглядав пошту.

Прийшов цікавий лист з Австрії від пана Ліщинського. Він залучив одного американського доляра і просить прислати йому «Пригоди Марка Чубатого», але обов'язково з автографом. Що ж, підпишу книжку і сьогодні ж пошлю, нехай мій автограф буде і в Австрії.

8-го серпня. Неділя. Тепер 6-та година ввечері, ми з дружиною щойно вернулися з міста. Їздили до Гампстед — одної з дільниць Лондону, де кожної неділі є «ярмарок» картин. Продають картини самі художники — патлаті, вусаті, розпатлані й розхристані молоді люди.

Картини виставлені просто на вулиці, на хідниках, або розвішені по деревах. Серед них є і досить гарні мистецькі твори. Ми бачили гарно намальованих голубів, портрети жінок, дітей. Але таких картин мало, більшість — картини, що подібні на своїх творців: сірі, нудні, убогі...

А людей багато, справді, як на ярмарку. Ходять, дивляться, а деякі й картини купують.

Ми звернули увагу на одну молоду гарну жінку, одягнену дуже незвичайно. Сукня на ній була з якимись довгими китицями, яскравого кольору. Волосся незачесане, звисає на всі боки. Взагалі, вигляд тієї жінки дуже оригінальний. Вона помітила, що ми дивимось на неї і підійшла до нас. Почалися розмови... Виявилось, що вона канадійка, сама не малює, але її чоловік виставив тут свої картини. Ми підійшли, дивилися на них. Малює він досить добре, але в особливо модерному стилі. Чоловік він, видно, талановитий. Приїхали з Канади «завоювати» Європу. «Боже, вам помагай!» — сказали ми тій жінці.

Бачили тут і зразки безпредметного мистецтва — наляпану фарбу на полотно: ромби, трикутники, кола. Власне, це те, що — на мою думку — до мистецтва не належить.

Зустріли тут і свого доброго знайомого — п. Омеляненка. Він мав фотоапарат і ми разом ходили в парку, поміж дерева, фотографувалися, відпочивали. Час пройшов приємно і весело.

9-го серпня. Понеділок. Одержав листа від п. Євгена Юревича, він дякує мені за книжку «Пригоди Марка Чубатого», а далі пише:

«Поздоровляю Вас з популярністю, яку книжка здобула серед читачів. І ця популярність повністю заслужена, бож книжка має цікавий зміст, легкий стиль, соковиту українську мову, а головне — гумор! Саме оцей гумор мені найбільше подобається. Бажаю Вам дальших успіхів...»

Рано був у СУБ-і, працював у редакції. О год. 4-й зайшов до кабінету голови СУБ-у і говорив з ним «по душам». Договорилися... Тепер мені ясно: я зредагую ще два числа «Української Думки» і моя праця, як редактора газети, скінчиться. Може й добре, хочу бути творчою людиною, а теперішні умови в редакції «Української Думки» відбивають мені таку можливість.

15-го серпня. Неділя. Рано писав листи до своїх друзів і знайомих, а потім читав і впорядковував свою бібліотеку. Час найвищий, бо ще з того часу, як ми перебралися на нове мешкання, не було часу зайнятися упорядкуванням своєї бібліотеки. Тепер — я «вільний козак»!

Увечорі мав гостей: приїхали інж. П. Весоловський і Ю. Г. Крячук. Вони вже знають, що моя праця в «Українській Думці» кінчиться і запропонували мені редагувати журнал «За єдність нації» — місячник літератури, мистецтва і громадського життя. Спочатку журнал буде невеличкий: 16 сторінок книжкового формату, але згодом його об'єм може збільшитися.

Я погодився, спробую редагувати ще й журнал. Один рік попрацюю, а далі буде видно.

19-го серпня. Четвер. Вийшло нове число газети — це вже останнє за моїм редагуванням. Цілий день був у редакції, впорядковував архів і передав його п. Крушельницькому, що знову буде редагувати «Українську Думку».

20-го серпня. П'ятниця. Сьогодні одержав кілька листів від друзів і знайомих, у яких уже є і згадки про майбутній журнал. Так, пан П. С. пише: «Оце я почув, що Ви збираєтесь видавати журнал «За єдність нації». Такого журналу ми вже давно чекаємо. Надокучили нам сварки та безконечні ділення. Час уже й справді подбати про єдність нації. Отже, я й кажу: щастя Вам Боже!» Лист приймний, але чи пощастить поставити той журнал «на ноги»?

Вдень був у місті, зайшов до книгарні й купив твори Михайла Коцюбинського: «Повісті та оповідання». Михайло Коцюбинський народився 17-го вересня 1864 року. Отже у вересні цього року буде 90 років з дня його народження. Нагадалися наші відвідини його будинків і у Вінниці, і в Барі. Люблю цього письменника, його оповідання читаю завжди з приємністю. Мені здається, що він був і доброю, симпатичною людиною.

22-го серпня. Неділя. Вчора одержав кілька статей до майбутнього журналу. Сьогодні прочитав їх. Одна стаття — «Життя серед ікон» — спогади Олександри Коростовець, дуже цікаві. Розповідь починається так:

»Іконописним мистецтвом я почала цікавитись ще в ранній молодості, а тому й вступила до мистецької школи барона Штігліца».

Далі оповідається, як у Берліні, під час війни, аж до січня 1945 року, пані Коростовець писала ікони. »В захопленні теорією і практикою мистецтва я забувалася і про бомби, і про «лебенсміттелькартен».

Спогади цікаві, надрукую їх у двох числах журналу. Приготував ще кілька статей і коротких заміток. Завтра завезу до друкарні.

23-го серпня. Понеділок. Рано їздив до друкарні і завіз матеріал до журналу. О год. 12-й був уже вдома, пообідав і поїхав до бібліотеки

Британського музею. Я вже давно тут не був і сьогодні прийшов як до рідної хати.

Спочатку походив по бібліотеці, зустрів своїх давніх знайомих, поговорив з ними і пішов до каталогу. Переглядаючи каталог, знайшов цікавий матеріал П. К. Саксаганського «Моя робота над роллю». Виписав книжку і з приємністю прочитав у ній таке:

«Артист насамперед повинен бути чесною людиною і честь та повинна бути для нього тим більш обов'язкова, чим вище він стоїть як художник».

Або ще: «Великий талант письменника, музиканта, художника, артиста сцени не може стояти осторонь життя і бути чимсь відірваним, відокремленим від усього. Мистецтво було, є і буде завжди тісно зв'язане з своїм середовищем».

27-го серпня. П'ятниця. Сьогодні знову був у друкарні, робив коректу і ломку сторінок. Власник друкарні виконує усе швидко і добре, бо йому, мабуть, залежить на тому, щоб журнал друкувався у його друкарні.

30-го серпня. Понеділок. Одержав листа від Софії Парфанович. Лист дуже цінний і ми з дружиною його прочитали з великою приємністю. Вона пише:

«Вчора дістала Вашу книжку »Пригоди Марка Чубатого«. Як цілість вона читається інакше, ніж у газетних відривках. Прочитала я її »одним духом« сьогодні з найбільшою приємністю. Цей твір кращий і ліпший за все, що Ви досі написали, навіть за те, що багато хто написав. Я дуже радію за Вас.

Набридло читати про тюрми і муки, безборонну смерть та безсилля. Хоч все те теж треба списати, розказати світові, але воно показує слабкість, безсилля, безборонність... А світ не вірить у наші мільйони жертв і не розуміє, як можна з тих мільйонів зробити покірних овець, що йдуть без протесту на заріз. Коли ви їм розказуєте про життя в Радянському Союзі, вони слухають... слухають, а потім питають: »Коли так погано, як оце ви кажете, то чим можна пояснити те, що там люди живуть і не бунтуються?« Ви тоді розказуєте про терор, диктатуру... Набридаєте і собі, і другим, а потім кидаєте все до дідька...

Але Ваші »Пригоди Марка Чубатого« показують інших людей. Це ті люди, що хоч і в ярмі — не піддаються: чоловіки втікають та прокрадаються крізь те життя лисами та хортами, а як треба, то й вовком... Жінки воюють сапами та язиками, чим і як хто може. Вони переживають злидні й лихоліття, але не піддаються. Навіть коли їх арештують, як С. А. Халепу чи самого Марка Чубатого, вони все ж знаходять способи визволитися, втікати, як це так часто робить сам Марко. У них відношення до життя та його всіх справ — філософське, і філософія ця, разом з полтавським спокоєм, повільністю і розважністю дозволяє їм серед таких умовин життя, як вже не сміятися, то бодай

посміхатися і знаходити в житті цікаве й смішне. Вони люди чистої раси — степової, української, і в них сила чорнозему. Зустріч із такими людьми наповнює оптимізмом і вірою, що ані діти Марка Чубатого, ані оці діти херсонських чи полтавських степів не загинуть — ні під найтяжчим режимом, ні серед найгіршої завірюхи. Вони родовиті й глибоко закорінені в свій ґрунт і ніякий волоцюга — чи москаль, чи німець — не потрапить вирвати їх із корінням. Вони кремезні тілом і духом, а їхня культура й психіка такі різні від московської, що їм боїтися немає чого.

Ви затіяли, як думаю, пригодницьку повість легшого типу і це Вам вдається. Ви не мучите і не нудите свого читача, хоч у Вас немає такого трагічного й драматичного, що держить читача в напрузі. Короткі розділи, мало описів, короткі речення надають легкості цьому матеріялові. Здається, наче б оглядав альбом знімок і при кожній з них автор розказує фрагмент із свого життя... І правильно пишуть Вам, що це автобіографічний твір. Це записник, де автор вмістив нашвидку свої помічення над зустрічними особами й деякими подіями, що сталися з ними саме під час його знайомства. Тому цілі великі й повні історичної ваги роки та події, як ось війни й партизанки, тільки ледве накреслені. Так само й колективізація, і все те таке тяжке й важне, через що пройшов наш народ. Та хотівши все те розвинути й описати — треба написати справжню історичну повість у кількох томах.

Все ж Ваш записник дає більше, як не одна повість — він дає віру в українську людину, в її расову силу. І хоч як мало описів, проте бачиться очима уяви степи, що хвилюють золотими нивами хлібів, порізані порошними дорогами й промережані селами, чи теж навіть колгоспами, де все ж живуть оці всі зустрічні, перелетні персонажі, живуть і дожидають кращих днів, як у цьому випадку — звільнення німцями від зненавиджених колгоспів. Розуміється, така надія виявилася хибною.

Я не критик, а тільки читач, і пишу це від враження, прочитавши Вашу повість «Пригоди Марка Чубатого».

31-го серпня. Вікторок. У нас велика і важлива новина: моя дружина вступила до Слов'янського відділу Лондонського університету, як аспірант (Post-graduate student), і буде писати дисертацію на тему «Гетьманат Павла Скоропадського в Україні в 1918 році». Гетьманич Данило обіцяв дати моїй дружині архівні матеріали свого батька, що дуже допоможе їй написати дисертацію.

Всі інші події — дрібниці в порівнянні з цією. Я дуже радий за свою дружину, буду допомагати їй, як тільки зможу.

1-го вересня. Середа. Сьогодні вийшло перше число журналу «За єдність нації». На першій сторінці великими літерами надруковано: «Дай, Боже, в добрий час почавши!» Далі йде моє звернення до читачів, що починається так:

«Дорогий читачу! Хто б ти не був — «старий» чи «новий» емігрант, наддніпрянець чи галичанин, робітник чи селянин, інтелігент чи під-

приємець — якщо любиш свою Батьківщину, якщо вважаєш себе сином знедоленої України і бажаєш їй добра, якщо справді маєш добру волю — борись за єдність нації!»

Звернення коротке, бо це самозрозуміла річ: єдність у боротьбі — основа, без якої не може бути успіху.

Далі йде довша стаття Петра Весоловського п. з. »За єдність нації«. Кінчиться вона так: Якщо не спроможемось на таку єдність, будемо терпіти своє вічне нещастя, про яке влучно сказав гетьман Іван Мазепа:

»През незгоду всі пропали,
Самі себе звозували...«

З літературних матеріалів тут надруковані спогади Олександри Коростовець »Життя серед ікон« і »Спогади про моє село« Хведора Рудківського. З історичного календаря: »Михайло Коцюбинський — 90 років з дня народження«. Є також коротка стаття про Панаса Саксаганського та моя стаття про ПЕН-клуб.

Загально журнал »За єдність нації« дуже скромний, бо на кращий нема засобів.

5-го вересня. Неділя. Я дуже зайнятий журналом: пакую і відправляю поштою у всі кінці світу. Праці багато, бо все доводиться робити самому.

10-го вересня. П'ятниця. Сиджу вдома і далі займаюсь журналом: пакую і відправляю пакунки, готую матеріал до нового числа.

Сьогодні одержав вже кілька листів від читачів журналу. Загально люди задоволені журналом, тільки нарікають, що малий, хотіли б більшого.

16-го вересня. Четвер. Був у бібліотеці Британського музею. Знайшов цікавий матеріал про Григорія Сковороду. В жовтні цього року сповниться 160 років з дня смерті цього великого філософа і поета України.

Григорій Савич Сковорода народився 1722 року в селі Чернухах, Лохвицького повіту, на Полтавщині, в родині малоземельного селянина-козака. Вчився в Києво-Могилянській Академії.

1750-го року генерал Вишневський — вибираючись в Угорщину — взяв із собою і Григорія Сковороду, як чоловіка, що добре знав музику і розумів грецьку, латинську та німецьку мови. З Угорщини Сковорода пустився в мандри і пішки перейшов Польщу, Німеччину та Італію.

Вернувшись на батьківщину, Григорій Сковорода був учителем і викладав поезію в Переяславській духовній семінарії. Але архиреві Стребницькому не сподобалось викладання Г. Сковороди і він звільнив його з учительської посади. Далі Г. Сковорода був приватним учителем, а потім викладав »благовравія« у Харківському колегіюмі, але всюди його праця кінчилася невдачею. Нарешті, Григорій Сковорода став мандрівним філософом, пройшов пішки цілу Слобідську Україну і Гетьманщину — тричі вздовж і впоперек. Життя безпри-

тульного мандрівника не заваджало йому бути великим філософом, поетом і добрим знавцем античної літератури.

В Україні про Григорія Сковороду ще й сьогодні є багато народних переказів. Так, розповідається, що мандруючи по Україні 1764-го року Григорій Сковорода зайшов до Києво-Печерської Лаври і зустрів там колишніх своїх колег з академії. Всі вони були вже ченцями і умовляли його: »Годі тобі мандрувати по світі, час уже осісти тут з нами. Нам відомий твій талант, ти будеш у нас стовпом і окрасою обителі«. Та Григорій Сковорода відповів їм: »Вистачить тут і вас, стовпів неотесаних!«

Або ось такий переказ. Одного разу, вертавшись із Києва до Харкова, Григорій Сковорода зайшов до Вовчих Хуторів і побачив гарну дівчину, що сиділа в садку, на дереві, і співала пісню. Сковороді дівчина сподобалась. Він познайомився з її батьком, багато з ним говорив. Учив дівчину читати й писати. Живе він місяць, другий... і зовсім закохався в дівчину, а вона — в нього. Вирішили вони побратись, але коли стали в церкві під вінець — натура філософа прокинулась і... Сковорода втік.

На Харківщині розповідають, що Явдоким Щербина, тодішній харківський губернатор, хотів познайомитись із Григорієм Сковородою. Одного разу він їхав вулицею в кареті й побачив Сковороду, що сидів на східцях якоїсь крамниці. Губернатор зупинив коней і послав свого слугу. Слуга прийшов і каже:

— Вас требе до себе його превосходительство!

— Яке превосходительство? — питає Сковорода.

— Добродій губернатор! — каже слуга.

— Скажіть йому, що ми з ним не знайомі!

Слуга вернувся і передав губернаторові відповідь Сковороди. Тоді він післав слугу вдруге:

— Вас просить до себе Явдоким Олексієвич Щербина, — каже слуга.

Григорій Сковорода скочив на ноги і вигукнув:

— А, чув, чув про такого. Кажуть, він добрий чоловік і музика! — Підійшов до губернатора і вони познайомились, а пізніше навіть стали приятелями.

Чув я і такий переказ. Цариця Катерина II-га через Потьомкіна запрошувала Григорія Сковороду до Петербургу. Посланець застав нашого філософа на полі біля отари овець, із сопілкою в руках. Вислухавши посланця, Сковорода спокійно відповів:

— Скажіть своїй цариці, що рідного краю не покину, для мене сопілка і вівці дорожчі від царського вінця.

Філософ Григорій Сковорода вчив, що щастя людини в тому, щоб пізнати свій природний хист і на його основі будувати своє життя. Людина повинна насамперед пізнати себе як людину, що має свою особистість, друге — пізнати себе як члена громади, що має з іншими людьми одну віру, одну батьківщину, одні закони, одну мову й одні

звичаї. Лях ти? Будь ляхом! Француз ти? Французуй! І третє — пізнай себе як істоту, яку створив Бог за своїм образом. Як ти людина, будь гідним членом усього людства.

«...Звичайно літати орлові, але не черепасі; звичайно жити в саду соловейкові, але не жайворонкові; звичайно стерегти овець собаці, але не вовкові... Собака стереже отару і вдень, і вночі — проганяє вовка по природному хисту. Ні кінь, ні свиня цього не роблять, бо не мають такого природного хисту».

«З одного боку, в людини є свобода волі, а з другого — природна вдача. Щастя буває лише тоді, коли свобода волі й природний хист зійдуться в житті людини».

«Пізнай свій народ і в народі себе». Григорій Сковорода вірив, що прийде ще «царство любови без вражди і роздору».

Мова в творах Григорія Сковороди — суміш книжно-слов'янської і народно-української. Поезія Сковороди — визначне явище в українській літературі XVIII-го століття.

Більшість віршів і пісень Григорія Сковороди надруковані в збірці «Сад Божественних песней, прозябший із зерен священного писання».

З поетичних творів, що не ввійшли до збірки «Сад», найважливішим є вірш «De libertate» (Про свободу), в якому Сковорода оспівує гетьмана Богдана Хмельницького — «отця вольности» і народного генія.

В 1774 році Григорій Сковорода склав збірник своїх байок: «Басні харковскіе».

«Світ мене ловив, але не піймав!» — так звелів написати Григорій Сковорода на своєму надгробному хресті. А помер він теж незвичайно. Ходив, розмовляв і говорив своїм друзям, що вже приходить його смерть. Сам він, власними руками, викопав для себе яму в саду свого приятеля, Михайла Ковалевського, в селі Іванівці на Харківщині. Помився, одягнув чисту білизну, впорядкував рукописи своїх творів, поклав їх на лавці під голову, підстелив свою сіру свиту, а потім ліг і помер. Сталося це 29-го жовтня року Божого 1794-го, 160 років тому.

Вертаючись з Британського музею, я зайшов на виставку сучасної болгарської книги. Розвішані тут і портрети сучасних болгарських вождів, серед яких є і «старший брат» Ленін.

Переглянув я і літературу. Переважно, стара і надокучлива пропаганда «нового життя». Книги видані досить бідненько: папір кепський, ілюстрації невиразні, обгортки брошурові. Не мають чим болгари хвалитися перед англійцями.

За столом сиділа якась жінка середнього віку й агітувала всіх присутніх, хвалила «прогрес» сучасної Болгарії. Я сказав їй, що той «прогрес» добре видно з цієї виставки. Тоді вона вчепилась, щоб я записав свої враження у книгу відвідувачів. Ледве відв'язався від неї.

17-го вересня. П'ятниця. Рано працював вдома, готував матеріали до наступного числа журналу. Одержав кілька листів. Ось пан Л. В.

пише: «Журнал «За єдність нації» мені сподобався. Крім прекрасної передмови, є статті конструктивно-закликаючі до єдності. В цьому виявляється сила журналу і відображається його назва».

Сьогодні, 17-го вересня 1954 року, сповняється 90 літ з дня народження Михайла Коцюбинського. Ось зараз я взяв його «Твори» і прочитав таке:

«Найбільша драма мого життя — це неможливість присвятити себе цілком літературі... потреба заробляти на шматок хліба забирає у мене весь час, сили. Не маю спромоги відновити свої враження, поробити потрібні студії, знайти час для більшої праці».

Така доля всіх наших письменників, доля всієї української літератури. Ми можемо писати тільки тоді, коли інші люди відпочивають: так було на батьківщині, так є і на чужині.

22-го вересня. Середа. Був у друкарні, робив коректу і ломку сторінок, але не скінчив і доведеться їхати й завтра.

Увечорі, вдома, читав листи від читачів. Ось пан Г. А. із США пише:

«Оце дістав літунською поштою журнал «За єдність нації». Мушу сказати, що журнал вийшов знаменито... Якщо й на майбутнє збереже свій соборницький, всеукраїнський, а зокрема європейський тон, то це буде справді конструктивна і культурна робота. Ви робите добре діло, робите солідно. Журнал, правда, малий, але я добре розумію теперішні обставини і брак фондів... Вірю, що незабаром його об'єм побільшиться, бо бачу, що Редакція добре знає своє діло». Дай, Боже, щоб журнал побільшився.

27-го вересня. Понеділок. Зробивши коректу, я поїхав до друкарні. Виявляється, що в друкарні журнал «робиться», але дуже повільно. Друкарі запевняють мене, що до першого жовтня він буде готовий.

По обіді був у бібліотеці Британського музею. Зустрів кількох знайомих, бачився з проф. В. Щербаківським. Вже всі знають, що я редагую журнал і поздоровляють мене з успіхом. Правду кажучи, маю мало надії, що журнал зможе вдержатися. Поживемо, побачимо!

1-го жовтня. П'ятниця. Рано пробував дещо написати із своїх спогадів.

О год. 5-й надвечір з друкарні привезли журнал «За єдність нації» (ч. 2). Отже, жовтневе число вийшло з друку 1-го жовтня.

З моїх власних матеріалів тут надрукована стаття: «Філософ Григорій Сковорода. З нагоди 160 років з дня смерті». Стаття коротка, бо журнал невеличкий. Проте роботи з ним багато. Ось зараз мушу сам розіслати дві тисячі примірників у всі кінці світу.

10-го жовтня. Неділя. Сьогодні моя дружина працює. Провів її до підземки, вона поїхала, а я залишився. Сумно мені, що дружина мусить працювати навіть у неділю.

Вертаючись додому, я зайшов до парку. Побачив пожовкле листя і зів'ялі квіти... Почав роздумувати, що й людське життя подібне на оце листя й квіти. Промине весна, літо і прийде осінь...

Вернувшись додому, сів писати листи. Ось пишу листа до свого приятеля Софії Парфанович:

»Тепер осінь — мій улюблений час... Пам'ятаєте, як ми цілою групою, вертаючись до табору, шарудили листям на вулиці. Приємний був час. Правда? Я часто згадую Авгсбург. Там були злидні, непевність, але якось приємніше проходив час, ніж тепер. Тоді ми на щось надіялись, чогось чекали, а тепер уже й чекати немає чого...

Тут, в Лондоні, багато парків — великі, гарні... Я дуже люблю Лондон. Англійці запевняють, що ні одне європейське місто не має стільки парків, як Лондон. Може й правда, бо куди не підеш — всюди можна потрапити в парк. Тепер поживкле листя вкриває стежки парків... Гарно в парках Лондону. Приїжджайте, побачите. В Лондоні є на що дивитись...«

Написав ще листа до Володимира Русальського. Шкода мені, що він так далеко від мене. В таборі ми колись були приятелі: зустрічалися, говорили, «душу відводили». А тепер він далеко — аж в Австралії! Люблю читати від нього листи.

16-го жовтня. Субота. Дружина вдома, має два вільні дні: сьогодні й завтра. Рано ми займалися господарськими справами, а тепер відпочиваємо. Погода понура: небо захмарене і збирається на дощ.

Одержав листа від Бориса Гомзина з Німеччини. Лист датований «Днем козацького свята». Коли ж це свято? — не знаю. Разом із листом прийшов і його матеріал до друку з таким заголовком: «З щоденника людини, що її оточення не розуміє, не хоче, або й не може розуміти». Насправді ж, це не щоденник, а окремі уривки думок про все і нічого. Але матеріал цікавий і варто його надрукувати.

17-го жовтня. Неділя. Гарний соняшний день: сонце, легкий вітерець, осінній спокій. Ми з дружиною пішли в парк. Було багато людей, дітей... Кілька художників малювали пейзажі. Люблю дивитись, як художники малюють з натури. Бувши ще молодим хлопцем, я мав схильність до малярства. Художник з мене не вийшов, але любов до малярства збереглася.

Ми ходили понад озером, дивилися на качок, на лебедів. Приємна прогулянка. Вернулися додому в доброму настрої.

25-го жовтня. Понеділок. Сьогодні був у друкарні, завіз матеріал до наступного числа журналу. Вернувшись, працював удома.

26-го жовтня. Вівторок. Вже зовсім холодно. Глибока осінь... Одержав кілька листів. Читачам журнал подобається. Ось пан М. Т. пише:

»...Дуже влучно робите, що поміщуєте уривки і статті з нашої літератури, бож — за словами нашого філософа Г. С. Сковороди — в першу чергу мусимо пізнати самі себе. Я хоч і не належу до жодного політичного руху, але корисну роботу для добра нашої Батьківщини завсіди готовий підтримати...«

Одержав листа і від сестри гетьманича Данила, Єлисавети Кужім-Скоропадської. Читаю: »Щиро дякую за присилку Вашого журналу »За єдність нації« і від щирого серця бажаю успіху у Вашій праці на добро України...«

Пан С. Ч. пише: »Думаю, що успіх Вашої доброї справи буде залежати від справжнього опертя на широкі кола громадськості...«

Всім кореспондентам я щиро вдячний за листи, бо вони — добрий стимул до праці.

29-го жовтня. П'ятниця. Сьогодні 160 років із дня смерти Григорія Сковороди — великого нашого філософа, просвітителя і поета.

Як філософ, Григорій Сковорода піднявся до рівня визначних мислителів своєї епохи. Як просвітитель, він вірив, що людина своїм розумом може розкривати таємниці природи. Як поет, він прославив українську літературу XVIII-го століття. Вічна йому слава!

Був у друкарні, але там справи кепські: журнал не друкується, коли ж буде готовий? Уже кінець місяця!

31-го жовтня. Неділя. Сьогодні був у гетьманича Данила. Бачив його бібліотеку, книжок у нього багато — українських, німецьких, англійських... Гетьманич заявив, що дуже любить читати, але йому бракує часу, бо працює інженером у якійсь фірмі, а вільний час віддає політичним і громадським справам.

Шкода мені гетьманича, він немає родини і все мусить робити сам. Коли був молодший, то не одружився, а тепер уже трудно.

Говорили ми й про журнал, гетьманич сказав, що журнал йому подобається, тільки хотів би, щоб у ньому було більше політики, ніж літератури. В цьому наші бажання розходяться.

5-го листопада. П'ятниця. Сьогодні хлопчики розпалюють вогнища, пускають фajerверки. Увечорі я їхав автобусом через Трафальгар сквер — бачив там повно людей, а фajerверки вибухали просто з натовпу. Англійці дуже люблять цей звичай, він у них існує вже понад триста років.

Був у друкарні, журнал друкується. Надіюся, що завтра буде готовий.

9-го листопада. Віторок. Ось уже третій день пакую, адресую і ношу на пошту журнал. Розсилаю його до Канади, Америки, Австралії, Німеччини і всюди, де є українська еміграція.

Сьогодні день мого народження, але нічим не відзначаю його. Працював цілий день вдома. Дружина поїхала на роботу і вернеться о год. 6-й, буде втомлена і швидко піде відпочивати.

Вдень було соняшно й тепло. Зовсім не відчувається, що вже пізня, глибока осінь.

(Далі буде)

Андрій ЛЕГІТ

ХОЧУ

Хочу з серця я викресать слово,
Ним запальник душі запалить
І у синь осяйну вечерову
Полетіти стрілою за мить.

Спершу в смутку кружляти над світом,
Над залишеним гльобом землі.
І прощальним салютом дзвеніти,
І молитись, і плакати, і мліть.

А тоді залетіти на місяць,
Ще його не досяг людоджер,
Бо на грішній землі — ані місця,
Ні свобод, ні братів, ні сестёр.

*
* *

Коли тебе на місяць доля кине
В посрібленім космічнім кораблі,
Не забувай, грядущих днів людино,
Що ти пилинка матері-землі.

БІЛЯ РОСІ

Побіля Росі сяли срібні коси,
Хилилися проса і пшениці,
А над покосом мавка русокоса
Стояла з перевеслом у руці.

Лівицею втирала вид спітнілий
Під псальмову мелодію джмелів
І поглядом цілющим напоїла
Серця розквітлі юних косарів.

Десть заспівала перепілка в просі,
На сонці золотилися снопи,
Прийшла до плеса струнконога, боса,
Набрала пригорщ срібла й стала пить.

Напившись, умила личко миле
І стала довгу косу розплітати,

І вродою своєю полонила
Грайливих верховодів, каченят.

На сінокоси спали теплі роси,
Сховалось сонце, легіт повівав,
Ішла над Россю у вінку з колосся
Граційним кроком квітка польова.

Ідучи, тихо пісню заспівала
Про вітра в полі й жито полове,
І голосом усе зачарувала,
Живе і мертве, мертве і живе.

ЧОРНІ ДНІ

Чорні дні на відкритих шляхах.
Чорні ночі — життя антитези,
Над затьмареним обрієм птах
Металевий за жертвами стежить

— Де розгін історичних вітрів?
Де бурунів огненні стріли?
Сунуть атомні хмари вгорі,
Навіть сонця лице потемніло.

І ростуть, наче символ доби,
На поранених грудях плянети
Мухомори, гігантські гриби,
Неба дах розривають ракети.

Замість вміння й ума — автомат,
Замість серця — гурчання мотора,
Замість віри — дурман, сурогат,
Замість радних — плути й людомори.

Прапор часу — протон, електрон,
Без компромісу, ради і звіту
Математика пише закон,
Безсердечна володарка світу.

ВІН ПОЕТ

В час жорстокий на світ він родивсь,
Та в душі зайнялась божя іскра,
Закривавив між терням сліди,
Серце краяло розпачі вістря.

Чувсь поетом у візіях й сні,
В сійві віч, в серця чулого ритмі,
Паленів на Камени вогні,
В ранній пісні й пізній молитві.

Ні чекіст, ні полин вигнання,
Чорна праця й скитальщини гетто
Не у силі від нього віднять
Волелюбної вдачі поета.

Він поет й буде ним до кінця,
Хоч завчасно писать перестане,
Доки мрія не сходить з лица,
Доки подих не згасне останній.

ГРАД

Сиві тури між кручами хмар,
Вогняна тятива пролетіла,
Гримнув постріл — удар на удар,
Рине тура поранене тіло,

Зграї гарпій метають вогні,
З ревом мчаться налякані стада,
З-під тяжких їх стотисячних ніг
Кручі хмар осипаються градом.

ЛЮБОВ

Написав їй три слова в альбом:
»Перекреслив коханням любов« ...

Гасне місяць і рання зоря,
А любов на вогні не згоря.

ДО СЕБЕ

Доки очі навіки не згасли
(На чолі вже не зморщки — рови)
Ти не тільки минулим-сучасним —
України майбутнім живи.

Хоч і знаєш, що тіло зотліє
У землі оцій вогкій, чужій,
Буде дух твій витати і мрії
Понад Россю в ясній бірюзі.

Софія НАУМОВИЧ

ПРОСЛАВА БАТЬКІВЩИНИ — ВІДЗНАЧЕНА НАГОРОДОЮ ГОНКУРІВ

«Це велика радість і хвилювання, коли пощастить відкрити талант, коли перед нами виринає автентичний письменник», — так каже Данило Ропс у своїй передмові до книжки Вінтіля Горії «Бог народився на вигнанні»*. Він, мабуть, і відкрив Вінтіля Горію — румунського письменника, що одержав за написаний французькою мовою твір літературну нагороду Гонкурів. Щоправда, згодом Горія був примушений зректися нагороди (його оскаржили за співпрацю з німцями), проте залишився факт, що в переінтелектуалізованій Франції, з великою кількістю добрих письменників, обдарованих від народження отим неповторним французьким «еспрі» (кажуть, — завдяки споживанню вина!), нагороду Гонкурів призначено йому, що говорить про вартість його книжки.

Варто згадати, яким критерієм керувався Данило Ропс в оцінці книжки Горії: «Її якість — пише він — в цій містерійній наявності обдарування, складеного з таланту, стилю, думки й форми». Дефініція, на перший погляд, скромна й банальна, але треба взяти до уваги, що слово «думка» (пансе) має у французькій мові значно ширше значення ніж у нашій, бо під ним треба розуміти й такі поняття, як «ідея», «ідеал», а навіть — за Лярусом — «усе внутрішнє життя людини». І коли прикласти оте поширене з'ясування прикмет книжки, то виходить, що французький академік дав дуже високу оцінку письменницькому хистові Вінтіля Горії, а це — безперечно — причинилося до нагородження його твору.

Але звичайному читачеві не так легко дошукатися високих вартостей цієї книжки, або — щонайменше — не відразу. Своєю суворою обкладинкою, яка дуже різниться від наших барвистих, переладованих деталями, книжкових оформлень, та графічним виглядом — задрукованими від маргінесу до маргінесу сторінками, з мінімальною кількістю діалогів, — лавреатова книжка ні трохи не обіцяє дати читачеві розвагу, викликати в нього хвилювання сензаціями або любовною історією.

Все ж у книжці є багато цікавого: від шукання Бога — до порнографічних рисунків на столі, від глибокої філософії римського мислителя — до наївних варварських забобонів, від прекрасного втілення автора в героя свого твору — до дискретної, майже непомітної апології своєї батьківщини.

Щоправда, цієї останньої риси твору Вінтіля Горії не розкрив належно навіть Данило Ропс. Він бо захопився тим, що багато письменників-чужинців уживають для свого творчого вияву французької мови,

* Vintila Horia: "Dieu est né en exil", journal d'Ovide à Tomes, Edition Le Signe — Fayard, Paris 1960.

але випустив із своєї уваги безперечний факт, що В. Горія покористувався французькою мовою як засобом для ширшого й успішнішого прославлення своєї рідної Румунії.

Румунський патріотизм Горії дуже прихований і стриманий, зовсім протилежний до нашого — палкого, який відразу кидається увічі. Наприклад, назви «Румунія» у книжці нема, а до її давньої назви «Дакія» автор не додає жодних пояснень. А все ж «Бог народився на вигнанні» — це прослава колишньої і сучасної Румунії.

Щоб зрозуміти Горіїв задум і його здійснення, треба хоч трохи ознайомитися із його життям та переживаннями. Вінтіля Горія — утікач і проблему вигнання-екзильно знає дуже добре. Проживши 20 років (на возі й під возом) поза своєю батьківщиною, він відчував і глибоку тугу за втраченою батьківщиною. Перебував деякий час у Південній Америці (Аргентині), а потім вернувся до Європи, як багато інших утікачів, і жив кілька років у Іспанії. Саме там, 1958 року, мав — як висловився Данило Ропс — «духову зустріч». З ким? З римським поетом Овідієм Назоном, чие двотисячоріччя саме тоді відзначали еспанські інтелектуали. Читаючи знову твори римського поета, В. Горія зазнав своєрідного «шоку»: таж Овідій був також вигнанцем! Що більше: його запроторив римський цісар Август на вигнання саме до Румунії, колишньої Дакії, де славний поет і помер!.. «І між славним латинським поетом I-го та румунським письменником XX-го століття нав'язується якийсь дивний, надприродний зв'язок», — стверджує Ропс. Зроджується ідея дати тому зв'язкові якийсь конкретний вигляд, зафіксувати його. Постає задум ототожнити свої власні думки й переживання з Овідієвими, перевтілитися у свого попередника-героя і змалювати його добу, спосіб життя, оточення, передати оригінальний характер цього римського патриція, освіченого, але здеморалізованого ледачим життям і розпустою, проте ж талановитого поета, наділеного ясным і бистрим розумом, із нахилом до філософії та на свій спосіб шляхетного.

Задум відважний, не кожний письменник справився б із ним. Але В. Горія, переживши потрясення від свого відкриття, так загорів святим огнем пізнання всіх таємниць Овідієвого життя у Дакії, що в ньому перетопилися дві людські долі в одну, не зважаючи на те, що дві тисячі років відділили одну від одної. Студіюючи старовину, Горія побачив і подібні сучасні історичні обставини. Застосувавши модерні наукові засоби до тодішньої філософії, він створив прекрасний і глибокий твір, що зовсім заслужено приніс йому нагороду Гонкурів.

Сюжет твору дуже простий, нескладний. Нема в ньому незвичайних подій чи конфліктів, а коли й трапляються любовні зради чи підступні вбивства, то Горія-Овідій описує їх із філософічним спокоєм римського циніка й скептика та із розумінням і вибачливістю модерного румунського письменника.

Так завдяки самотності у чужій країні, під впливом нового оточення, в яке він так несподівано попав, — ледачий епікурець перетворюється на наших очах у шукача правди й добра. А його нове оточення — це погорджувані римлянами й ними підкорені «варвари»: гети-дакійці,

предки сучасних румунів. Чи тому, що він сам попав у неласку Риму, а чи може так проявлялося його патриціанство, Овідій заприятелював із сусідами — мешканцями міста Томе, заснованого греками і завойованого, разом із Грецією, римлянами. Заприятелювання дало йому можливість не тільки вивчати дакійців, їхні звичаї та спосіб думання, а й відбутися подорож у глиб цієї країни, де не сягала римська нога. Із справжнім здивуванням він побачив, що населення Дакиї значно моральніше ніж його земляки і ні трохи не дурніше, хіба суворіше. Ствердив теж, що дакійці вже тоді вірили в одного Бога, чи у Його попередника — пророка.

І саме тут справжня вартість і головна проблема твору. Під час подорожі, дакійці завезли Овідія до якогось своєрідного монастиря і познайомили його із своїм священиком. І ось освічений, світовий і прославлений поет, у розмові із скромним, але життєворозумним старцем, мусить признатися до поразки, яка стала для нього спасенням: старий чернець вплив у нього віру в життя вічне та в прихід нового, єдиного Бога...

Для старого скептика, який перестав вірити у старих, римських, богів, а нового не знав і опинився у порожнечі — це було справжнє щастя. У розмові з дакійцем він знайшов об'явлення... Немов перероджений, вернувся із подорожі до країни варварів, здивований їхнім простим, але нормальним життям.

Згодом трапилася ще одна подія, яка зміцнювала Овідієву віру, що новий Бог — інший за олімпійських богів, більш людський — з'явиться на землі. До Томе приїхав грецький лікар Теодор і розповів Овідієві своє незвичайне переживання. Коли він був у Юдеї, точніше у містечку Віфлеємі, однієї ночі його закликали до хворого. Вертаючись опівночі, він побачив на небі велику зірку, що немов зависла над однією з тих печер, до яких — у негоду — пастухи заганяли худобу. При вході до печери стояли навколішки якісь люди. Він наблизився до печери, хтось його впізнав:

— А ось лікар, але він прийшов запізно!

— Що сталося? — запитав Теодор.

— Месія народився!..

Теодор промостив собі дорогу до стаєнки і в яслах побачив Його. Він спав, а Мати лежала на соломі, втомлена родами. Сивий старець підійшов до нього:

— Хто кликав вас сюди?

— Ніхто. Я побачив зірку й сам прийшов... Але я вже непотрібний... Чому ж ви тут?

— Ніхто не хотів нас прийняти, бо всюди повно людей до запису...

— Я завтра вранці виїжджаю. Можете взяти мою кімнату...

Під час тієї розмови Дитина прокинулася. Відкрила очі й поглянула на Теодора з виявом вдячності, як доросла людина. Теодор став навколішки й плакав від щастя, — так на нього вплинув блаженний спокій цього місця й тієї Дитини... Коли виходив із печери, зустрівся з дакійським священиком.

Розказавши свою чудову пригоду, Теодор заявив Овідієві, що їде на розшуки Бога-дитяти, якого загубив, виїхавши з Юдеї, але без Нього вже не може жити.

Пов'язавши своїм логічним розумом те, що говорив йому дакійський священик із розповіддю Теодора, Овідій прийшов до висновку й заспокоєння, що після земної мандрівки його чекає ще інше, краще життя. З того часу його вигнання вже не було таке важке й принизливе, бож... і »Бог народився на вигнанні«!

Крім цієї, провідної, є ще інші проблеми у книжці Горії. Автор знаменито вжився у погляди Овідія — вільнодумця й ліберала, поета — автора таких неморальних творів як »Арс аманді« (мистецтво кохання), тому й змалював його також і як противника мілітаризму. Майже такими самими словами й картинами висміяв Горія бездушність і жорстокість римських легіонерів, зокрема ж Овідієвого сторожа, центуріона Валеріюса, що є точною відбиткою московських наставників над ув'язненим нашим Шевченком.

А далі — знову інший аспект книжки, що може захопити українського читача: дискретне, але тепле прославлення батьківщини своїх предків. Тут письменник вдався до протиставлень. Коли гнучкий Овідієвий розум міг відразу взяти верх над примітивними дакійцями і навіть над малоосвіченими греками у Томе, то дакійці викликали Овідієвий подив і пошану своєю гідною поведінкою і суворими засадами, зокрема ж співучістю мови, яку він не тільки вивчив, а й пробував нею віршувати. Простудіювавши старовинну історію Дакії та її сусідів, Горія-Овідій згадує й скитів та сарматів із тією ж теплою симпатією, що й Дакію, та всі спільні звичаї тих народів: гостинність (обов'язкове частування медом і молоком!), братерськість і відвагу, а особливо красу і ніжний чар їхніх жінок.

Можливо, що у культурному й рафінованому Римі порівняння дакійців із римлянами вийшло б у некористь перших. Але на їхній землі, без впливу і натиску окупантів, дакійці виступили перед Овідієм як господарі своєї споконвічної землі з такими психічними якостями, яких не можливо »зденаціоналізувати«. Що більше: дакійці перетягають на свій бік римських легіонерів — чи то втомлених »солдатчиною«, чи... закоханих у дакійські жінки. І самому Овідієві, — коли б він був молодший і коли б його не випередив його компатріот, — була б трапилася подібна доля, бо його молода господиня-дакійка вміла так гарно вести дім і створити йому милий затишок та пригожі умови для інтелектуальної праці, а головню вміла так смачно варити страви, чого не потрапили ні його дружина Фабія в Римі, ні його любка — Корінна, надхненниця тієї славної »Арс аманді«... А звалася ота Овідієва господиня... Докія, мала вона всі прикмети української жінки...

Ось так популярно, белетристичною формою, показує Вінтіла Горія західньому читачеві древню історію свого народу, вплітаючи її у канву історичних пригод римського поета. Книжка викликає у читача щирі симпатії до цього дакійського народу, який сьогодні, вже як румун-

ський (читає сам, без зайвого «в'яснювання», зорієнтувався, що сьогоднішні румуни — щаслива мішанина слов'янського плем'я з римськими легіонерами, а звідти і їхня мова — поєднання слов'янських і латинських слів), попав знову у васальне становище, залежний від новітньої московської імперії. Але римська неволя і переслідування християн були «іграшками» у порівнянні до неволі, рабства, переслідування християнства, народо- і людиноббивства у сучасній московській тюрмі народів.

УВАГА!

УВАГА!

ДВІ НОВІ КНИЖКИ
МОЛОДИХ ПОЕТІВ З УКРАЇНИ

ВАСИЛЬ СТУС

(32-річний поет, літературний критик, публіцист —
з Києва)

ЗИМОВІ ДЕРЕВА

перша книга поезій,
206 сторінок

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

(31-річний поет, науковий працівник —
зі Львова)

ПОЕЗІЇ З УКРАЇНИ

друга збірка поезій,
126 сторінок

Обидві книжки появляються вперше друком у
Видавництві «Література і Мистецтво».

Ціна в твердій, полотняній обкладинці й мистецькій обгортці,
разом із поштовою пересилкою:

	Стус	Калинець
США і Канада	4.50 дол.	3.50 дол.
Австралія	4.00 дол.	3.00 дол.
Англія	1.75 ф.	1.35 ф.
Німеччина	14 н.м.	10 н.м.
Бельгія	160 б.ф.	120 б.ф.
Франція	20 ф.ф.	15 ф.ф.
Австрія	100 шил.	70 шил.
Іспанія	220 пез.	160 пез.
Бразилія	7 нов. круз.	5 нов. круз.
Аргентина	1000 пез.	800 пез.

Замовлення слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF.

М. МЛАКОВИЙ

ГАЛИЦЬКЕ СЕЛЯНСТВО У ТВОРАХ В. СТЕФАНИКА

Хоч як не хотілося б виступати з цими думками в час 100-го ювілею В. Стефаника, все ж сумління наказує сказати слово правди в обороні чесного імені галицького селянства, покривдженого В. Стефаником. Виступаю не як літературний критик, а як уродженець підкарпатського села на межі Бойківщини та Гуцульщини, отже — походжу з околиць недалеких від села Русів, яке було базою літературної творчості В. Стефаника. Та й час, в якому діють персонажі В. Стефаника, це саме час мого виростання в селі, а їхня говірка споріднена з нашою. Але ж дії тих Стефаникових персонажів, їх моральний рівень, — які ж вони справді неселянські, неспівзвучні з тими, що я їх бачив і серед яких виростав у нашій родині, селі, околицях!

Якщо письменник бажає показати в своїх творах побут і «душу» якоїсь групи народу — селянської, міщанської чи інтелігентської, він мусить показувати не унікальні, випадкові явища чи риси, а *типові*, *характеристичні* для даної групи, і — що головне — показувати їх *правдиво, а не тенденційно*.

Переді мною «Вибрані новелі» В. Стефаника, в-во «Заграва», Гайде-нав, 1946. Передмова має заголовок: «Знавець мужицької* душі». Зупиняюся на новелі «Новина» (стор. 21).

Гриць Летючий попав у скрутне становище: померла його дружина, він «залишився з двома дівчатками дрібними, заміж за нього ніхто не хотів іти, бо то не лиш діти, але то ще й біда й нестатки». «Мучився Гриць цілі два роки»... Дійшов до того, що не було «ані їсти що, ані в хаті затопити»... «цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі». Був би радий, коли б чума тих дітей забрала. Дівчатка схудли, самі кісточки... «Мерці, — погадав Гриць»... Він «журиться»... «почорнів». Одного вечора нагодував дітей картоплею, «взяв Доцьку на руки, а Гандзю за руку» — пішов за село до ріки і... кинув у воду Доцьку. Хотів ще й Гандзю втопити, але та випросилася. Гриць радить їй іти в село і шукати, чи не найняв би хто її «до дитини бавити», а сам іде до міста, щоб одержати кару «на шибеницу».

Якщо прочитати цю новелю навіть неписьменному селянинові чи селянці наших околиць, то він (чи вона) вигукне із здивуванням і ноткою недовір'я, приблизно, так:

*) Назва «мужик», якої вживають В. Стефаник і деякі з його біографів зовсім безкритично, російського походження. Вживалася в Росії погіршливо російським баринином («іх благородієм»), а означає вона — селянина.

— Агі, чи він зваріював? Або люди не могли в селі допомогти, порадити?! Та він же сам не каліка, молодий ще, мав хату, хліб, бараболю... Пощо ж гріх на душу взев?!

І такий вигук був би цілком виправданим, бо основною хобою цієї новелі є її *психологічна непереконливість*.

Село наше — не місто. Це в місті людина відчуває себе відчуженою, бо тут мораль розгойдана. Село ж наше зберігало віками створену здорову мораль на базі християнської релігії та звичаїв, які зобов'язували допомагати ближньому. І воно — те село — щиро допомагало (у випадку пожежі, осиротіння дітей у наслідок смерти батька чи матері або якогось іншого нещастя) не тільки односельцеві, а й людині з сусіднього села. »Так Бог велів!«. Про такі випадки, як топлення дітей, чи взагалі убивства і самогубства, через злидні — наша околиця не чувала! Твердити протилежне — означає займатися наклепом на галицьке селянство, наклепом на його релігійність, мораль, віковічні звичаї.

Л. Луців оприлюднив у »Свободі« (ч. 106, за травень 1971) свою працю про В. Стефаника п. з. »Мій життєпис в моїх творах«, у якій навів і деякі відомості на обговорювану мною тему, зібрані з книжок різних авторів: І. Кейвана, Ю. Стефаника (сина письменника), В. Костащука, М. Кубика.

Виявляється, що »русівський селянин є чесний, богобоязливий, сильно прив'язаний до традиції і фактично захований у землі« (І. Кейван). Село Русів »славиться в Україні... любов'ю до старих селянських традицій« (Ю. Стефаник).

Якщо подивимося тепер на русівську громаду з її щойно зазначеними шляхетними рисами, то не побачимо серед неї Гриця; він стоятиме осторонь від неї, збоку, бо тих рис, властивих цій громаді, він *не має!* Він — *унікум!*

А тепер пригляньмося ближче до Гриця та до його природного й соціально-економічного оточення, серед якого Грицева душа діє. Подаю далі відомості за Л. Луцевим.

Ю. Стефаник каже, що село Русів славиться багатим чорноземом, В. Костащук пише, що це село »сховане в низині... південний бік якої покритий лісом«, а за М. Кубиком виходить, що маленька частина того лісу належала русівській громаді, а вся решта — панові. »Серед розливу зелені стоять біленькі, чисті хати«... (В. Костащук). Як бачимо, була родюча земличка, був під боком і ліс — джерело будівельного матеріалу та палива.

Чи з тих благ природи належало щось Грицеві, який був його маєтковий стан? На це першої ваги питання В. Стефаник не дає, на жаль, прямої, безпосередньої відповіді! Знаємо тільки, що була хата та піч у ній, отже, було в чому зварити та чим хату нагріти, коли б тільки харчі та дрова. Але відповідь посередня:

»Відколи Грициха померла, то він бідував«, — пише В. Стефаник. Виходить, що коли Грициха жила, то він не бідував, і жилося йому добре; очевидно, крім хати, було ще якесь господарство, з якого жили вони обоє з дітьми! Виглядає, що біда сталася не через обмеженість маєткового стану, а через смерть одного з двох старших членів цієї маленької родини — смерть матері! Мимоволі виникає питання: А чи виникли б така ж біда й нестатки в цій родині, коли б помер сам Гриць? Відповідь сама напрашується, що ні або, принайменше, біда не мала б аж таких розмірів, щоб... дітей топити! Виходить, отже, що Грициха й була в тій родині основним рушієм, тією конякою, на хребті якої трималося все. А Гриць? Гриць ішов, очевидно, з боку родинного воза і поганяв: десь, може, підпхав воза, а десь і сам на нього присів! Тип чоловіка-ледаря, що звик жити коштом праці своєї дружини. Тип відомий, є він і по наших селах! А що Гриць саме таким ледарем був, то ось незаперечний доказ:

Під боком села ліс. Відомо, що дерева в лісі ввесь час усихають, ламаються і занечищують ліс. Власник (хай то буде пан, громада чи державна) зацікавлений у прочищуванні лісу і тому не заперечує проти забирання того лому; не вільно тільки з пня рубати. Так було з давніх-давен у наших околицях, де був ліс державний («камеральний»), панський і громадський. Хто не міг привезти собі того лому-дров худобою, той привозив ручними санками або й приносив на власній спині.

Гриць був іще молодим, у розквіті сил, не хворий і не каліка! У хаті не було чим затопити тільки через його лінощі! А чи його дружина, на його місці, придбала б дрова?! О, так! На це я міг би привести живий приклад нашої сусідки в селі: приклад матері, що перебувала в значно гіршому матеріальному стані, мала хатинку, донечку і... одну курочку, яку прив'язувала за лапку на шнурочок на подвір'ї, щоб «у сусідську грядку не пішла», бо подвір'я те було метрів два завширшки перед хатою і нічим не відгороджене. Оце й усі її «маетки». Чим вона нагрівала свій і донечки шлунки, — не знаю (я був тоді малим), але в її хаті було завжди тепло, коли я — школяр — на доручення вчительки заходив до цієї сусідки-трудівниці, щоб допомагати вирішувати задачі її донечці — моїй товаришці по класі. Та чи тільки одну цю матір можна ставити тут за приклад?! Їх можна навести багато! Люди працювали не на чорноземі, а на підкарпатських малородючих полях; хліб був у їхній хаті ласощами — на великі свята та з якоїсь виключної нагоди, але... жили, Бога хвалили і дітей своїх ніхто ніколи не топив!

Гриць — ледар, не здібний поставитися критично до себе, як єдиного винуватця біди, зате він легко звалює всю вину на «коняку»-дружину і тяжко кляне її та дітей, яких вона породила: «Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай і земля вікінула!» А дітям він бажає, щоб їх чума забрала! Прокльони, на які жодна душа селянська, що має Бога в душі, не наважиться! У найтяжчій біді надягне дві торби через плечі, візьме дітей за руку та на руку і піде по селах милостиню просити, але так тяжко клясти не буде! А люди дадуть — хто що зможе,

і так допоможуть тимчасову біду пережити! Зміст «Новини» — це наклеп В. Стефаніка на душу галицького селянина.

Утопивши Доцю, Гриць не топить Гандзі — на її прохання, а радить їй іти в село й шукати праці — «дітей бавити». Ось теж приклад поступування ледаря, а не селянина-трудівника, що попав у біду: хіба ж Гриць сам не міг десь знайти людей, щоб узяти Гандзю «дитину бавити»? І це не коштувало б йому великої затрати його дорогоцінної енергії! А вигода була б, бо в хаті стало б на одного рота менше! Та ба, коли б не лінощі! І Гриць-ледар вибрав якнайлегший, нехай і кримінальний шлях — убивство! А де ж Бог? Чи ж є Він у Грицевій душі?

Ні, нема Бога в Грицевій душі, бо Божої кари за порушення заповіді «Не убий!» він не боїться, навіть і не згадує про неї, а говорить тільки про кару земну, людську. Саме тому він і каже Гандзі, що міг би втопити також і її, бож йому «однако пацяти, ци за одну, ци за дві». Очевидно, *міг би топити й більше своїх дітей, коли б їх мав!* Ось духове падіння людини-ледаря!

Але, ознайомившись із бідою та особою Гриця, мусимо зробити висновок, що те падіння не досить обґрунтоване: матеріальне становище Гриця не було аж таким тяжким, щоб єдиним виходом із нього був злочин. Цю психологічну необґрунтованість усвідомив, очевидно, і сам автор і тому наприкінці новелі додав ще й причини іншого — соціального порядку:

«Та як си просиш, то не буду (топити), але тобі би ліпше... Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки панам* та й меш бідити... Доци вже ліпше буде (бо втоплена), як тобі», — каже Гриць Гандзі, не втопивши її.

Але таким додатком автор не тільки не скріпив обґрунтування, навпаки — ускладнив справу, бо викликав питання: Чому ж, властиво, він топив: через біду теперішню, а чи майбутню, яка, як і все людське майбутнє, є проблематичною? Вставлений тут соціальний мотив тільки скомпромітував автора, бож саме життя людське заперечує цей фаталістичний мотив. Лихо може в майбутньому статися або й ні! Доця й Гандзя, нібито, мали б у мамки йти, але... ця зла доля могла їх обминути, і з такою перспективою й вірою в Бога людство живе й розвивається. Є великі люди навіть і світового масштабу, що походили з найглибших низин людської мізерії! Шукаючи покращання своєї долі, галицьке село стало на шлях організування кооператив, піднесення освіти, організування «Просвіт», «Січей» та поширювання ідеї бо-

*) Тут очевидний слід «роботи» большевицької руки. Стефанік, безумовно, написав «жидам», якщо хотів сказати правду, бо в той час молодих бідних селянок-матерів наймали до міста жиди для годування груддю їхніх дітей. Явище загальновідоме й у наших околицях, але я ніколи не чув, щоб селянка «пішла в мамки до пана», а тільки «до жидів». Заміна большевиками слів «москаль», «жид» на «пан» відома теж із їх фальшування «Кобзаря» Шевченка, яке позбавило його національного звучання, надаючи йому звучання соціального. В-во «Заправа» цієї підміни, очевидно, не зауважило.

ротьби за права у своїй власній національній хаті. Стефаник своєю «Новиною» пропагує ідею — краще самогубство змалку, ніж згодна біда в перспективі. Отже, смерть людству?! Автор зробив би краще, коли б такого соціального мотиву для виправдання злочину Гриця не додавав.

Ні, Гриць не є типовою постаттю для галицького селянства взагалі, ні для своєї вужчої околиці, села Русова зокрема. Якщо поминути його місцеву говірку, то він не має жодних рис, притаманних його односельцям — працьовитости, чесноти, богобоязливости, любови до землі, — він постать штучно надумана В. Стефаником, відірвана від сільсько-го ґрунту, а тому новеля «Новина» є наклепом на честь і добре ім'я галицького селянства. «Новина» В. Стефаника справжня новина для галицького села, *небувала* в його житті.

Мимохіть напрошується питання, чи В. Стефаник не писав, бува, своєї «Новини» під впливом подувів «східних» вітрів із-за Збруча — з советсько-колгоспного «раю»?! Бож саме «Новину» прийняв цей «рай» з розкритими обіймами. Аякже! Це ж чудовий документ про матеріяльні злидні і їх наслідки — вбивства по селах капіталістичних країн!! Документ саме на часі, бож московсько-большевицька влада якраз приготувлялася до запрягання українського селянства в колгоспне ярмо, і цей документ був дуже корисним для большевицької пропаганди за колективізацію! «Новина» досягнула навіть чести бути включеною в екзаменаційну програму для абсолювентів усіх вищих шкіл (усіх фахів!) Києва в березні 1930 р., а її авторові В. Стефаникові призначено державну советську пенсію! Успіх небувалий, але... зрозумілий! Ось чому я зупинився саме на цій новелі.

У сумі творів В. Стефаника «Новина» не є єдиною, що сіє наклепи на честь і душу галицького селянства. Його твори рясно помережані такими від'ємними рисами, які зовсім не є типовими, масовими для галицького селянства, як наприклад — пиятика («Синя книжечка», «Лесева фамілія»), бездушне ставлення до старих і хворих («Самасаміська», «Ангел»), жорстокість і непристойна брутальність у ставленні селянина до своєї дружини, ба навіть і доньок («Стратився», «Вона — Земля», «Межа»). Свою дружину й доньок герой «Межі» на одрі смерті обзиває... суками (!!!), і в тон йому *те саме робить* і В. Стефаник! Куди ж далі?

Бувши атеїстом, Стефаник залюбки робив своїх героїв-селян теж... атеїстами («Сини», «Межа»), чим заробляв собі і советську хвалу, і советську пенсію...

Олена ГІКАВА-САЦЮК

ЗНАЧНИЙ ВКЛАД В УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

В 1970 році Дмитро М. Штогрин захистив свою докторську працю на тему «Павло Филипович — літературознавець» (написана англійською мовою). Вона заслуговує на увагу всіх наших літературознавців, тим більше, що маємо наукову розвідку, яка розглядає діяльність Павла Филиповича, як літературного критика. Покищо, літературознавство в нас, на еміграції, мало розвинена галузь науки, не тому, що ніхто не пише про літературу, а тому, що маємо, переважно, критику, а не літературознавчі досліді. Отже, ще одна причина, чому праця д-ра Штогринна вартісний дорібок у літературознавчій галузі нашої науки.

Літературознавча праця д-ра Д. Штогринна — доказ, що літературознавство мало в нас свої професійні сили, свої теорії і своїх теоретиків, отже є на чому розбудовувати його й тепер. Наша трагедія у тому, що ми відірвані від джерел, необхідних для наукових дослідів. Частинно, цю прогалину виповнив д-р Штогрин своєю розвідкою. Сама бібліографія до цієї праці має 350 позицій мовами українською, чеською, німецькою, англійською, польською і російською. Більшість джерел — рідкісні видання з 1920-их років, що сьогодні майже недоступні українському науковцеві, бо після процесу СБУ багато з них вивезено в глиб Росії або знищено, а за кордон дісталися лише поодинокі примірники.

У розшуках за матеріалами про Филиповича д-р Штогрин мав поміч покійного поета-неокласика Михайла Ореста, брата Миколи Зерова, інж. Олександра Филиповича, брата Павла Филиповича, Митрополита Іларіона, що був старшим товаришем Филиповича по студіях, і проф. Константина Віди, голови департаменту Слов'янських наук при Отавському університеті.

В праці д-ра Д. Штогринна подано синтетичний образ Павла Филиповича, як людини, викладача, наукового робітника в Академії Наук і в Київському університеті (тоді — Київському Інституті Народної Освіти) і, нарешті, як вченого літературознавця. Филиповичеві-літературознавцеві присвячено головну частину праці, проаналізовано методи його дослідів і літературно-наукової критики, порівнявши їх із методами його попередників і сучасників в українській та чужій літературній критиці. Аналіза проведена на Филиповичевих літературознавчих працях, що становлять біля 150 назв.

Про Филиповича знаємо головню як про поета і дуже мало як про літературознавця. Причина в тому, що в 1930-их роках московсько-большевицька влада заборонила всі праці Филиповича, ними не могли користуватися ні студенти літератури, ні літературні критики. Довірені партійні літературні критики, хоч і мали доступ до праць Филиповича, свідомо їх замовчували.

В 1935 році Филиповича заарештовано і він помер два роки пізніше в сибірському концтаборі. Єдині два джерела, які уможливають розгляд Филиповичевої праці — це серійне видання Української Академії Наук до

1929 року і бібліографічний нарис, складений його братом*. Хоч після «десталінізації» Филиповича нібито реабілітовано, проте й досі нема нового повного видання його праць.

Павло Филипович — одна із жертв московсько-більшевицької системи в поневоленій Україні. В такій системі український науковець є в постійній боротьбі між об'єктивно-науковим підходом до розв'язання даної проблеми і вимогами, що їх накладає на нього комуністична партія з московського центру. Закінчивши навчання в консервативних російських школах, Филипович мав перед собою можливість блискучих успіхів, як російський поет і літературознавець. Але він, захопившись духом українського відродження, віддає себе повністю на службу українській літературі. Стає центральною фігурою в українському літературному житті, а своєю участю в ньому та своєю творчістю дає поштовх до його повного розвитку.

Автор згаданої розвідки подає загальний огляд розвитку літературної праці Павла Филиповича, зокрема в 20-ті роки. З'ясовує тодішні головні напрямки і дослідні методи в літературознавстві не тільки українському, а також у світовому. А головні напрямки у світовому літературознавстві мали вплив і на українських науковців, які на їхній основі творили свою власну методологію.

Наприкінці XIX-го і на початку XX-го століть особливо розвивались три літературознавчі напрямки — соціологічний, філологічний і порівняльний, тому д-р Д. Штогрин присвятив їм у своїй праці відповідну увагу.

Крім загального огляду розвитку літературознавчої науки, автор подає особистий портрет П. Филиповича: його освіту і наукову працю, а також характеризує його літературне оточення, яке мало на нього вплив.

В наступних розділах своєї докторської праці, автор детально розглядає найважливіші літературознавчі праці Филиповича. Так третій розділ — це студії Филиповича з порівняльної методології. В одній з тих студій Филипович опрацював тему «Шевченко і романтизм», а в другій аналізує поеми Лесі Українки й Івана Франка.

Четвертий розділ — чергові студії Филиповича, присвячені Шевченкові. Одна з них про Шевченка і його довкілля, а друга — про Шевченка і декабристів. Третя частина того розділу присвячена оцінці згаданих вище студій Филиповича.

П'ятий розділ праці д-ра Д. Штогрини — розгляд і оцінка двох есеїв Филиповича, присвячених Ользі Кобилянській. Перший есей — «Ольга Кобилянська і її літературне довкілля», а другий — «Аналіза повісті »В неділю рано зілля копала«.

В оцінці Филиповичевих праць д-р Штогрин узяв до уваги: 1) саму критичну оцінку праці, а також її порівняння із тодішньою опінією; 2) огляд критики праць Филиповича, включно з критикою марксистською та з погляду офіційної урядової лінії; 3) оцінку вкладу Филиповичевої праці в теми, над якими він працював як науковець, та оригінальність його висновків; 4) характеристику пізніших критичних праць Филиповича на подібні теми, які підтверджували раніші його висновки і застосовану ним методику.

*) Див. «Сучасність», ч. 10, 1961 р.

В останньому розділі, перед висновками, д-р Штогрин характеризує додаткові праці Филиповича, більшість яких відіграли лише побічну роль у його головних літературознавчих працях. Тут є також критика марксистських літературознавців, які в 1930-их роках примусили Филиповича змінити свою наукову методику й допасувати її до вказівок московсько-большевицької влади в Україні.

Взявши до уваги обставини, в яких творив Филипович, брак відповідних і науково-об'єктивних праць про нього, а також великі труднощі у розшуках джерельних матеріалів за кордоном, аналіз д-ра Штогрин — дуже важливий документ з історії розвитку українського літературознавства. Завдяки великій наполегливості, автор відтворив і задокументував не тільки праці П. Филиповича, а також і його роль в літературознавчій галузі української науки. З цією працею повинен ознайомитися кожний український літературознавець. В Канаді її можна дістати в бібліотеці Отавського університету. А в США та з інших країн треба звертатися до самого д-ра Штогрин, що є професором української літератури в Слов'янському департаменті та шефом секції каталогування у Слов'янському відділі бібліотеки Іллінойського університету. (Dr. Dmytro Shtohryn, Slavic Cataloging Section, Special Languages Department, 225 Library, University of Illinois, Urbana, Illinois, 61801).

ПОВІДОМЛЕННЯ

В Українській Видавничій Спільноті в Лондоні вже появився друком у книжковій формі повний текст українського захального журналу

»УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК« ч. 4.

Тверда оправа з мистецькою обгорткою, добрий папір, 136 сторін тексту.

Ціна з пересилкою:

Вел. Британія	1.00 ф.
США, Канада, Австралія	3.50 дол.
Німеччина	9.00 н.м.
Бельгія	120.00 б.фр.
Франція	13.00 ф.фр.

В інших країнах рівновартість 1.00 ф.

Замовлення слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200, Liverpool Road,
London N1 1LF, Great Britain.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

США

Збірищик проф. М. Заклинський (Нью-Йорк). Жертвували: проф. М. Заклинський — 7 дол.; по 5 дол. — П. Луцик, З. Івасиків.

Збірищик М. Яремко (Гелленвіл). Жертвували по 5 дол. — В. Сабат, Ч. Черень; М. Яремко — 3 дол.; М. Місюрак — 2 дол.; по 1 дол. — П. Гаглай, Е. Войнаровський.

Збірищик Т. Василик (Клівленд). Жертвували по 5 дол. — П. Василик, В. Василик, С. Гвоздецький, М. Тимаш, В. Шудан, Г. Головка, М. Рибій; І. Підгірний — 4 дол.; О. Влашків — 3 дол.; по 2 дол. — І. Стадник, П. Данилович, Т. Цішкевич, Г. Кріслатий, Т. Бурій, М. Гамуляк; І. Коцюмбас — 1 дол.

Збірищик д-р В. Савчак (Нью-Йорк). Жертвували по 10 дол. — д-р В. Савчак, д-р С. Галамай; по 5 дол. — нечіткий, Р. Іваницький, Ю. Бачинський, В. Магаль, мгр Є. Лозинський, мгр І. Базарко, Т. Воляник, І. Ділай, І. Макар, М. Шпонтак, С. Серабин, Б. Ковалик, Т. Боднар, Я. Косановський, М. Коковський, Л. Борц, мгр І. Винник; П. Бурик — 1 дол.

Збірищик М. Новаківський (Дітройт). Жертвували: І. Равенчук — 10 дол.; по 5 дол. — М. Новаківський, І. Бутрій, П. Питяк; по 2 дол. — Є. Лобаз, П. Л., П. Биц, І. Цар.

Збірищик д-р О. Рудий (Філядельфія). Жертвували: д-р О. Рудий — 3 дол.; М. Рудий — 1 дол.

Збірищик інж. А. Гайдук (Чікаго). Жертвували по 5 дол. — Р. Окруз, М. Білецький, інж. А. Гайдук, І. Куц; по 3 дол. — М. Єдліцький, М. Сте-

бельський, С. Мединський, О. Зрада, І. Салацький; по 2 дол. — В. Савчак, Г. Дронь, М. Івахів, І. Петрущак; П. Процик — 1 дол.

Збірищик І. Рожак (Дітройт). Жертвували по 5 дол. — І. Рожак, Г. Озарків, М. Пиц, М. Березовський, д-р М. Климишин; по 3 дол. — В. Плюта, М. Б., С. Злоговський, М. Дмитрів; по 2 дол. — М. Цяпа, І. Вішур, Й. Бойко, В. Кушнір, Д. Івасишин, Ф. Токарчук, П. Куций, О. С., Т. Бек, Я. Стеткевич, інж. В. Рожовський, М. Воскрес, В. Ковальчук, Г. Дробний, А. К., К. С., К. Лізак, В. Коваль, В. Бабій, В. Гузар, Д. Г., Г. Леськів; по 1 дол. — П. Тиро, М. Кінанш, С. Гуран, А. Деркач, М. Бліс, А. К., М. Ониськів, В. Х., І. С., Б. В., Е. Б., Е. Р., М. Сірій, П. Демчук, В. Вориж, П. Ткач, І. Дачишин, П. Павлик, Г. Кріль, І. М., І. Преведа, В. Головатий, М. Воронович, М. М., М. З., Г. Костюк, В. Г., інж. І. Панчак, П. В.

Англія

Збірищик В. Дрогомирецький (Лінлітгов). Жертвували: В. Дрогомирецький — 1 ф.; по 50 п. — І. П., Д. Рішко, С. Шеремета; В. Дрогомирецький — 30 п.; Мацько — 20 п.

Збірищик О. Курляк (Ноттінггам). Жертвували по 1 ф. — О. Курляк, М. Ткачук, В. Гошовський; по 50 п. — М. Музичка, Г. Харунь, І. Мороз.

Збірищик С. Хоменко (Слав). Жертвували по 1 ф. — С. Хоменко, І. Зайшлий; І. Романюк — 30 п.; по 25 п. — В. Самаковський, М. Захаревич.

Збіричик Т. Парацак (Тодморден). Жертвували по 25 п. — О. Гумений, С. Луцак; по 20 п. — Т. Парацак, С. Балюк, М. Андрусів, І. Л., О. Гандзій; по 10 п. — М. Малець, Л. Білецький, В. Ч., М. С., А. С., Д. Черний, Р. В.

Збіричик В. Бобецький (Лондон). Жертвували: В. Бобецький — 3 ф.; по 1 ф. — Скрипка, Рева, М. Кунка, І. Куфлінський.

Збіричик І. Савдик (Манчестер). Жертвували: В. Андрусишин — 1 ф.; по 50 п. — І. Савдик, П. Холявка, С. Скрипчук, Г. Стадницький, М. Самборський, В. Балицький, М. Кравець, В. Павлюш, В. Паламарчук, Д. Волощук, В. Парацук, М. Штогрин, Д. Аксюк, О. Малець, А. Лях, В. Романів, Г. Коцур; В. Микосовський — 30 п.; по 25 п. — С. Карабін, Ф. Стус, Г. Білик, М. Червінський; І. Стах — 20 п.

Збіричик д-р Д. Рудзінський (Манчестер). Жертвували: д-р Д. Рудзінський — 1 ф.; по 50 п. — А. К., Т. Турчинівський, О. Марновський; по 25 п. — А. Павліш, О. Добуш.

Збіричик В. Новаківський (Челмсфорд). Жертвували: В. Новаківський — 1 ф.; Я. Манастирський — 50 п.

Збіричик І. Носаль (Лютон). Жертвували по 50 п. — І. Носаль, В. Цяпа, П. Сич, І. Натинчук, Ожеляк, М. П., К. Павець, М. Семків, П. Юрків, П. Сітко, М. Захарків, А. Л., М. Романюк; по 25 п. — С. Ганчарик, І. Ярема, Г. Бойко.

Збіричик Д. Турчин (Лондон). Жертвували: Д. Турчин — 4 ф. 25 п.; по 1 ф. — М. Андрійв, М. Марко; по 50 п. — П. Андрусишин, В. Мельник, М. Шкроміда.

Збіричик Відділ СУБ (Лідс). Жертвували по 6 ф. 50 п. — Відділ СУБ, Товариський Клуб; Гурток ОУЖ — 2 ф.

Збіричик В. Кисіль (Лідс). Жертвували по 50 п. — В. Кисіль, В. Ревчук, Б. Крупка, А. Романець, В. Ткачук, І. Юрінець, Г. Юшко, Г. Кішко, С. Зишавець, С. Іваськів, М. Мотрук; по 30 п. — В. Кость, М. Гумен; по 20 п. — Гончаренко, П. Вовк, В. Курик, С. Мацьків; О. Берегуля — 15 п.; по 10 п. — М. К., М. С., В. Ш., А. К., Б. Яцків, М. М., Ю. Д., М. М., М. Ж., В. Чиж.

Збіричик П. Куцик (Манчестер). Жертвували: П. Куцик — 2 ф.; по 50 п. — М. Галай, С. Андрушко, О. Лисий, О. Поточний, О. О., М. Левицький; І. Маркович — 25 п.

Збіричик Ю. Гуданич (Телфорд). Жертвували по 1 ф. — Ю. Гуданич, С. Шмігель, І. Іванів, М. Манастирський; С. Товпига — 50 п.

Збіричик С. Пелехатий (Брадфорд). Жертвували: С. Пелехатий — 55 п.; по 50 п. — Т. Дуда, М. Федак, Ю. Іванів; М. Саган — 20 п.

Збіричик М. Заходняк (Спалдінг). Жертвували: М. Заходняк — 1 ф.; С. Юзв'як — 50 п.; по 25 п. — М. Ф., П. Шевчук.

Збіричик П. Стасюк (Челмсфорд). Жертвували по 1 ф. — А. Стасюк, Г. Поліщук, І. Смолінський; М. Олійник — 50 п.

Збіричик В. Пелех (Ковентрі). Жертвували: В. Пелех — 2 ф.; по 50 п. — С. З., Я. З.; М. Ровіцький — 20 п.

Збіричик Лука Демчук (Ковентрі). Жертвували: Лука Демчук — 25 ф.; М. Лужинський — 1 ф.; по 50 п. — М. Пантела, Ю. Мандзюк, С. Танчак; по 20 п. Г. Герелюк, І. Олійник, Н. Рівילו; М. Гриньків — 10 п.

Збіричик Т. Гибала (Редінг). Жертвували по 1 ф. — Т. Гибала, М. В., П. Шандрович; по 50 п. — І. Сенчак, М. Демник, Ю. Я., Стаськів, М. Пастух, А. Яцюк.

Збірщик І. Куцак (Слав). Жертвували по 1 ф. — І. Куцак, Р. Лукасевич; по 50 п. — І. Колесник, І. Пасічник, М. Пасічник, І. Кавич; по 30 п. — Д. Марущак, І. Наконечний, В. Сташевський, І. Скриночка, В. Коваль; М. Бомок — 25 п.; по 20 п. — А. Скорий, П. Преснер, С. Крупа, Павлів.

Збірщик В. Белизійський (Петер-боро). Жертвували по 1 ф. — В. Белизійський, Д. Лисак; по 50 п. — В. Попельницький, С. Г., І. Дивас, В. Я., Гринів, Я. Ш.; по 30 п. — С. М., Д. Васильків; по 25 п. — Кузан, Говзан, М. Г., К. Возняк, Гриньків; по 20 п. — М. Р., Ф. М., В. Милан, Н. Будиль, І. Н., Заброцький, А. К., В. Б., В. С., Т. Гриньків, М. Лазор, І. С., Олексевич, І. Мазур, М. М.; по 10 п. — І. С., Н. М., І. Д., І. Н., Касин, Н. М., В. С.

Збірщик Т. Дуда (Брадфорд). Жертвували: Т. Дуда — 1 ф.; Я. Дуда — 65 п.; по 50 п. — С. Пелехатий, Г. Максимів, М. Гугляк, Гручишин; Боднар — 25 п.; Майковський — 10 п.

Збірщик В. Дуліба (Гейд). Жертвували по 25 п. — М. С., П. Пелех, В. Погребний.

Збірщик Л. Демчук (Ковентрі). Жертвували: І. Космірак — 1 ф.; по 50 п. — І. Падун, І. Сворінь, М. Костюк, М. Карач; С. Рибак — 30 п.; по 20 п. — О. М., Т. Михайлишин, М. Синиця; по 15 п. — М. Демус, І. Ілюк; по 10 п. — І. Шоган, А. Ширий, І. Тимрякевич, М. Веселівський.

Збірщик С. Санчак (Радлей). Жертвували по 50 п. — С. Санчак, М. Луців, П. Масний; В. Я. — 30 п.; по 25 п. — Г. Гатлан, О. Рудаєвський, П. К.

Австралія

Збірщик Д. Грицько (Банктовн). Жертвували: Д. Грицько — 2 дол.; по 1 дол. — М. Мик, П. Сувольд.

Збірщик С. Гриців (Ардір). Жертвували по 2 дол. — С. Гриців, Б. Муц, М. Болеста, І. Крупа; по 1 дол. — Й. Поточний, С. Глушко, П. Шуліба, В. Лех, С. Муц, П. Поверчук, С. Солтис, Д. Ярکا, В. Р., Л. Шевчук, Т. Ф., І. Тасяк, В. Левинський, Й. С., П. Конюк, М. Точинський, І. Галас, І. Колодій, А. Куд, Й. Марекін, С. Стахнюк, Р. Нагірний, К. Зубар, Н. Бобко, Т. Кусинір, В. Яворський, Д. К., П. Матвієшин, В. Підвисецький, Т. Р., А. Гаврилюк, І. Гаврилюк, В. Хрепа, М. Ленкович.

Збірщик О. Пона (Балярят). Жертвували по 2 дол. — О. Пона, Г. Глуховський; О. Попович — 1 дол.

Збірщик М. Ткачук (Авбурі). Жертвували: О. Кошарський — 2 дол.; по 1 дол. — Д. Ткачук, М. Ткачук, Ж. Коломиєць, Ю. Менцінський, Д. Островський, В. Гут, С. Добровний.

Збірщик проф. Т. Ляхович (Мельборн). Жертвували: проф. Т. Ляхович — 10 дол.; М. Василик — 5 дол.; А. Ляхович — 4 дол.; по 2 дол. — Л. Улегла, Б. Шемет.

Збірщик Я. Петрикович (Сідней). Жертвували: Я. Петрикович — 6 дол.; о. Іван Шевців — 3 дол.; по 2 дол. — М. Динарчук, І. Сивач, В. Гут, Д. Семкович, Р. Веселий, І. Андрич, о. Дмитро Сенів, о. Микола Іванчо; по 1 дол. — С. Тихонький, М. Пастух, А. Б., І. Г., Д. Сомар, Р. М., С. Козак, Д. Зарубайко, І. Брус, М. Козак, М. Фурик, М. С., М. У., Р. Федорович, В. Рудко, І. В., Д. Ільків, М. Сапрун, М. Мирилович, І. М., І. Д., В. Т., А. Коцко, В. Ней, В. Г., І. Дум-

ко, І. Х., Я. Береговий, Ю. Латич, П. П.

Збірищик Т. Гузійчук (Бералія). Жертвували: Т. Гузійчук — 3 дол.; по 2 дол. — І. К., Л. Санка, М. Кобзан, М. Мороко; по 1 дол. — І. Галазика, Т. Бардич, В. Мельничук, Д. Ільків, М. Рогач, В. Брінь, В. Качмар, Ф. Тиндик, С. Маркевич, А. Ма-зуренко, П. Бурковський, Н. Гадида,

В. Гайдук, В. Третяк, С. Мулик, М. Лис, Г. Хміль, І. Турчин, І. Б., А. Коцко, І. Лавренко, І. С., М. Г., В. Засійчук, Р. Гриньків, В. П., І. Г., В. Подолянко, І. Г., М. Цибулька, В. Свояк, С. Головатий, Т. Квасниця, Ф. Михайлюк, Р. Бохнар.

Всім Вельмишановним Збірищикам і Жертводавцям — щире спасибі.

З Різдом Христовим і Новим роком — сердечно вітаємо наших Вельмишановних Співробітників, Представників, Кольпортерів, Передплатників і Читачів. Щиро бажаємо всім веселих Свят і щасливого Нового року.

Шлемо гарячий привіт нескореному Українському Народові, зокрема його кращим Синам і Дочкам, борцям за волю і державність України, політв'язням у тюрмах і концтаборах та всім, що на рідній і чужій землі залишилися вірними синами й дочками своєї поневоленої Батьківщини.

Щиро вітаємо українських Ієрархів наших Церков і духовенство, українські установи й організації і всіх українських патріотів та бажаємо найкращих успіхів у їхній праці для Бога і України.

Сердечно вітаємо Провід і Членів ОУН, АБН та всіх Організацій Визвольного Фронту.

Хай Новонароджений Христос благословить нашу працю і жертви в боротьбі з новітнім Іродом і обдарує нас перемогою Його правди — Українською Самостійною Соборною Державою!

Христос Родився! — Славім Його!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
» В и з в о л ь н о г о Ш л я х у «

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ЗА 1971 РІК

А. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ І КОМЕНТАРІ

1. Національно-політичні, економічні й міжнародні проблеми і коментарі

Бандера Степан: Акт 30 червня 1941 року. Кн. VI	547
Б. В.: Між Заходом і Сходом. Кн. XII	1315
Вовчук І.: Марення і дійсність (До становища в московсько-більше- вицькій імперії). Кн. V	419
»Герой« на замовлення (Дещо про З'їзд Письменників Укра- їни). Кн. IX	963
Гаківничий В.: »Світовий уряд« і комунізм. Кн. VI	753
Голіят Роман, С.: Золотий Ювілей Українського Вільного Універси- тету. Кн. IX	972
Гриневич Ярослав: Московське обличчя большевизму. Кн. V	429
Драган Р.: Дорогоказ у майбутнє. Кн. VI	552
Звичайна Олена: Хор панегіристів. Кн. XI	1205
Карбович Зіновій: Україна — наріжний камінь світової політики. Кн. X	1191
Мельник, З. Л., д-р: Економічні стосунки між Україною і Московщи- ною (До сучасного стану України і проблем досліджень). Кн. I	12
Млаковий М.: У 30-річчя повстання політв'язнів на Колимі. Кн. IX	1077
М. С.: За здійснення заповіту Шевченка. Кн. VI	574
Наумович Софія: Жінка в московсько-більшевицькій імперії. Кн. XI	1213
Питляр О.: Революція, якої нема. Кн. II	238
Романюк В.: Відвага, об'єктивність і довір'я (На гарячій сквороді дискусії). Кн. VI	765
(Ред.): Борітеся — Поборете! (У 110-ту річницю з дня смерті Тараса Шевченка). Кн. III-IV	259
— Становище Проводу Організації Українських Націоналіс- тів. Кн. VII-VIII	771

Б. У ЛАВРОВИЙ ВІНОК ЛЕСІ УКРАЇНЦІ

Воропай Олекса, д-р: Леся Українка. Кн. I	5
Донцов Д., д-р: Поетка-пророчиця. Кн. II	133
Задеснянський Р.: Від угодовства до національної зради (»Бояриня« Лесі Українки). Кн. II	166
Задеснянський Р.: Злочин зради перед »Судом сумління« (Драматична поема Лесі Українки »На полі крові«). Кн. III-IV	263

Зеров Микола: Леся Українка. Друковано: кн. II (стор. 148), кн. III-IV (стор. 273).	
Киянка А.: Лесі Українці. Кн. XI	1204
Козій Д.: Проблема трагічної провини у драматичних творах Лесі Українки. Кн. IX	1043
Кухар Роман, проф.: Клясичність драматичних творів Лесі Українки на тлі переломової доби. Кн. II	179
Легіт Андрій: Лесин спів. Кн. XI	1262
Маланюк Євген: До роковин Лесі Українки. Кн. II	194
Мурович Лариса: На роковини Лесі Українки. Кн. IX	988

*

Українка Леся: І ти колись боролась. Кн. I	4
— З безсмертної скарбниці Лесі Українки. Кн. II (стор. 132, 178, 200).	

В. У НЕПОКОРЕНІЙ УКРАЇНІ

Гель Іван: Виступ на похороні Алли Горської. Кн. VII-VIII	792
Горинь Ольга: Протестна заява судові УРСР. Кн. VII-VIII	801
Горська А. О.: Скарга (прокуророві УРСР). Кн. VII-VIII	785
Гулик Стефанія: Протестна заява (До Верховного Суду УРСР). Кн. VII-VIII	805
Дзюба Іван: Вступне слово на вечорі в першу річницю смерті Василя Симоненка 12 грудня 1964 р. Кн. VI	701
Драбата В.: Протестна заява голові Верховного суду УРСР. Кн. VII-VIII	804
Кандиба Іван: Тортури продовжуються (Лист до Об'єднаних Націй). Кн. V	447
Мешко Оксана: Заява голові президії Верховної Ради, голові КДБ, депутатові Б. Є. Патону. Кн. V	452
Лист до Верховного Суду УРСР. Кн. VII-VIII	803
Мороз Валентин: Серед снігів. Кн. V	421
Негода Микола: Відкритий лист «Літературній Україні». Кн. VI	702
Романюк Василь: Заява (до Верховного Суду УРСР). Кн. VII-VIII	806
Сверстюк Євген: Виступ на вечорі пам'яті Василя Симоненка. Кн. VI На могилу Алли Горської (Промова). Кн. VII-VIII	697 790
Світличний Іван: Виступ на вечорі пам'яті Василя Симоненка. Кн. VI	694
Сергієнко Олександр: Слово від друзів (на смерть Алли Горської). Кн. VII-VIII	789
Симоненко Василь: Щоденник (Окрайці думок). Кн. VI	689
Однорукий лісник (Оповідання). Кн. VII-VIII	827
Смальцога Славко: Поет на продаж, вже останній. Кн. X	1151
Стасів-Калинець Ірина й Ігор Калинець: Протестна заява Голові Верховного Суду УРСР. Кн. VII-VIII	802
Холодний Микола: Відкритий лист до Ніни Матвієнко. Кн. X	1147
— Лист Голові Правління СПУ О. Т. Гончареві (І. Дзюба, І. Світличний, З. Франко, В. Чорновіл, Є. Сверстюк). Кн. V	453

—	Протест (міністрові і прокуророві УРСР). (Б. Антоненко-Давидович, І. Дзюба, В. Чорновіл). Кн. VII-VIII	800
<i>Редакція «Українського Вісника», вип. IV:</i>		
	Доповнення та виправлення. Кн. VI	708
"	Розмова з читачем. Кн. VI	709
"	Трагічна смерть Алли Горської. Кн. VII-VIII	783
"	Із запису «Обговорення» справи про Шевченківський вітраж у Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка. Кн. VII-VIII	783
"	Ганебне судилище в Івано-Франківську (Валентина Мороза засуджено на 14 років). Кн. VII-VIII	794
"	Навколо поета Миколи Холодного. Кн. X	1145
"	Список політ'язнів українців від ч. 38 до 58, друковано: кн. VI	686
"	від ч. 1 до 37 в кн. X	1161
<i>Хроніка:</i>	(Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Івано-Франківщина, Львівщина, Ровенщина, Тернопільщина, Черкаси, Чернівці). Кн. VI	669-685
"	(Київ, Дніпропетровськ, Івано-Франківська область, Донецьк, Львів, Одеса, Тернопіль). Кн. X	1156-1161

Поезії

<i>Драч Іван:</i>	Василеві Симоненкові. Кн. VI	705
<i>Калинець Ігор:</i>	До Валентина Мороза. Кн. VII-VIII	809
	Вступ (до циклу «Кам'яний вітраж»). Кн. VII-VIII	809
	Тренос. Кн. VII-VIII	810
<i>Караванський С.:</i>	Вічні... Кн. VI	688
<i>Симоненко Василь:</i>	Некролог кукурудзяному качанові, що загинув на заготпункті. Кн. VII-VIII	816
	Брама. Кн. VII-VIII	816
	Український лев. Кн. VII-VIII	817
	Балада про зайшлого чоловіка. Кн. VII-VIII	817
	Що кому на роду написано. Кн. VII-VIII	818
	Я тікаю від себе. Кн. VII-VIII	819
	Понеси мене на крилах. Кн. VII-VIII	820
	Суд. Кн. VII-VIII	820
	Хор старійшин з поеми «Фікція». Кн. VII-VIII	821
	Курдському братові. Кн. VII-VIII	821
	Жах. Кн. VII-VIII	822
	Україні. Кн. VII-VIII	823
	Є тисячі доріг. Кн. VII-VIII	824
	Дума про щастя. Кн. VII-VIII	625
<i>Стельмах Богдан:</i>	Василеві Симоненкові. Кн. VI	707
<i>Стус Василь:</i>	Пам'яті Алли Горської. Кн. VII-VIII	793

Холодний Микола:	Василеві Симоненкові. Кн. VI	706
	Сьогодні. Кн. X	1145
	Біжить вода. Кн. X	1146
Чубатий Григорій:	Космач — 1970 (вірш присвячений В. Морозові). Кн. VII-VIII	813

Г. ІСТОРІЯ, НАУКА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО

Розвідки, есеї, нариси, мемуари

Воропай Олекса, д-р:	Стародавні церкви в Україні — свідки нашої історії та пам'ятки народного мистецтва. Кн. IX	999
Ковалів Пантелеймон, проф.:	До питання про виникнення Східнослов'янських націй. Кн. II	249
Ковалів Пантелеймон, проф.:	Значення старослов'янської мови в історії української мови. Кн. X	1183
Корчмарик Богдан, Ф., д-р:	Християнізація Європейського Сходу і месіаністичні аспірації Москви — «Третього Риму». Друковано: кн. X (стор. 1131), кн. XI (стор. 1242), кн. XII (стор. 1332)	
Левченко Кирило:	Поневолені нації і Московія в історичному аспекті. Друковано: кн. X (стор. 1119), кн. XI (стор. 1227), кн. XII (стор. 1320).	
Мельник Микола:	Українська держава 1917-1920 років у світлі міжнародного права. Друковано: кн. V (стор. 455), кн. VI (стор. 617), кн. VII-VIII (стор. 839), кн. IX (стор. 1005), кн. X (стор. 1099).	
М'яло Г., інж.:	Московський імперіалізм і його агресивність (історичний перегляд від 1169-го до 1920-го року). Друковано: кн. I (стор. 30), кн. III-IV (стор. 289), кн. V (стор. 481), кн. VII-VIII (стор. 831).	
Наумович Софія:	Леся Українка і Марсель Пруст. Кн. X	1186
Світ Іван:	Українсько-японські взаємини. Кн. I	42
Соколишин Олександр, д-р:	Академік Микола Василенко — творець модерної науки історії українського права. Кн. XI (стор. 1252), кн. XII (стор. 1344).	
Стрижак К. П.:	По слідах Геродота. Друковано: кн. I (стор. 56), кн. III-IV (стор. 326), кн. VI (стор. 641), кн. VII-VIII (стор. 865).	
Штепа Павло:	Рабство і деспотія москвинів. Кн. III-IV	301
—	Примітки до історичних фактів (М. С.: »Дещо про членів Управління в 1941 році; Вікторія Медицька-Лиса: »Щоб не ширилось баламутство«; Ред.: »Наша відповідь«). Кн. VI ...	580

Г. ЛІТЕРАТУРА

1. Оповідання, повісті, новелі, нариси, спогади і т. п.

Володимир Р.:	Один день... (Оповідання). Кн. VII-VIII	883
Воропай Олекса:	Англія зблизка (Щоденник поселенця). Друковано: кн. I (стор. 109), кн. II (стор. 203), кн. III-IV (стор. 387), кн. V	

(стор. 521), кн. VI (стор. 737), кн. VII-VIII (стор. 913), кн. IX (стор. 1065), кн. X (стор. 1171), кн. XI (стор. 1283), кн. XII (стор. 1381).	
Камінська Марта: Леся Українка у Вижниці на Буковині. (Спогади). Кн. XII 1368	
Киянка А.: Зелені свідки. Кн. X 1167	
Королева Наталена: 1313 (Повість). Друковано: кн. III-IV (стор. 353), кн. V (стор. 497), кн. VI (стор. 713), кн. VII-VIII (стор. 888), кн. IX (стор. 1028).	
Куликовський Д. С.: З Польщі до Чехо-Словаччини. (VIII-ий розділ »Спогадів«). Кн. XI 1297	
Курдидик Ярослав: Мініатюри (Розмова з мандрівником, Забуті дерева). Кн. II 219	
Мініатюри (Галки, Зелена повинь, Рефлексії, Квінтет, Я і мій друг Травень, Геометрія травня, Рідні голуби). Кн. III-IV, стор. 375-378.	
Млаковий М.: Підслухана розмова. Кн. XI 1279	
Наддніпрянка: Мотря Марусенко. Кн. XI 1274	
Полтава Леонід: Капітан Джан Сміт (Музична комедія на три дії, музики Олега Стратичука). Кн. I 83	
Русова, Н. Г.: Свято двох епох (»Богданова слава«, »Слава УПА«). Кн. VI 587	
Рутковський Ярослав: Мініатюри. (Доріжність, Без тебе). Кн. I ... 106-108	
Самбірський С.: Враження з Каліфорнії. Кн. VII-VIII 929	
Цяпка Д. Г.: Ліс горить! (Спомини кол. вояка УПА). Друковано: кн. XI (стор. 1263), кн. XII (стор. 1353).	
Черінь Ганна: Слова (уривки з недрукованого роману). Кн. II 233	

2. Поезії

Бабовал Роман:	Найконечніша розмова. Кн. I 101
	Пройшли... Кн. I 101
	Вже... Кн. I 102
	В печеру чудернацьку... Кн. I 102
	Для тебе... Кн. I 103
	Лябінтоном. Кн. I 108
Василіук Ярослав:	Біль. Кн. I 105
	Сьогодні надвечір. Кн. I 105
	Гроза над моїм вікном. Кн. I 105
	На небі хмари. Кн. I 106
Госейко Любомир:	Благовіщення. Кн. I 103
Діброва Гнат О.:	Україні. Кн. V 495
Киянка А.:	Гори горять. Кн. II 201
	Смерть орла. Кн. II 201
	Зелена поема. Кн. II 201
	Вудений вірш. Кн. IX 1041
	Самоспалення. Кн. IX 1041

	Безмежжя. Кн. IX	1042
	Крик опівночі. Кн. XI	1203
	Забутий пам'ятник. Кн. XI	1203
	Години задуми (Задума малого мрійника, на обнізку, Барвінкові далі). Кн. XII	1378
Курдидик Ярослав:	Народини (білий вірш). Кн. II	220
	Обманлива відповідь (білий вірш). Кн. II	220
	Телефон. Кн. V	493
	Миколаїв. Кн. V	493
	Хутір. Кн. VI	711
	В задумі верб. Кн. VI	712
	Подяка. Кн. VI	712
	Шуми колосисто (білий вірш). Кн. VII-VIII	881
	Лябурин (білий вірш). Кн. VII-VIII	881
	Відгук (білий вірш). Кн. VII-VIII	881
	Мури старої твердині (білий вірш). Кн. VII-VIII	882
	Прийшов момент (білий вірш). Кн. VII-VIII	882
	Солодка дійсність. Кн. IX	1042
	Кубанське село. Кн. XII	1380
	Гора. Кн. XII	1380
Легіт Андрій:	Дійсність моя... Кн. V	496
	Осені. Кн. XI	1260
	Тільки той... Кн. XI	1260
	Як в роки... Кн. XI	1260
	Не дрімаймо. Кн. XI	1261
	Юнакові. Кн. XI	1261
	На цілину. Кн. XI	1261
	Крізь тумани... Кн. XI	1262
	Недобачені квіти... Кн. XII	1379
	Хочу. Кн. XII	1397
	Біля Росі. Кн. XII	1397
	Він поет. Кн. XII	1398
	Град. Кн. XII	1399
	Любов. Кн. XI	1399
	До себе. Кн. XII	1399
	Чорні дні. Кн. XII	1399
Маніло-Дніпряк І.:	Sredo. Кн. I	74
	Мрії Тарасові. Кн. V	494
	Над Аралом. Кн. V	494
	Водопад біля Запоріжжя. Кн. VI	710
	Ти не клич... Кн. VI	710
Мурович Лариса:	Джурі старому. Кн. IX	1004
	Добрий день. Кн. IX	1004
	Чотовий «Островець». Кн. X	1169

	Там, де родяться справжні герої... Кн. X	1170
	Не кажіть... Кн. X	1170
<i>Рань Олекса:</i>	Козак... Кн. V	496
<i>Ромен Левко:</i>	Вітраж (пам'яті Алли Горської). Кн. X	1141
<i>Славутич Яр:</i>	Гаральдів плач. Кн. V	490
	Останній день Ріпина. Кн. V ... Ч	490
	Спарта. Кн. V	491
	Кастальське джерело. Кн. V	491
	Бурій захід. Кн. V	492
<i>Шанковський Ігор:</i>	Вам сміливі. Кн. I	75
	Конав розбитий день. Кн. I	76
	Moriturū. Кн. I	77
	З повстанських доріг. Кн. I	77
	Вози. Кн. I	78
	З Новим Роком. Кн. I	79
	Пізнання. Кн. I	79
	У вирі днів. Кн. I	79
	Весна. Кн. I	80
	Маска дегенерата. Кн. I	80
	Гураган на морі. Кн. I	80
	Смерть. Кн. I	81
	Кінець світу. Кн. I	81
	Старість. Кн. I	81
	Ніч. Кн. I	82
	Ти сипала чар. Кн. I	82
<i>Янів Володимир:</i>	IV (Туга). Кн. III-IV	352
	Рефлексії у літаку. Кн. III-IV	379
	XX (Воєнна апокаліпса). Кн. IX	1025
	XXI (Вибомблені цвинтарі). Кн. IX	1025
	XXII (Спалення театру в Берліні). Кн. IX	1026
	XXIII (Питання без відповідей). Кн. IX	1026
	XXIV (Сила Слова). Кн. IX	1027
	XXV (Біль витнання). Кн. IX	1027
	XXVIII (Туга чужини). Кн. XII	1350
	XXIX (Пливе хвиля...). Кн. XII	1351
	XXX (Щодня рахую...). Кн. XII	1351
	XXXII (Твій жах...). Кн. XII	1351
	XXXIII (В волоссі сніг...). Кн. XII	1352

Д. ОГЛЯДИ І КРИТИКА

<i>Алетіяно Євген:</i>	Нарис Історії ОУН. Кн. III-IV	409
<i>Гарасевич Марія:</i>	Переспіви Н. Ріпецького з японської поезії. Кн. XI	1307
<i>Гікава-Сацук Олена:</i>	Значний вклад в українське літературознавство.	
	Кн. XII	1410
<i>Кухар Роман, В.:</i>	Шукання поезії в житті. Кн. X	1197

Матвієнко Т.: »Полум'яне слово«. Кн. V	542
Могильницький Роман: На маргінесі двох книжок. Кн. X	1188
Наумович Софія: З літературного потоку (Огляди найновіших видань). Кн. II	241
Наумович Софія: Прослава батьківщини відзначена нагородою Гонку- рів. Кн. XII	1400
Радіон Степан: З нових видань (»Крайове господарське товариство Сільський Господар...«, »Кінофільмова експедиція«, »Запис- ки лікаря«). Кн. III-IV	412
Ромен Левко: »Поезії з України« Ігоря Калинця. Кн. X	1194
Славутич Яр: Нелиняючі барви слова (»Дуб-нелин« Левка Ромена). Кн. I	125
Черинь Ганна: Творча непокора (»Поезії з України« Ігоря Калинця і »Зимові дерева« Василя Стуса). Кн. IX	1056

Е. РІЗНІ

Алетіано Євген: Хто фальсифікатор? Кн. II	253
Кізко Петро: Безсмертя повстанської пісні (До 20-річчя »Співаника УПА«). Кн. V	540
Куликовський, Д. С., д-р: Відповідь на »Спростування«. Кн. VII-VIII	943
Млаковий М.: Галицьке селянство у творах В. Стефаника. Кн. XII ...	1405
Сеньків Роман: »Безклясове суспільство«. Кн. III-IV	405
— П'ята Конференція Світової Антикомуністичної Ліги. Кн. IX	1080
— Резолюції ВАКЛ і САКЛМ. Кн. IX	1083
— Відозва з нагоди 50-ліття УВУ. Кн. V	543

*

Пожертви на пресовий фонд »Визвольного Шляху«. Надруковано: кн. X
(стор. 1200), кн. XI (стор. 1310), кн. XII (стор. 1413).

Бібліографія: Надруковано: кн. I (стор. 128), кн. VI (внутрішня обкла-
динка), кн. XI (стор. 1306), кн. XII (внутрішня обкладинка).

БІБЛІОГРАФІЯ

Павло Филипович: ЛІТЕРАТУРА (Статті, розвідки, огляди). Редакція, упорядкування матеріалу, примітки та післямова Григорія Костоюка; технічний редактор Дмитро Нитченко; обкладинка Люби Кириленко. Українська Вільна Академія Наук у США, серія: З нашого минулого, ч. 3. Видано коштом Товариства приятелів творчости М. Зерова в Австралії. Нью-Йорк, США, Мельбурн, Австралія, 1971. Стор. 581, м'яка оправа.

Леся Українка: ПАЛКІ БЛИСКАВИЦІ (Вибір із творів). Вступне слово і вибір: проф. Володимира Шаяна. Обгортка проф. Роберта Лісовського. Видання Союзу Українців у Великій Британії, Лондон, 1971. Стор. 194, тверда оправа із сорочинкою.

Я. Теснюк: НА БОЖИХ СТЕЖКАХ (Оповідання і нариси). Видавництво оо. Василіян, Рим, Італія, 1971. Стор. 304, м'яка оправа.

ЗАПИСКИ ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО (Секція II-га). ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI. PP. Basiliani, Roma, 1971, стор. 571.

EPISTOLAE LEONIS LUDOVICI SZEPTYCKYJ (Metropolitae Kioviensis Catholici 1778-1779). IN MEMORIAM HYPATII BILYNSKYJ, PROTOARCHIMANDRITAE. PP. Basiliani, Romae, 1971. Стор. 337.

НОВИЙ ОБРІЙ, Альманах ч. 4; Література, Мистецтво, Культурне Життя. Упорядкування та загальна редакція: Дм. Чуб, обкладинка В. Цибульський. Видавництво »Ластівка«, Мельбурн, Австралія, 1971, стор. 184.

Lessia Oukrainka: OEUVRES CHOISIES. Preface et traductions par A. Swirko. Накладом перекладчика на французьку мову. Брюссель, Бельгія, 1971. Стор. 78, м'яка оправа.

Ivan Franko: MOISE (poeme). Traduit par A. Swirko. Накладом перекладчика на французьку мову, Брюссель, Бельгія, 1971. Стор. 77, м'яка оправа.

Valentyn Moroz: AMONG THE SNOWS (Protest writings from Ukraine). Ukrainian Information Service, London, 1971, pp. 65, soft cover.

Frank B. Kortshmaryk, Ph.D.: CHRISTIANIZATION OF THE EUROPEAN EAST AND MESSIANIC ASPIRATIONS OF MOSCOW AS THE "THIRD ROME". Published by Studium Research Institute Inc., Toronto, Canada, 1971, pp. 56.

Volhodymyr: THE BALLAD OF THE BROKEN WINDOWS. "Svitania" — the Dawn, London 1970, pp. 15.

Чи Ви вже заплатили передплату »В.Ш« на 1972 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 25-річчя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!